De storm steekt op

Anne de Vries

bron
Anne de Vries, *De storm steekt op*. G.F. Callenbach N.V., Nijkerk z.j. [1952]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vrie011stor01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

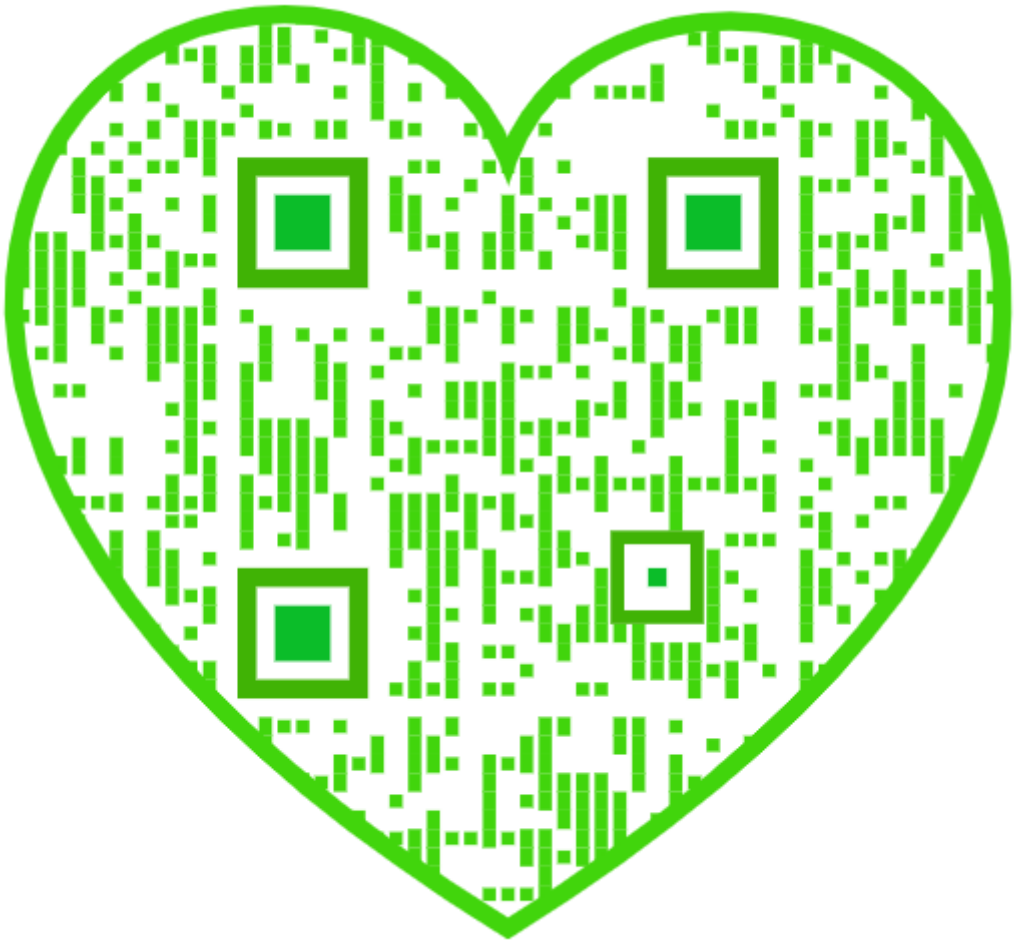

Deze afbeelding wordt uit voorzorg niet getoond

Hoofdstuk I

Het kwam misschien door de storm dat Frits op die morgen in Maart 1942 baldadiger was dan ooit. Die joelde nog door zijn hoofd, nadat hij zich als de leider van een troep schreeuwerige buitenjongens op de fiets naar de stad had laten blazen, die raasde ze allen door het bloed en bracht ze tot een wilde stoeipartij op het schoolplein. Maar plotseling viel er een stilte en ze groepten samen, want ze zagen meneer Muys komen, het kleine driftige Muysje met zijn glinsterbril en zijn geitenbaardje, leraar Duits en Geschiedenis, ook wel genoemd ‘de Afrikaan’. Hij was een paar weken ziek geweest en niemand wist precies wat hem gescheeld had; sommigen zeiden ‘bronchitis’ en anderen ‘overspannen’. De meesten waren overtuigd van het laatste en nauwelijks was de leraar de stoep op, of Frits kwam met een overmoedig plan voor de dag. Ze moesten het die lelijke Afrikaan vandaag zo lastig maken, dat hij morgen weer op zijn bed zou liggen.

De anderen schrokken er van, dat zag hij wel, maar toch was er niemand die protesteerde. Voor Muys durfde niemand het op te nemen, want hij ging door voor een Moffenknecht en landverrader. De andere leraren waren allemaal ‘goed’ en dat merkte je dagelijks. Meneer Willems, de directeur van de school, tikte als hij een les wilde beginnen altijd het morseteken van de letter V op de lessenaar; drie korte tikjes en één lang - de eerste letter van Victorie, hetzelfde teken waarmee ook iedere uitzending van de Engelse zender begon. Meneer

Van der Broek, de leraar Nederlands, liet geen gelegenheid voorbijgaan om een grapje te maken, waarin de Duitsers er doorgehaald werden en hij besprak doodgewoon het oorlogsnieuws met de klas - nou wist hij natuurlijk wel, dat er geen kind uit een verkeerd gezin in zat. Hij had de leerlingen ook zogenaamde buitenlandse namen geleerd voor de Führer van het Groot-Duitse Rijk. In het Japans noemde hij Hitler 'Foetsiemoetie', in het Indiaans 'Winnetoetinie'. En zo had hij een hele reeks. En op een dag toen ze het werk van Vader Cats bespraken, had hij het volgende puntdicht van die zeventiende-eeuwse dichter gereciteerd:

'Zolang de Mof is arm en kaal,
Zo spreekt hij zeer bescheiden taal.
Maar als hij komt tot hoge staat,
Zo doet hij God en mensen kwaad.'

Dat zou geen van de andere leraren gedurfd hebben. Meneer Biemolt, de tekenleraar, zeker niet. Dat was een bangerd, die zelfs in het gebed bij het begin van de schooltijd de koningin niet meer durfde noemen. Maar toch wist je best wat je aan hem had. Want toen hij eens bij een moeilijke perspectieftekening aan Greet Bouwman vroeg: 'Gaat het goed, kind?' - en Greet tevreden antwoordde: 'Best meneer, vannacht weer vijfhonderd vliegtuigen boven het Roergebied!', toen was hij hartelijk in de lach geschoten, al had hij daarop ook verschrikt naar de deur gekeken, waarachter Muys les stond te geven.

Niemand vertrouwde Muys. Hij was eigenlijk helemaal geen nare kerel en vóór de oorlog mocht men hem wel. Maar sinds de Duitsers in het land gekomen waren, draaide men hem de rug toe. Want het was bekend dat hij hoopte op een Duitse overwinning en geen goed woord van de Engelse bondgenoten kon horen en daarmee was hij veroordeeld. En

al was hij geen lid van de N.S.B., er werd een heleboel schandelijks van hem verteld: hij had met een lijst voor Winterhulp gelopen, de Duitse stichting die opgericht was om voor de armen te zorgen, - alsof de Nederlanders dat zelf niet af konden! Hij had in Juni van het vorig jaar, toen de mensen op bevel van de Duitsers hun koper moesten inleveren en de meesten het gauw onder de grond hadden verstopt, omdat ze wel begrepen dat de vijand er kogels van wilde maken, gehoorzaam heel zijn voorraad koperen voorwerpen naar de Moffen gebracht. En hij werd soms gezien met een Duitse officier, die ook wel bij hem thuis kwam; wie weet, wat hij die allemaal vertelde! Hij kon wel een stille spion van de Duitsers zijn.... Moest je met zo'n kerel medelijden hebben? Het was al erg genoeg dat je hem moest dulden voor de klas. Het schoolbestuur zat nu eenmaal met hem opgescheept, want hem ontslaan mocht niet, hoe graag men misschien ook wilde. De andere leraren lieten hem links liggen, maar dat was ook alles. Alleen de leerlingen zouden hem het leven in de school onmogelijk kunnen maken, zodat hij maar liever thuisbleef en dat leek hun een goede vaderlandse daad!

'Vooruit jongens,' zei Frits, 'laten we hem eens fijn op de kast zetten vandaag! Ik zal wel beginnen, als jullie mij maar helpen. Wacht eens, wie heeft een verboden speldje of zo? Geef maar alles wat je hebt, dan zul je eens wat beleven! Wanneer hebben we les van hem? Vóór en nà de pauze, niet?'

Er kwam genoeg voor de dag: een speldje met een kwartje, waarin de beeltenis van de koningin was uitgezaagd, een armbandje van dubbeltjes, een heel stel kippenringen in de nationale kleuren, een halsketting van oranje kralen en een oranje zakdoekje. Dat alles stak Frits in zijn zakken en nadat het geluid van de bel, in flarden gescheurd door de wind, over het plein had geklonken, liep hij met een onschuldig

gezicht tussen de andere jongelui de school binnen.

De eerste lessen verliepen als gewoonlijk. Meneer Van der Broek had een paar leuke raadsels.

'Weet je, dat er in Den Haag al twee straten naar Hitler zijn genoemd?' vroeg hij. 'Heus waar: de Ververstraat[1] en de Koediefstraat!.... Is die goed?.... En weet je, wat de Duitsers het mooiste dorp in Nederland vinden? Sassenheim! Want daar vinden ze de S.A., de S.S.[2] en hun Heim!'

Die raadsels had hij gehoord van een Nederlandse arbeider, die met verlof naar huis mocht, vertelde meneer. De man had daar op een munitiefabriek gewerkt; een half jaar geleden was hij er door het Arbeidsbureau heen gestuurd. Hij was toen werkloos en als hij niet gehoorzaamd had, zou zijn steungeld ingehouden zijn en had hij met zijn vrouw en kinderen honger moeten lijden. Zo werkten er al meer dan honderdduizend arbeiders in de Duitse fabrieken en al was het tegen hun zin en al luierden ze zoveel mogelijk, Duitsland kon toch maar door hùn hulp de oorlog langer volhouden.

Maar er waren gelukkig ook anderen, die niet gingen, zei meneer en verder liet hij er zich niet over uit. Maat Frits wist wel, wat hij bedoelde. Er waren ook arbeiders - en er kwamen er hoe langer hoe meer - die weigerden om naar Duitsland te gaan, ook al, omdat het nu erg gevaarlijk werd met al die nachtelijke Engelse bombardementen. Die probeerden afgekeurd te worden als ze de oproep thuis kregen en als dat niet lukte, doken ze onder: dan werden ze ergens anders in het land, waar niemand ze kende, door goede vaderlanders in huis genomen en voor hun gezinnen werd wel gezorgd met geld en met distributiebonnen. Dat deed de organisatie, de ondergrondse, dat deden de mannen van het verzet. Daar mocht je niet over praten, want dat was gevaarlijk, maar ieder

1 Hitler was zijn loopbaan begonnen als huisschilder.
2 Duitse militaire organisaties.

wist, dat die ondergrondse er was en heel stil en geheimzinnig haar werk deed.

In Duitsland was ook wel verzet, had meneer van de arbeiders gehoord. Hitler was er bij een heleboel mensen gehaat.

'Wie weet, wat er voor hem broeit,' zei meneer tenslotte.

'Ziezo jongens, en nu aan het werk.'

Frits kon zijn gedachten maar moeilijk bij de taaloefening bepalen. Ja, wie weet! Het vorig jaar, na het grote bombardement op Aken, waren er al geruchten over opstand in Duitsland en als de Engelsen en Amerikanen nu maar kwamen, dan zou die zeker losbarsten. Zodra de invasie begon en de soldaten van de bondgenoten in Nederland of Frankrijk voet aan wal zetten, stortte het Duitse Rijk ineen, zou je zien! En dàn kwam Bijltjesdag, dan zou er in Nederland afgerekend worden met alle N.S.B.-ers en andere handlangers van de vijand, met die Muys ook! Ze zouden hem straks al een voorproefje geven.... Als de anderen van de klas nu maar hielpen! Hij zou het ze aan het eind van de les nog even op het hart drukken....

Maar daar had Frits geen gelegenheid meer voor, want toen meneer Van der Broek zijn spullen bijeengepakt had en het lokaal uit wilde gaan, kwam de andere leraar al binnen. Bij de deur ontmoetten ze elkaar.

'Goedenmorgen collega,' groette Muys, maar Van der Broek zei geen woord, keek hem niet eens aan, deed alleen een grote stap opzij en liet met een strak gezicht de ander passeren. Daarna verdween hij zwijgend.

Het werd plotseling heel stil in de klas. Muys kreeg een kleur, klemde zijn lippen opeen en liep naar de lessenaar. Hij legde zijn tas daarop en pas toen keerde hij zich naar de klas en zei heel gewoon: 'Môge jongelui.'

De klas murmelde wat.

'Houzee!' zei Frits op de voorste bank. Dat was de groet van de N.S.B. Die paste nog het best bij Muys, vond hij.

Hij zag de leraar even schrikkerig in zijn richting kijken. Daar bleef het bij. Muys pakte zijn tas uit en de les begon. Het ging over het twaalfjarig bestand. Frits zat schijnbaar heel aandachtig te luisteren, maar intussen frunnikten zijn handen in zijn zakken en brachten de hele verzameling sieraden aan op de plaatsen waar ze hoorden: de armband om zijn pols, het speldje op zijn revers, de kippenringen om zijn vingers, een lucifer in zijn knoopsgat - kop-op! betekende dat. Terwijl Muys zich naar het bord keerde om een paar jaartallen op te schrijven, hing hij zich snel de halsketting om en stak het zakdoekje in zijn borstzak. Toen dat allemaal klaar was, ging hij demonstratief achterover leunen, maar voorlopig zonder resultaat. Was Muys te kippig of hield hij zich maar zo?.... Misschien ging hij te veel op in zijn vertelling - vertellen kon hij goed! - over de twisten tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten, tussen Johan van Oldenbarnevelt en Prins Maurits, die ons volk verdeelden, juist toen het er op aankwam om alle krachten te verenigen voor de strijd die weer komen zou. Ja, wat zou je er aan doen? Er waren nu eenmaal altijd van die dwarskoppen, die het beter wilden weten dan de rest van het volk....

Frits zuchtte luid, maar Muys scheen 't niet te horen. Daarom nam hij zijn doekje, wuifde zich met dat oranje lapje koelte toe, en zette 't daarna weer met veel zorg in zijn borstzak. Ha, nu zou je 't hebben!

‘Wat scheelt jou eigenlijk?’ vroeg de leraar geërgerd.

‘Mij, meneer?’ vroeg Frits verbaasd. ‘Niks hoor! Waarom denkt u dat, meneer?’

Hij wachtte op het gelach van zijn kornuiten, maar het bleef gespannen stil. Daarom legde hij het er nog wat dikker op.

‘Ik ben wel goed, hoor! O, als ze allemaal zo goed[1] waren als ik, meneer!’

1 In de oorlog noemde men de goede Nederlanders ‘goed’, en de N.S.B.-ers ‘fout’.

Nu kwam er hier en daar een beetje gegrinnik, maar Muys bezwoer het met zijn ogen.

'Hou dan je gemak,' zei hij rustig. 'En doe die rommel af. Je ziet er uit als een aap op de kermis.'

De hele klas had plezier en Frits voelde zich nijdig worden. De sufferds, wie moesten ze nu helpen?

'Rommel?' vroeg hij. Dat vindt u misschien rommel, meneer! Maar voor mij is dit de mooiste kleur, die er bestaat. Nietwaar, jongens?'

Hij wapperde met het oranje doekje en keerde zich om naar de klas. Een paar knikten en daar bleef het bij. Maar toen zei Greet met haar heldere stem: 'Natuurlijk Frits, Oranje boven, hoor!'

'O zo!'[1] riep Frits.

'Ik vind het best,' zei Muys. 'Als je het nu maar afdoet en er niet mee over de straat gaat, want anders pakken ze je nog op.'

'Past u daar zelf maar voor op,' zei Frits brutaal.

Die zat, merkte hij, want de oogjes van Muys begonnen te flikkeren achter zijn bril. Hij kwam vlak voor Frits staan en vroeg gevaarlijk kalm: 'Wat bedoel je daarmee? Kom, geef nu eens antwoord!'

Frits had het liefst gezwegen, maar om de klas meende hij door te moeten gaan. Hij slikte een keer en in een gespannen stilte zei hij: 'Och meneer, laten we het daar nu maar niet over hebben. U weet toch ook wel wat er gebeurt als de Engelsen komen? Of hebt u nog nooit van Bijltjesdag gehoord?'

Er volgden twee of drie seconden van doodse stilte en Frits voelde, wat de klas dacht: 'Dit mag niet, dit gaat te ver!' Maar het was er nu eenmaal uit. Nog even had hij de tijd om op te kijken in het doodsbleke gezicht van de leraar, toen trachtte hij snel weg te duiken, maar het was al te laat. De

1 Oranje zal overwinnen.

hand van Muys greep hem in de nek, de kralen kletterden over de vloer, Frits voelde zich uit zijn bank gelicht en terwijl hij naar de deur werd gedragen bijna zonder dat hij een voet aan de grond kreeg, drong het met verbazing tot hem door, dat die kleine Muys zo sterk was als een paard. Met een vaart belandde hij op de gang.

'En blijf daar maar staan tot de les is afgelopen,' hoorde hij en de stem leek van heel ver te komen. 'Dan zullen we elkaar wel nader spreken.'

De deur sloeg dicht, de les ging weer door. Het suisde in Frits' oren. Of was dat de wind, die buiten in de bomen gierde? Zijn linkerwang gloeide - had hij ook nog een draai om zijn oren gehad? Gek, het was net of hij droomde.... Maar het was werkelijkheid, hij had zich als een kleine jongen op de gang laten zetten; hij had verloren; het hele plan was mislukt! Maar niet door zijn schuld; door die lafaards daar binnen, die er altijd een ander voor lieten opdraaien. O, hij kon wel huilen van woede en gekrenkte trots. Nijdig schopte hij tegen de muur van het lokaal, maar de les ging gewoon door; ze hoorden het niet eens. Achter in de gang ging een deur open - hij loerde opzij: Meneer Willems ging naar zijn kamer, maar zag hem niet. Gelukkig, anders had je daar weer gezeur mee; die zou hem ook wel in de steek laten, net zo goed als de anderen. Lafaards waren het, allemaal - daardoor alleen konden de

Moffen en hun vriendjes doen wat ze wilden....

Met trillende handen deed hij de rinkelende armband, de kippenringen en al die andere dingen af en in een plotselinge opwelling van woede smeet hij ze door de gang. Toen bij het begin van de pauze de anderen naar buiten kwamen en er om vroegen, keek hij ze alleen maar wraakzuchtig aan en antwoordde niet. Muys kwam hem halen, maar zag zeker wel, dat er nog niet met hem te praten viel. Hij moest tijdens de pauze binnen blijven en de les uit zijn geschiedenisboek overschrijven. Jawel, als hij gek was, hij schreef natuurlijk geen letter. Hij stond voor het raam naar buiten te staren en toen hij de leraren op het plein zag lopen - Muys met Biemolt, ook al zo'n lafaard! - wandelde hij door het lokaal, nam een stuk krijt, aarzelde even en toen deed hij het. Wat kon het hem schelen? Hij was een man van zijn woord, hij hield vol! Het laatste jaartal op het bord was:

1619. Betreurenswaardige twisten. Dood van Van Oldenbarnevelt.

Hij schreef er onder:

1942. Jaar der bevrijding. Dood van Anton Mussert en Wiebe Muys.

Dat was een vondst, meende hij, en hij ging voldaan zitten wachten. De angst voor de gevolgen, die omhoog wilde kruipen in zijn borst, drong hij met geweld terug; hij was geen lafaard! Hij voelde in zijn zakken naar een cigarettenpeuk, die hij nog moest hebben en die hij brutaalweg opstak, ofschoon zelfs op het plein het roken voor de leerlingen verboden was. Hij vond ook nog een krantje in zijn zak, dat hij reeds de vorige dag van een boerenknecht gekregen had, die het in het veld had gevonden. ‘De Wervelwind’ heette het en het moest uit een Engels vliegtuig zijn geworpen. Voorop stond een portret van Churchill, de Engelse minister-president, die ouwe vechtersbaas, met twee vingers omhoog, gespreid als een V. Daarnaast stond een verslag van een rede,

die hij gehouden had in het parlement. Bloed en tranen zou het kosten, had hij nog eens gezegd, om de Nazi's er onder te krijgen, maar de bondgenoten zouden doorvechten tot het bittere einde, al kon het nog jaren duren. Die ouwe Churchill was altijd zo'n vreselijke pessimist! Op de volgende bladzij stond, dat de Duitsers weer gekomen waren met een geheim vredesaanbod, dat natuurlijk vierkant geweigerd was. En het hele Roergebied met al zijn grote wapenfabrieken werd plat gebombardeerd, dat stond er ook in. Een hele massa Duitse duikboten was weer vernietigd. En Amerika, dat sedert 7 December nu ook in de oorlog was, bouwde een groot invasieleger op. Nou, geloof maar gerust, dat ze zouden komen van 't jaar, en dan zou je eens zien hoe gauw het met de Moffen afgelopen was! Het zou Churchill zelf meevallen. Of zou die ouwe rot dat alleen gezegd hebben om zijn volk tot grotere krachtsinspanning aan te sporen?

Zodra de bel ging, stak Frits het krantje snel in zijn zak en doofde de cigaret in een bloempot voor het raam. Keurig met zijn armen over elkaar zat hij te wachten, toen de klas binnenkwam. Muys was er meteen ook al: niemand durfde wat te zeggen. Was er iets van hoop in de ogen van de leraar, toen hij naar Frits keek? Hij maakte er geen aanmerking op, dat die blijkbaar niets had uitgevoerd.

‘Wij zullen beginnen,’ zei hij. ‘Orde, jongens!’

‘Nieuwe orde, lege borden,’ zei Frits half-luid. Maar niemand reageerde. De klas zat druk te fluisteren en aller ogen gingen naar het bord. Muys draaide zich om en keek nu ook. Toen greep hij de spons en haalde die met een driftige zwaai door de laatste regels.

Na een lange stilte zei hij met trillende stem: ‘Ga jij voor de rest van de week maar naar huis. Je kunt tegen je vader zeggen, dat ik morgenmiddag bij hem kom.’

‘Zoals u wilt, meneer,’ antwoordde Frits en begon tergend-langzaam zijn tas in te pakken.

Muys stond schijnbaar beheerst te wachten. Maar opeens zei hij dreigend: ‘Schiet op, als je niet wilt, dat ik een ongeluk aan je bega!’

Frits keek op en het gezicht van Muys maakte hem plotseling bang. Hij was blij, toen hij veilig op de gang stond. Op zijn tenen, - om niet ook nog een verhoor van meneer Willems te krijgen - sloop hij de buitendeur uit, gespte bij het fietsenhok zijn tas op de bagagedrager en begon met een bitter gevoel van miskenning de zware tocht naar huis.

Aan het begin van de straat die uit de stad leidde, stonden twee politie-agenten persoonsbewijzen te controleren. Zo'n soort pasje met naam, adres, foto en vingerafdruk erop moest iedere Nederlander boven de vijftien sinds het vorig jaar bij zich dragen. Frits hoopte, dat ze hem ook zouden aanhouden, maar ze konden het zeker aan hem zien, dat hij nog maar veertien was en lieten hem passeren. Zijn stemming werd er niet beter door.

Hu, wat was het koud! Nu was het al bijna April en de winter scheen maar niet weg te willen. Hitler zou er nu wel spijt van hebben, dat hij het vorig jaar, net op de langste dag, ook tegen Rusland de oorlog begonnen was. De eerste tijd leek het best voor hem te gaan. Zijn legers drongen diep in Rusland door, maar nu vroren de soldaten daar bij duizenden dood in de wijde Russische steppen. Telkens moesten er weer nieuwe troepen naar toe en de kust van de Noordzee bleef daardoor bijna onbeschermd, zodat de Engelsen en Amerikanen straks vrij spel hadden. Frits wou dat ze nu maar kwamen met hun hele macht! Het werd tijd, had vader onlangs gezegd, want de Duitsers sleepten hier alles weg. Het vee en de voorraden en hoe langer hoe meer mensen ook....

Hij was de stad nu uit en op de vlakke straatweg greep hem de wind. Hij had de storm pal tegen, zodat hij aldoor op de pedalen moest staan om vooruit te komen.

Een open weermachtsauto reed hem achterop, vol met Duitse

soldaten. Ze zaten in twee rijen tegenover elkaar, de kragen hoog op, het geweer tussen de knieën. Zouden ze 't ook koud hebben? 't Is hier altijd nog beter dan aan het Oostfront, heren! Of moet je er soms naar toe, dat je zo lelijk kijkt?.... Wat sleepten ze met die troepen heen en weer de laatste tijd! Het H.B.S.-gebouw was nu ook weer bezet, voor de tweede maal al sedert het begin van de oorlog. Jan en Guusje waren al de hele week vrij van school. Enfin, hij mocht nu ook thuisblijven.... Maar wat zou vader zeggen, als hij alles vertelde?....

Die vraag benauwde hem steeds meer, want hoe dichter hij bij huis kwam, hoe zekerder hij wist, dat zijn vader hem er aardig van langs zou geven. Achter een boerenschuur, waar hij voor de laatste keer stond uit te rusten, overwoog hij enkele uitvluchten die hij kon bedenken. Maar ineens kreeg hij een hekel aan zich zelf om al dat gedraai en nam zich voor om de hele waarheid te vertellen. Ze mochten van hem zeggen wat ze wilden; hij wist zelf ook wel, dat er heel wat aan hem mankeerde - hij was te wild en te onnadenkend en nog een heleboel meer - maar een leugenaar was hij niet! En plotseling sprong hij op zijn fiets en racete wat hij kon die laatste paar honderd meter naar huis, om maar gauw alles achter de rug te hebben.

Hoofdstuk II

Nog geen honderd meter was Frits van huis, toen hij plotseling van schrik en verbazing vergat te trappen, en doordat de wind hem meteen tot stilstand dwong, viel hij letterlijk van zijn fiets. Een ontzaglijk groot, grijs gevaarte, een reusachtige grijze ballon kwam vlak boven de grond in snelle vaart langs het huis zweven, daarna dwars de weg over en richtte zich plotseling op, doordat een meeslepende kabel achter de hoogspanningsdraden van het electrisch net bleef haken. Blauwe vonken schoten onder luid geknetter langs die kabel, toen rukte de ballon zich los en schoot weer verder, tot de uitgespreide takken van een grote eik in het weiland van buurman Hoeks hem opnieuw tegenhielden.

Vader en Jan kwamen de voortuin uitrennen met oude Gerrit achter zich aan, bij Hoeks kwamen ook mensen naar buiten, maar Frits had zijn fiets al neergeworpen en was ze allemaal voor. Nimmie, de jachthond, rende hem voorbij en won de wedloop. Hij zette zijn tanden grommend in de heen en weer slingerende kabel, Frits greep die ook en keek rond naar een paal of een boom, waar hij de ballon aan vast kon leggen.

‘Hou vast, hou vast!’ schreeuwde Jan, die in volle vaart kwam aanhollen.

Dat behoefde je Frits niet te vertellen. Die liet niet los; zelfs niet, toen de ballon bij een harde windstoot langs de takken gleed en er opnieuw vandoor ging. Frits werd omver gerukt en over de grond gesleept, maar nòg hield hij vast, in de hoop

dat zijn broer hem te hulp zou komen. Die was echter verschrikt blijven staan; er was trouwens geen hollen tegen. Zelfs Nimmie kon de vluchteling nauwelijks bijhouden.

Frits beet zijn tanden op elkaar en vocht er voor om zijn evenwicht te bewaren. Een poosje lukte hem dat, toen nam hij stappen als de reus met de zevenmijlslaarzen, het weiland af, een brede sloot over, een bouwland op.... Maar plotseling draaide hij weer als een tol in het rond en ineens, bij een felle windstoot, voelde hij zich de lucht ingaan en zag de aarde snel onder zich voorbijschieten. Toen werd het Frits te bar en van enkele meters hoogte liet hij zich vallen. Hij kwam in een versgeploegde akker terecht, waar hij een paar keer over zijn hoofd rolde en daarna op zijn knieën de ballon bleef nastaren. Die zweefde snel verder, eerst langs een paard in een weiland, dat in wilde schrik op hol sloeg; toen langs een boerderij, waar mensen uit te voorschijn kwamen, die het vreemde ding ook tevergeefs achtervolgden; daarna de hei op, de grijze horizon tegemoet.

Inmiddels had Jan zijn broer bereikt en klopte hem hijgend schoon. Vader kwam er ook bij, informeerde bezorgd of hem niets mankeerde, en toen ze zeker wisten, dat alles goed met hem was, moesten ze eerst eens uitlachen, omdat het zo'n mal gezicht geweest was toen hij aan die kabel hing te bungelen. Daarna, terwijl de hond nog nagrommend om hen heen liep, aanvaardden ze de terugreis naar oom Gerrit, die met zijn oude stijve benen voor de sloot was blijven staan en al in de verte riep, waarom Frits nou dat ballonnetje niet voor hem meegebracht had - hij had er ook zo graag een poosje mee willen spelen!

In een groepje, buurman Hoeks er ook bij, de ruggen naar de wind, bleven ze even staan praten. Het was een Engelse sperballon, die zeker door de storm was losgeraakt, vertelde vader. Londen was omringd door kabelballons, die de vijandelijke vliegtuigen dwongen om de stad hoog te naderen,

zodat ze tijdig opgemerkt en beter bestreden konden worden. Er was al eens eerder bij Zuidwestenwind zo'n ding over het land komen zweven.

'Als je vasthouden had, had je nou al in Duitsland zeten!' lachte de buurman.

'Daar kan hij nog gauw genoeg komen,' meende oom Gerrit. Hij sloeg Frits op de schouder. 'Maar je bent toch een baas-kerel!' prees hij. 'Wat jij vast hebt, dat laat je niet gauw weer los!'

En toen zwegen ze, want de wind sloeg ze de woorden voor de mond weg en ze gingen terug naar huis. Frits moest eerst zijn fiets halen en was de laatste. Guusje, zijn zuster, kwam hem met fladderende haren tegemoet op het tuinpad met een melkemmer aan de arm. Ze wilde niet opzij gaan en dat gaf natuurlijk een flinke stoeipartij. Moeder stond het voor het raam lachend aan te zien met Hansje op de arm. Bijna anderhalf jaar was Hansje nu al; een lief grappig kereltje. Hij stak zijn armpjes naar Frits uit, toen die voor het raam bleef staan en zat te springen op moeders arm van plezier om de gekke grimassen, die zijn broer maakte om hem aan het lachen te krijgen. Frits was dol op het kind, net als al de anderen. Hij liet zich een zoentje geven tegen de ruit en lachte om het platgedrukte neusje achter het glas. Toen bracht hij zijn fiets in de garage.

Daar waren vader, oom Gerrit en Jan bij de werkbank bezig om postpakketjes klaar te maken, gevuld met roggebrood, spek of bruine bonen, voor familie en vrienden in de grote steden. Oom Gerrit woog ze af, Jan pakte ze in en vader schreef de adressen. De rantsoenen waren pas weer verlaagd; er waren al veel mensen die gebrek begonnen te lijden, maar hier bij de boeren was nog genoeg te krijgen.

'Ben je vrij vandaag, Frits?' vroeg zijn broer. En toen Frits knikte: 'Fijn jô, kun je mooi met ons mee vanmiddag. Vader

moet er met de auto op uit. Guusje gaat ook mee. Mag wel, hè vader?'

'Leuk,' zei Frits. 'Maar eh.... ik ben er uitgestuurd, vader. En ik mag vandaag en morgen niet terugkomen.'

Ziezo, het was er uit. Hij zag de handen van vader plotseling stil houden, maar durfde niet goed op te kijken. Hij wist, wat er nu in vaders ogen lag: onrust, verdriet, zorg.... Verdraaid, daar had hij ook wel eens eerder aan kunnen denken, dat dit ogenblik komen moest....

'Bij wie?' hoorde hij zijn vader vragen.

'Bij Muys, vader.'

'Kom mee,' zei vader kort. En tegen de anderen: 'Jullie kunt het nu vóór het eten zonder mij wel af. Jan, zet Keizersgracht 107 bis ook nog even op de lijst. Je weet wel.'

'Sterkte, allebei!' wenste oom Gerrit. Die kon het nu eenmaal nooit laten om de grappige kant van een zaak te zien, al was het ook nog zo ernstig.

Vader ging Frits voor naar het atelier. Daar stond al wekenlang hetzelfde onvoltooide ontwerp van een boerderij op het tekenbord. Vader kwam er haast niet meer toe om te werken. Er werd trouwens bijna niet meer gebouwd.

'Vertel op,' zei vader, toen ze tegenover elkaar zaten. 'Van het begin af en zonder iets over te slaan.'

Daar kwam het verhaal. En nu Frits gedwongen was om onder vaders ernstige ogen zich alles weer voor de geest te brengen, was het alsof hij het meteen zag in een ander licht. Hij was toch wel erg hard van stapel gelopen, hij had het te bar gemaakt. Maar zijn bedoeling was goed geweest, dat kon hij ook nu nog niet anders zien. Die man hoorde niet meer in de school; die moest maar naar Duitsland gaan om daar in de fabrieken te werken als hij zo graag wou, dat Duitsland de oorlog won. En dat zei Frits ook.

'Zo?' vroeg vader. 'Hoort die man niet meer in de school? En wat heeft hij dan wel in de school gedaan, waardoor hij

niet meer waard zou zijn om voor de klas te staan? Heeft hij het onder de les voor de Duitsers opgenomen of heeft hij kwaad gezegd van de koningin of onze regering in Londen?'

'Neen, dat niet,' moest Frits erkennen. 'Maar ieder weet toch wel, hoe hij er over denkt?'

'Daar heb jij niks mee te maken,' zei vader. 'Hij mag denken wat hij wil en hij mag er zelfs eerlijk voor uitkomen als burger van een land, dat vrij en democratisch wil zijn. En als jij hem dat niet gunt, dan ben je geen haar beter dan de Moffen, want die gunnen ook niemand een eigen vrije mening. En bovendien, hij is je leraar en jij hebt hem te gehoorzamen en beleefd te behandelen. Als hij iets zegt, waar jij het niet mee eens bent, dan kun je er tegen in verzet komen - heel beleefd en bescheiden ook nog, als kleine domme jongen! - maar wat je nu gedaan hebt, is dom en wreed en kinderachtig. Stommerd, zie je dan niet, dat de anderen je er lekker alleen voor hebben laten opdraaien? Dat je de clown en de waaghals gespeeld hebt voor de klas? Als het zulk slecht weer niet was, dan stuurde ik je meteen weer naar de stad om het met meneer Muys in orde te maken.'

'Maar vader,' protesteerde Frits nog, 'hij is een landverrader. Ze zeggen van hem....'

'Och, er wordt zoveel gekletst en geroddeld!' zei vader boos.

'Geloof toch niet alles, jongen. Ik ken Wiebe Muys langer dan vandaag. Hij is een eerlijke trouwe kerel met een sterk rechtvaardigheidsgevoel; het bestaat niet dat hij het met de Nazi's houdt. En als jij hem veroordeelt zonder dat je bewijzen hebt, - ik zeg al weer, dan ben je niks beter dan de Moffen. Die hebben al op verschillende plaatsen in het land mensen tegen de muur gezet en ze doodgeschoten zonder behoorlijk bewijs van hun schuld. En begrip voor een anders overtuiging hebben ze helemaal niet. Maar van ons wordt dat voorlopig nog wel verwacht. Weet je, wat ik denk? Dat meneer Muys een gloeiende hekel heeft aan de Engelsen....'

‘O ja,’ zei Frits, ‘dat laat hij duidelijk genoeg merken.’

‘Zie je wel? Hij heeft er ook wel zijn reden voor om over de Engelsen niet al te vriendelijk te denken. Heb ik je nooit iets over hem verteld? Hij is in Zuid-Afrika geboren; zijn vader was een Transvaler, zijn moeder een Hollandse....’

‘O, dáárom noemen ze hem soms de Afrikaan!’ zei Frits.

‘Doen ze dat nog? Zo noemden wij hem vroeger al, toen hij nog jong onderwijzer was en ik op de H.B.S. ging. Dat was zijn erenaam in die tijd. Zijn vader was in de laatste vrijheidsoorlog van de Boeren tegen de Engelsen gesneuveld en hij had met zijn moeder in het concentratiekamp gevangen gezeten. Weet je niet, dat de Engelsen toen duizenden vrouwen en kinderen hebben opgesloten om de Boeren te dwingen de strijd te staken en dat er toen heel wat van honger en ellende gestorven zijn? Zijn moeder is na de vrede, - was dat niet in 1902? - met hem naar haar familie in Nederland getrokken, maar zij is er nooit meer overheen gekomen en al jong gestorven.’

Frits zat diep onder de indruk te luisteren.

‘Hebben de Engelsen dat heus gedaan?’ vroeg hij.

Vader knikte.

‘Is het een wonder, dat hij ze haat?’ vroeg hij. ‘Je kan het nu begrijpen, hè? Goed is het intussen niet. Je mag geen mensen haten en geen volken ook. Het kwaad, het onrecht mag je haten, móet je haten zelfs, maar niet de Engelsman en ook de Duitser niet. En Muys moet onder het oog worden gebracht, dat hetzelfde kwaad waarom hij de Engelsen haat, ook en minstens zo erg bij de Duitsers voorkomt: die hebben ook hun concentratiekampen, waar het heus niet zachtzinniger toegaat. De oorlog maakt de mensen soms wreder dan dieren, Frits. Laten wij er voor oppassen, dat het met ons niet gebeurt. Weet je wat, we gaan vanavond samen naar Muys toe, dan besparen wij hem ook de lange reis naar hier. Jij begint met keurig je verontschuldigingen aan te bieden en daarna

zal ik met hem praten. Afgesproken?....'

Frits knikte dankbaar.

'Jochie, jochie,' zei vader, 'jij met je onnadenkende kop, pas dan ook eens een beetje op in het vervolg. Wat zul je je zelf nog een verdriet berokkenen, als dat niet verandert met jou.'

'Ik zal mijn best doen, vader,' zei Frits en hij meende het eerlijk. Want die arme Muys toch, wat had hij die man beledigd!.... In gedachten zag hij hem nu als een bleek en mager jochie naast een uitgeteerde vrouw achter het prikkeldraad. Wat zou hij, Frits, zelf gezegd hebben, als hem dat allemaal overkomen was?....

Opeens sprong vader op.

'Frits, als de drommel, het is bijna tijd voor Purmerend!'

Frits begreep meteen wat vader bedoelde. Hij rende naar binnen en zette de radio aan. Oom Gerrit en Jan, door vader gewaarschuwd, kwamen haastig binnen. Daar was ook buurman Hoeks, die zelf geen radio had en daarom iedere dag hier het nieuws kwam beluisteren. Hoor, rom-pom-pom-pòòm, daar was het V-teken, ze waren nog net op tijd. En terwijl moeder klein Hansje naar zijn bedje bracht en Guusje met Harmke, het dienstmeisje, de tafel dekte, luisterden de anderen gretig naar de stem uit de vrije wereld, de stem van strijdend Nederland, radio-Oranje in Londen. Zo zaten nu in heel het door de Duitsers onderdrukte land de mensen bij hun toestellen, hoe streng het ook verboden was om naar de uitzendingen uit Engeland te luisteren.Het kon hier veilig; geen verrader had de kans om ze te betrappen. En al probeerden de Duitsers het luisteren onmogelijk te maken door op dezelfde golflengte allerlei storende geluiden uit te zenden, het was meestal toch wel te verstaan.

Veel bijzonders was er ditmaal niet. Het ging over Rusland, waar de Duitsers hier en daar terug moesten trekken voor Russische ski-troepen en over een groot Amerikaans stoom-

schip, waarvan de Duitsers beweerd hadden, dat ze het tot zinken hadden gebracht, maar dat veilig met zijn voorraden in Engeland was aangekomen. En toen was er nieuws over Indië, dat arme Indië, dat het lot van Nederland moest delen en dat veroverd werd door een misschien nog veel wredere vijand. Hoelang was het nu geleden, dat de oorlog daar begon? Ruim drie maanden. Op 7 December van het vorig jaar was Japan met Amerika in oorlog gekomen, doordat het verraderlijk de Amerikaanse vloot in de haven Pearl Harbour had overvallen en een dag later had Nederland aan Japan de oorlog verklaard. Onze duikboten en torpedojagers hadden heel wat Japanse schepen tot zinken gebracht, maar bij de slag in de Javazee, eind Februari, was bijna onze gehele vloot vernietigd en de dappere bevelhebber, Karel Doorman, was met het grootste deel van zijn mannen gesneuveld. O, Frits wist het nog, welk een ontroering dat had verwekt, op die Zondag, enkele weken geleden, toen die vreselijke tijding bekend was geworden. Nu was Indië niet meer te redden. Sche-

pen vol landingstroepen voeren het mooie eilandenrijk binnen, overal sprongen de kleine gele kereltjes bij duizenden aan wal en Indië werd onder de voet gelopen, zonder dat ons kleine leger het verhinderen kon. Maar de verbeten tegenstand van onze macht in Indië had toch grote waarde gehad, meende vader, want daardoor zou Australië gered worden en vandaar uit kon de vijand worden bestreden.

Onder het eten werd daar over doorgepraat, maar moeder had er niet veel aandacht voor. Die keek telkens bezorgd naar buiten, waar sneeuwvlokken langs de ramen begonnen te vliegen.

'Is het nu wel nodig, dat je er met zulk weer uitgaat?' vroeg ze.

Ja, antwoordde vader, hij had een bindende afspraak. Een paar families in Zwolle rekenden er op, dat ze een kalkoen kregen voor de Zondag. Je kon die mensen toch niet zonder vlees laten zitten?

De toon waarop vader dat zei, deed Frits opzien. Hij wist niet, of het een grap was of dat vader het werkelijk meende. Maar toen oom Gerrit er met een grijns aan toevoegde, dat het juist prachtig weer was om kalkoenen te vervoeren, omdat ze het nu niet zo benauwd warm zouden hebben in die kleine bagageruimte, begon hij te vermoeden, dat de reis ook een ander doel had, waar niet over gesproken mocht worden. Er was in deze tijd wel eens vaker iets geheimzinnigs, waar je maar beter niet naar vragen kon.

Hij gaf zijn ogen goed de kost, toen na het eten de auto door Jan naar buiten werd gereden, maar oom Gerrit riep hem, want die had zijn hulp nodig bij het vangen van de kalkoenen. Het leek wel, of de vogels begrepen wat hun boven het hoofd hing, want toen oom Gerrit de ren binnenging, liepen ze verschrikt dooreen en de hanen stonden verontwaardigd te loederen. De oude man, die nooit anders dan kippen had

gehouden, mocht dit soort vogels niet en had ze namen gegeven van de meest gehate Duitsers.

'Wie zullen we nemen?' vroeg hij. 'O, Herr Hitler, sta je maar niet zo op te winden! Daar kun je bij je soortgenoten nog indruk mee maken, maar bij ons niet, hoor! Hoe harder je schreeuwt, hoe benauwder je het hebt in je hart. Maar we zullen nog een beetje geduld met je hebben. Wacht es, die dikke Goering lijkt me beter voor vandaag. Kom hier, Hermann, jij hebt het verdiend, want je hebt beloofd, dat er geen Engels vliegtuig boven Duitsland zou komen en nou wordt de hele boel platgegooid. Hou vast, Frits, en denk er aan, dat het een brutale rekel is. Wie zullen we hem geven voor gezelschap? Goebbels, die leugenaar? En dan nog een dame voor de gezelligheid. Daar zullen we Eva Braun maar voor nemen....'

En zo werden de ministers van luchtvaart en propaganda, samen met de secretaresse van de Führer in het achterbankje van de D.K.W. gestopt, nadat over de bodem een grote lap

gummi was uitgespreid. Daar zaten ze in het donker na te mopperen toen de auto, bezorgd door moeder nagekeken, de laan uitreed. Guusje was toch maar thuisgebleven, om moeder gezelschap te houden en om straks Hanneke uit school te halen, die met dit ruwe weer wel een beschermster nodig had. Maar Frits mocht mee en zat heerlijk op de achterbank. Hij had het niet verdiend, had moeder gezegd, nadat ze alles gehoord had. Frits gaf haar gelijk en dankbaar keek hij naar de leuke jongensachtige kop van zijn vader en naar diens sterke handen, die vast op het stuur lagen. Hij mocht tevreden zijn met z'n papa. Streng was hij, maar nazeuren deed hij nooit. Nou ze gepraat hadden en Frits beterschap had beloofd, was alles weer in orde.

Hoofdstuk III

De ruitenwisser kon nauwelijks de natte sneeuw op de voorruit verwerken. De storm joeg soms zo onverwacht om een boerderij of een bosje langs de weg, dat de auto voelbaar opzij werd geduwd. Maar vader scheen bijzonder in zijn schik te zijn en floot het versje van Lili Marleen. Tot hij plotseling zweeg, want de wagen begon hevig te slingeren en hij moest hem snel aan de kant zetten.

‘Die ellendige banden ook,’ zei hij.... ‘Er is er vast weer een kapot. Kijk eens gauw.’

Het was de rechtervoorband. Frits greep de krik, Jan was al bij het reserve-wiel. Binnen de tien minuten waren ze klaar en reden ze verder. Maar geen kwartier later stonden ze weer, nu met een kapotte achterband. Ditmaal gebeurde het gelukkig midden in een groot dorp en geen vijftig meter verder was een garage. Ze duwden samen het wagentje daarheen en vader drukte op de claxon. Er kwam niemand. Daarom schoof hij zelf de deuren open en met inspanning van alle krachten duwden ze de auto over de drempel.

Een man in een blauwe overall kwam zwijgend naar hen toe slenteren, een stuurse onvriendelijke jonge kerel. Hij keek met een verachtelijke blik naar de D.K.W. en daarna met dezelfde blik naar de bezoekers en toen vader hem vroeg of hij twee banden kon repareren, zei hij: ‘'t Zal wel moeten, hè? We hebben het anders veel te druk voor zulke karweitjes.

Voordat wíj rijden kunnen, komt er nog wel wat anders kijken dan slechte banden.'

'Ik dacht, dat het hier een garage was,' zei vader.

'Een garage?' riep de man verontwaardigd. 'Een smederij en een gasfabriek, meneer!' En hij wees naar een oude Chevrolet met een gasgenerator, die hij bezig was te repareren.

'In een garage horen auto's,' ging de man op bittere toon voort, 'en die hebben de Duitsers gevorderd. Maar ja, er zijn nog altijd mensen, die er een hebben en die op benzine kunnen rijden.... De heren, die onze paarden vorderen bijvoorbeeld. Moe' je daar ook naar toe?'

'Neen,' antwoordde vader. 'Daar heb ik gelukkig niets mee te maken. En wat u denkt, dat is niet zo. Begrijp je? O zo!'

De man keek vader even onderzoekend aan.

'We zullen zien,' zei hij. 'Kom over een uur maar eens weer.'

'Hij zag ons natuurlijk voor N.S.B.-ers aan,' zei Jan, toen ze de garage uit waren.

''t Is te begrijpen,' antwoordde vader.

Ja, het was ook vreemd, dat vader, terwijl bijna alle auto's door de vijand gevorderd waren, nog rijden mocht en zelfs een behoorlijk grote toewijzing kreeg voor benzine. Voor de jongens was het ook een grote verrassing geweest, toen het wagentje, na bijna twee jaar op de blokken gestaan te hebben, op een dag weer rijklaar was gemaakt en dat vader een rijvergunning had gekregen van de rijksverkeersinspectie. Jan begreep het nu wel: de meneer die de vergunning had afgegeven, zogenaamd voor vaders werk, was 'goed' en hij had het gedaan omdat het wagentje gebruikt moest worden voor vaderlandslievende doeleinden. Maar Jan vond het nog steeds vervelend, als hij wantrouwen opmerkte bij de mensen op de weg; als ze slechts met tegenzin opzij gingen of met een minachtend hoofdgebaar iets tegen elkaar zeiden. Eens, toen de auto erg stoffig was, en ergens een half uur gepar-

keerd had gestaan, had een straatjongen een hakenkruis op de deur getekend....

Nou, daar liepen ze nou, in een vreemd dorp en bij slecht weer en wat moesten ze uitvoeren al die tijd? Ze gingen eerst de kerk maar eens bekijken, een eeuwenoud gebouw, waar vader veel belang in stelde. Maar de wind joeg ze huiveringen over het lijf; bij kerken scheen het altijd het ergst te waaien. Daarom slenterden ze verder en kwamen op het marktplein, waar een grote drukte heerste. Hier was de paardenvordering. In lange rijen stonden de dieren te wachten met hun eigenaars er bij, terwijl keurmeesters in gezelschap van een paar Duitse officieren van het ene exemplaar naar het andere gingen.

'Kom,' zei vader, 'daar gaan we niet naar toe. We zullen een café zien te vinden, waar we iets warms kunnen drinken.'

Dichtbij was een groot café-restaurant, maar bij de deur maakte vader resoluut rechtsomkeert en trok de jongens mee.

'Hebben ze die dingen hier ook al?' vroeg hij verontwaardigd. 'Neen jongens, daar doen we niet aan mee.'

'Wat is het dan?' vroeg Frits.

'Zie je niet wat daar hangt?' vroeg Jan.

Aan de binnenkant van het raam, vlak naast de deur, hing een bordje met het opschrift: 'Voor Joden verboden'.

'Nou, wij zijn toch geen Joden?' zei Frits.

Hij had wel eens vaker van die stomme dingen. Hij praatte soms, vóór hij nadacht.

'Wou jij dan zo'n vent bevoordelen, die meedoet om de Joden te plagen?' lichtte Jan hem in.

Toen ging Fritsje een licht op.

'Natuurlijk niet, die snertvent zal geen cent aan ons verdienen!' zei hij.

'Dachten de mensen er zo maar allemaal over,' zei vader.

'Maar er zijn er niet veel, die er zich aan storen. De bioscopen zitten elke avond vol, al hangen ook daar die bordjes. Maar

in Amersfoort, jongens, werd een concert gegeven en vóór de aanvang werd bekendgemaakt, dat Joodse bezoekers de zaal moesten verlaten. En weet je wat er gebeurde? Alle aanwezigen stonden op en liepen weg; alleen een paar N.S.B.-ers en Duitsers bleven zitten. Hoe vind je dat?'

'Prachtig!' riep Frits. 'Hoe weet u dat, vader?'

'Ja, hoe weet ik dat? Dat moet je niet vragen. En denk er om, als je 't verder vertelt, dat jij ook niet zegt, waar je 't vandaan hebt. Maar ik sta er voor in, dat het waar is.'

'Daar is weer een café,' wees Jan.

'Weer een Moffenknecht,' zei Frits al.

'Zou er nu geen enkele goede vaderlander wezen onder de caféhouders hier?' vroeg vader zich af.

'Ze krijgen misschien niks meer geleverd, als ze die dingen niet ophangen,' veronderstelde Jan.

'Dan moeten ze maar liever sluiten,' zei vader beslist. 'Als wij allemaal pal stonden voor de Joden, zou de vijand misschien niets tegen hen durven beginnen. Maar nu zul je eens zien, wat die arme mensen nog te lijden krijgen, als niet gauw aan die vreselijke oorlog een einde komt. Dit zijn gemene plagerijen, maar toch nog onbelangrijk bij wat komen gaat....'

'In het voorjaar komt de invasie,' zei Frits beslist.

'Ik hoop het!' wenste vader.

Ze liepen de straat in die naar de garage terugvoerde. Daar was een oud boerencafé met een grote veranda en hoopvol kwamen ze nader. Maar ook hier was het mis.

De jongens wilden al teruggaan, maar vader bleef staan. Hij gluurde door het raam, hij keek naar het bordje, floot een paar tonen en moest ophouden van het lachen.

'Kom,' zei hij toen en stapte snel naar binnen. Frits volgde hem op de voet. Jan aarzelde even en zag plotseling het bordje voor het raam verdwijnen. Enkele ogenblikken later

stond zijn vader al weer in de deuropening en nodigde hem vrolijk binnen.

‘Kom maar, hoor! 't Is hier allemaal in orde. Iedereen is welkom en het is hier lekker warm.’

Ze schaarden zich om de kachel en hadden de grootste schik, want ze begrepen, dat het bordje al in vaders binnenzak zat.

‘Hou je goed,’ waarschuwde vader binnensmonds.

Een herbergier met een blauw voorschoot over zijn dikke buik kwam binnen en vroeg wat ze wensten.

‘Koffie?’ vroeg hij, toen ze het niet dadelijk wisten.

‘Die smerige surrogaat?’ zei vader. ‘Niks hoor, we zijn nog maar kwajongens, geef ons maar elk een glas melk. Heb je die? Graag warm.’

Hij stak een cigaret op, gaf er Jan ook een en keek Frits met een olijk gezicht aan.

‘Vooruit, jij ook,’ zei hij toen. ‘Al heb je dan nog geen tabaksbon. Omdat ik zo'n schik heb vandaag!’

En toen schoten ze weer alle drie in de lach.

Tegelijk met de melk kwamen drie boeren binnen, die met sombere gezichten bij de kachel gingen zitten. De oudste zuchtte zwaar, toen hij zich naast vader neerzette.

‘Koud hè?’ begon vader een praatje.

De man knikte.

‘Tegenslag?’

‘Och meneer, waar mot dat naar toe?’ zei de man.

‘Paard gevorderd?’

‘Mijn beste driejarige ruin, meneer!’

‘Maar je krijgt er toch een goeie prijs voor?’

‘Wat heb ik daaraan, meneer, als ik niet weet hoe ik mijn land klaar moet krijgen? Het is toch al zo laat van 't jaar en het enige wat ik nou nog heb, is een dier van twaalf jaar, dat geen zwaar werk meer kan doen. En dan moet je meer verbouwen voor de productieslag! Zeg u dan maar eens hoe ik

dat klaar moet krijgen. De boeren moeten het altijd lijden, meneer.'

'Nou, nou,' suste vader. 'Jullie hebt in ieder geval nog eten in overvloed en in de stad krijgen ze niet half genoeg meer.'

De man scheen het niet eens te horen. Hij was vol van zijn eigen zorgen. Peinzend stak hij zijn pijp aan. Wat had hij daar toch ingestopt? Het leken wel kersebladen. In ieder geval stonk het verschrikkelijk!

'En als je de krant leest, dan beloven ze je van alles,' zei hij.

'Gisteren nog....'

'Welke krant lees je?' vroeg vader.

'Volk en Vaderland,' zei de boer. 'En het blad van de landstand vanzelf.'

'Ben je lid van de N.S.B.?' vroeg vader.

'Ja, waarom niet?' antwoordde de man. 'Ze werden het hier allemaal en toen ben ik ook maar meegegaan. Die Mussert, dat leek niet zo kwaad, wat die over de boeren zei. Maar ik geloof, dat die ook al niet te vertrouwen is.'

'Dat durf ik niet te zeggen,' zei vader. 'Maar als jij N.S.B.-er bent, man, dan moet je maar vrolijk je paard afstaan, want dan doe je het toch voor je vrienden? En als de Duitsers de oorlog gewonnen hebben, - met jouw paard - dan krijg jij een mooie grote boerderij in het Oostland, in Rusland, weet je wel?....'

'Ik wil niet naar Rusland,' zei de boer en hij mopperde door. Maar vader keerde hem de rug toe, betaalde en liep met de jongens de straat op.

Het uur was nog niet om, maar ze gingen toch maar eens kijken bij de garage en tot hun verrassing stond het wagentje klaar. De baas maakte net de voorruit schoon en ontving ze met een heel ander gezicht dan daarstraks.

'Voor mekaar, meneer,' zei hij. 'U kunt weer verder, ze zullen 't nu wel een poosje houden.'t Is anders niet veel meer, die banden van u.'

‘Weet u niet een paar betere voor me te koop?’ vroeg vader.

‘Daar zou misschien wat op te vinden wezen. Kom maar eens even mee.’

Hij nam vader apart en toen ze terugkwamen, namen ze afscheid met een hartelijke handdruk en hield de man het portier voor vader open.

‘O ja,’ zei hij toen, ‘kijk uw tassen even na vóór u op de weg komt. Ik ben zo vrij geweest om er even in rond te neuzen en toen wist ik meteen wat voor vlees ik in de kuip had....’

Vader keek hem snel aan, deed een greep in de zijtas op het portier en zat met een paar krantjes in handen.

‘Vrij Nederland’ stond er op. Het was het geheime blad, dat in stilte verspreid werd.

‘Als u er geen raad mee weet,’ zei de man lachend.

Vader stak ze hem snel toe.

‘Bedankt,’ zei hij. ‘Je bent een fijne kerel. Tot de volgende week dus.’

Maar op straat vroeg hij strak: ‘Hoe kwamen die dingen daar? Weet jij daar wat van, Jan?’

En Jan stotterde met een kleur: ‘Het is een stommiteit van mij, vader. Ik zat er gisteren bij u in 't atelier in te lezen, toen er bezoek voor u kwam. Ik ging naar mijn kamertje, maar dat werd net schoongemaakt. Toen ben ik in de garage in de auto gekropen en daar heb ik zitten lezen. Maar toen moest ik even de kippen voeren....’

‘Ja, stil maar,’ zei vader. Die vergeetachtigheid van je had ons lelijk kunnen opbreken, als je dat maar begrijpt. Wees toch voorzichtig, jongen!’

Met zijn leuke vrolijkheid was het gedaan. Maar even later brak zijn lach weer door en hij zei: ‘Nou ja, we halen allemaal wel eens een stommiteit uit. Jullie hebt er nu beiden één gepresteerd vandaag....’

‘En nu bent u dus aan de beurt,’ zei Frits.

‘Ik hoop er voor bewaard te blijven,’ zei vader ernstig.

‘Trouwens, ik heb nooit zo sterk als in deze tijd het gevoel gehad, dat je bewaard moet worden, zal het alles goed met je gaan. En als ik niet zeker wist, dat Iemand voor ons zorgde, jongens, nu, dan reed ik hier nu niet. Begrijp je dat?’

Hij keek ze beiden snel even aan. Zijn ogen keken blij, zijn mond lachte. Dat was zo fijn met vader; hij deed nooit overdreven vroom en als hij zo iets zei, wist je dat het echt was, dat het recht uit zijn hart kwam. Even later zat hij te fluiten en Frits schikte naar voren, met zijn hoofd bijna tussen de beide andere en legde zijn handen op de schouders van zijn vader en zijn broer. Zo reden ze de stad in.

Het sneeuwen had opgehouden, maar de smurrie lag dik op de straat en de modder spatte naar alle kanten. Vader stopte op de markt, keek op zijn horloge en zei: ‘Over een klein uur op dit zelfde punt, jongens, maar dan aan de overkant. Afgesproken?’

‘Kunnen we niet mee?’ vroeg Frits teleurgesteld.

‘Neen,’ zei vader, ‘ik moet naar een paar oude mensen, die niet veel drukte aan hun hoofd kunnen hebben. Snap je?’

En weer wist Frits niet, of dit ernst was, of dat hij met een kluitje in het riet werd gestuurd. Enfin, het was wel leuk om een beetje rond te wandelen in een grote vreemde stad. Nu het weer iets beter was geworden, was het tamelijk druk op straat. Huismoeders liepen te winkelen; ze stonden in rijen bij de slager om hun rantsoentje vlees voor de Zondag, of drentelden voor de textielwinkels, waar nu alles alleen op ‘punten’ verkrijgbaar was. De scholen waren juist uitgegaan, het liep er vol met kinderen. En op het trottoir drentelde een man met een stapeltje kranten, waarvan hij er telkens een aanbood aan de voorbijgangers.

‘Volk en Vaderland,’ zei Jan. ‘Laten we hier eens even wachten.’

Ze bleven in een portiek staan en hadden schik om de hou-

ding van de mensen, als ze de krantenman passeerden. De meesten keken hem niet eens aan; de vent was lucht voor hen. Maar anderen lachten hem in zijn gezicht uit en een werkman spuwde vlak langs het blad, dat hem voorgehouden werd. Een troep jongens met schooltassen onder de arm begon een liedje te zingen. Frits kende het ook wel en als Jan hem niet verboden had, was hij mee gaan doen:

‘Op de hoek van de straat
Staat een N.S.B.-er.
't Is geen man, 't is geen vrouw,
't Is een ras plebejer.
Met zijn krant, in zijn hand,
Staat hij daar te venten;
Hij verkoopt zijn vaderland
Voor zes rooie centen....’

De N.S.B.-er was zo nijdig als een spin, doch de jongens stoorden er zich niet aan. Maar toen een politie-agent langzaam aan kwam fietsen, zwegen ze en liepen door. Een eind verder, bij een reclamezuil, groepten ze weer samen en hadden vreselijk veel pret.

‘Kom,’ zei Frits, ‘laten we eens kijken wat ze daar hebben!’

Op de zuil was een grote affiche geplakt met een reusachtige letter V en met kleine letters stond er onder: = *Victorie, want Duitsland wint op alle fronten*. Zo dachten de Duitsers de mensen in de war te brengen en de Engelse V-actie krachteloos te maken. Maar nu had een grappenmaker het woord ‘wint’ in ‘overwintert’ veranderd. En dat was hem zeker nog niet mooi genoeg, want toen had hij met houtskool op de beide armen van de V een paar handjes getekend en onderaan tussen die armen in enkele lijnen de kop van Hitler met zijn hanglok en zijn snorretje. Zo leek het alsof de Führer in zinkende toestand verkeerde en er onder stond met zwarte

houtskoolletters, dwars door de opdruk heen: ‘Help!!!’

Bijna alle voorbijgangers hadden schik om het geval, maar de meesten keken eerst om zich heen vóór ze elkaar durfden te wijzen op de grap. Intussen behoefde je hier niet te vragen hoe de gezindheid was van het grootste deel van het volk.

Vader was iets te laat op het afgesproken punt en terwijl de jongens stonden te wachten, kwam in zwarte uniformen een formatie van de W.A. voorbijmarcheren, de ‘Weerafdeling’ van de N.S.B. Ze stampten met hun laarzen even hard als hun grote vrienden, de Duitsers, en brulden nog harder hun strijdlied. Maar geen mens keurde ze een blik waardig; alleen het krantenmannetje stond zielig alleen met zijn hand omhoog de N.S.B.-groet te brengen.

De jongens waren blij, toen ze het bekende wagentje zagen komen, want ze begonnen het koud te krijgen. Ze stapten snel in en reden de stad weer uit. Opeens hoorde Frits achter zich het geluid van een kalkoen.

‘Hebt u ze niet verkocht, vader?’ vroeg hij verwonderd.

‘Nee,’ zei vader. ‘Vind je dat nou niet gemeen? Nu hadden ze hun vlees al bij een ander besteld....’

‘Strop voor u,’ antwoordde Frits. ‘Dat is dus een reis voor niks geweest!’

‘Nou, voor niks.... Wij zijn toch gezellig uit geweest samen?’

Zo speelden ze hun spelletje en ze wisten geen van beiden zeker of het van de ander ook een spelletje was. Het begon, donker te worden, vader knipte de verduisterde lampen aan. Jan vertelde, wat ze in de stad gezien hadden, van de V-plaat af tot het voorbijtrekken van de W.A. toe.

‘Pas een beetje op met die lui,’ zei vader. ‘Een paar dagen geleden hebben ze daar op de markt met hun koppelriemen op de mensen ingeslagen, omdat er een paar opzettelijk met de rug naar hen toe gingen staan. Blijf ze uit de buurt; ze denken dat de straat van hen is.’

‘Màg dat dan zo maar?’ vroeg Frits verontwaardigd.

‘Die lui mogen alles,’ antwoordde vader. ‘De politie kan proces-verbaal opmaken van hun optreden, maar dan komt het voor de vrederechter, een N.S.B.-er, en die kerels komen er met een kleine boete af, maar hun slachtoffers draaien misschien nog de gevangenis in wegens belediging. Er is geen recht meer in Nederland, jongens. Maar dat zal niet altijd duren!.... Wacht eens even, wat zullen we nou hebben? Ik had gedacht, dat die kerels met dit slechte weer wel thuis zouden blijven....’

Aan de kant van de weg werd als stopsein een rood licht op en neer bewogen. Twee mannen hielden de auto aan, één in een leren jas, de ander in politie-uniform. Vader draaide het portierraam open.

‘Goedenavond heren,’ zei hij opgewekt. ‘Wat is er van uw dienst?’

‘C.C.D., meneer,’ zei de burger. ‘Wat vervoert u?’

C.C.D., wat was dat ook weer? dacht Frits. O ja, Crisis-Controle-Dienst, die de zwarte handelaars trachtte te pakken....

‘Wat ik vervoer?’ zei vader. ‘Mijn beide zoons. Dat is niet verboden, wel?’

‘Hebt u niets in de bagageruimte?’

‘Ja, een paar kalkoenen. Die mag men vrij vervoeren, nietwaar?’

‘Die wil ik graag even zien,’ zei de man.

‘En geef mij dan intussen de papieren,’ zei de agent.

Vader gaf zijn portefeuille met papieren aan Jan, die moest uitstappen om de controleur bij de bagageruimte te laten, want die was alleen van binnen te bereiken. Frits mocht blijven zitten, maar moest 'n beetje vooruitschikken, zodat achter hem het deksel open kon. De leuningen van de voorzittingen werden voorover geklapt en elk aan een kant bogen vader en de controleur zich naar binnen.

‘Voorzichtig, hoor!’ waarschuwde vader. ‘Doe het deksel niet te ver open. Als ze er uitvliegen, heb ik ze nog niet terug!’

De controleur lichtte met zijn zaklantaarn in de donkere ruimte. Hij keek, draaide zijn hoofd schuin en keek nog eens....

‘In orde,’ zei hij toen.

‘Mooi vrachtje, meneer!’ Hij lachte.

De papieren waren ook in orde. Ze konden weer gaan.

‘Goeie reis, meneer. En wel thuis,’ wenste de controleur. Waarom was hij zo ongewoon hartelijk? vroegen de jongens zich af. En pas thuis, in de garage, wisten ze het antwoord, toen Frits, vóór vader het verhinderen kon, het licht in de auto aanknipte en het deksel van de bagageruimte openklapte. De kalkoenen zaten in een hoek gedrongen met het

gummikleed op een rolletje onder zich gekrabd. Open en bloot lagen naast hen de pakjes ‘Vrij Nederland’. Toen wisten ze, dat ze aan een groot gevaar waren ontsnapt, doordat de controleur ‘goed’ geweest was. Het had ook anders kunnen zijn....

‘Ziezo, nu hebt u uw beurt ook gehad!’ zei Frits met een lach.

Maar vader moest er nòg van zuchten.

‘We mogen wel erg dankbaar zijn,’ zei hij. ‘Nou zie je 't, jongens, je kunt nooit voorzichtig genoeg wezen. Ik zal dat kleed in het vervolg aan de vier hoeken vast moeten maken.... En Frits, jij weet dit nu, maar ik kan op je aan, hè? Je kent dat aardige versje toch? *Doe als het visje onder water, spartel rond, maar houd je snater!* Begrepen?’

‘Natuurlijk vader,’ zei Frits.

‘Geef me de hand er op.’

Dat deed Frits, bijna plechtig. En toen hij vader in de ogen keek, wist hij, dat hij geen betere kameraad had op de hele wereld. Het had hem al vaak een beetje gehinderd als hij merkte, dat er tussen vader en Jan dingen besproken werden, waar hij niet van weten mocht. Nu hoorde hij er ook bij, nu werd hij als een man behandeld. En als een man hielp hij mee om de wagen leeg te maken. De kalkoenen werden weer bij de andere opgesloten, met de pakjes verdween oom Gerrit in het donker. Frits vroeg niet, waar ze bleven, hij dacht aan het versje van het visje.

Moeder stond al in de deur op de uitkijk en aan haar zoen merkte Frits, dat ook zij niet onwetend was....

Die avond ging hij nog eens met vader uit. Meneer Muys deed zelf open en liet ze haastig binnen, omdat het licht uit de gang naar buiten straalde. De controle was streng.

Ze werden in de voorkamer gelaten, waar geen kachel brandde en daar stak Frits maar meteen van wal. Muys zag zeker

wel, dat hij het oprecht meende, want hij liet hem niet eens uitpraten, maar legde hem de hand op de schouder en zei:

‘Hou maar op, jong, ik begrijp je wel. Die vervloekte oorlog speelt ons allemaal wel eens parten en maakt een heleboel mensen een beetje dwaas. Laten we maar proberen om elkaar het leven niet onaangenaam te maken.’

Toen zuchtte Muys en streek met de hand over zijn voorhoofd, alsof hij lastige gedachten wilde verjagen.

‘Nu zou ik u nog wel even alleen willen spreken,’ zei vader.

‘Goed,’ zei Muys. ‘Dan moet Frits maar zolang bij mijn vrouw in de achterkamer gaan.’

Frits zat er bijna een uur en het verveelde hem niet. Het was daar lekker warm en mevrouw Muys was een vriendelijke grijze dame, die hem twee kopjes thee schonk, hem foto's liet zien van Zwitserland en Italië en heel gezellig wist te vertellen van de reizen, die ze met haar man naar die landen gemaakt had. Het speet Frits bijna, toen de schuifdeuren opengingen en zijn vader met meneer Muys handenwrijvend van de kou binnenkwamen. Vader nam meteen afscheid.

‘Kom nog maar eens terug,’ zei mevrouw tegen Frits. En hij beloofde het graag.

In de auto zei vader: ‘Het was precies zoals ik dacht; alleen met dat concentratiekamp was het nog veel erger. Met drie kinderen is zijn moeder er in gebracht. Met de kleine Wiebe alleen is ze er uitgekomen. Kun je hem nu een beetje begrijpen?.... Doe me een genoegen, en als een van je kameraden het nog eens waagt om hem lastig te vallen, geef die dan op mijn verantwoording een flinke draai om zijn oren. En waag het niet meer om hem een landverrader te noemen. Hij is een poosje op de verkeerde weg geweest, maar ik verzeker je: hij komt geheel aan onze kant te staan. Hij heeft vanmiddag gezien, dat een Jood door een paar N.S.B.-ers uit een winkel werd getrapt....’

Hoofdstuk IV

Een paar weken later, op een mooie, bijna zomerse April-middag, belde een lange, magere jongeman aan bij het huis van de familie De Boer en vroeg, toen Jan hem de deur opendeed, of hij meneer mocht spreken.

Vader was niet thuis, maar toen Jan hem dat vertelde en de teleurstelling zag, die zich bij die mededeling op het bleke gezicht van de bezoeker aftekende, kon hij er niet toe komen om hem zonder meer weg te sturen. Hij bood hem aan om te wachten tot vader thuis zou komen en het hem in het atelier. Daar gaf hij hem een stoel bij het raam en liet hem even alleen om moeder op de hoogte te brengen en een kopje thee voor de gast te vragen. Toen hij terugkwam, was de jongen op een andere stoel gaan zitten in de donkerste hoek van het vertrek. Daar zat hij onrustig om zich heen te kijken en toen Jan hem aanbood om een cigaret te rollen, bleken zijn handen zo te trillen, dat hij het rokertje slechts met moeite klaar kon krijgen.

Ze maakten een praatje over het mooie weer en over de treinen, die zo vol waren de laatste tijd. De jongen deelde mee, dat hij uit Amsterdam kwam, en dat hij, neen, niet terug hoefde diezelfde dag. En toen stokte het gesprek en wist Jan niet meer, wat hij zeggen moest. Er was iets vreemds in de bezoeker, dat ook hem een onrustig gevoel gaf. Hij deed zo gejaagd, zo schichtig, alsof hij zich hier helemaal niet op zijn gemak voelde en hij rookte zijn cigaret veel te haastig. Er was

ook iets met zijn haar: dat had 'n rare zwarte tint, die helemaal niet paste bij de opvallend blanke huidskleur van zijn gezicht. Als hij niet zo'n aardige kop had gehad en zulke eerlijke grijze ogen, zou je denken, dat hij iets kwaads op zijn geweten had. Toen buurman Hoeks voor het raam langs liep, - in zijn Zondagse pak, hij was zeker naar de stad geweest - schoof de jongeman zijn stoel nog meer terug en vroeg verschrikt: ‘Wie is dat?’

‘Die?’ vroeg Jan. ‘O, dat is de buurman; die moet zeker even bij de tuinman wezen....’

‘O,’ zei de jongen, ‘juist....’ Hij lachte en zuchtte tegelijk.

‘Ja, ziet u, ik dacht....’

Toen kwam moeder binnen met een kopje thee. Ze gaf hem een hand en hij stelde zich voor als Overbeek, Max Overbeek uit Amsterdam. Toen ging hij zwijgend in zijn thee zitten toeren. Maar het was moeder wel toevertrouwd om iemand op zijn gemak te stellen, dat bleek ook nu weer. Zij informeerde vriendelijk naar zijn werk en zijn reis en toen naar zijn ouders. Hij vertelde, dat hij student in de medicijnen was, in Amsterdam een kamer had en dat zijn vader en moeder in Indië woonden, maar dat hij nu al in twee jaar niets van hen gehoord had. En toen hij over zijn moeder sprak, zat hij opeens zijn tranen te verbijten, greep moeders hand en barstte uit: ‘O mevrouw, help me toch!’

En daar kwam het verhaal. Hij was het eerste jaar van de oorlog gewoon doorgegaan met zijn studie, maar tijdens de Februari-staking van het vorig jaar, toen honderden Joden in Amsterdam als vee bijeengedreven en weggevoerd werden, was hij de Duitsers gaan haten en daarna had hij zich met een paar vrienden gegeven aan allerlei klein verzetswerk: blaadjes verspreiden en fotootjes van de koningin en de prinses, en berichten doorgeven, die naar Engeland geseind zouden worden. Nu hadden ze een paar maanden lang twee Engelse

piloten verborgen, die in de nacht bij Diemen met hun vliegtuig waren neergeschoten, maar zich met hun parachute hadden gered. Die moesten terug naar Engeland en zelf wilde hij ook mee, hij wilde vechten met de Engelsen en de Amerikanen om zijn ouders te bevrijden. Drie vrienden wist hij over te halen om mee te gaan. Een van hen was in aanraking gekomen met een man, een zekere De Graaf, die hun in IJmuiden aan een motorboot kon helpen, zoals hij beweerde. Ze hadden een paar besprekingen met hem gehad; ook een keer bij Max op de kamer - die vent kende tenslotte de hele groep. Een oudere vriend had het hun afgeraden, een zekere.... neen, hij zou de naam maar niet noemen. Maar zij hadden doorgezet, ze vertrouwden hun gids ten volle. Een paar weken geleden hadden ze allemaal een boodschap gekregen: het wàs zo ver, ze konden weg, alles was klaar. Ze moesten 's middags om vier uur met de piloten op een adres in West samenkomen, daar zouden ze de laatste instructies ontvangen en voor een auto, die hen naar IJmuiden zou brengen, was al gezorgd.

Hij was wat laat geweest; een studievriend, die van niets weten mocht, was hem komen ophouden. Later bleek dat zijn behoud geweest te zijn: toen hij in de buurt van het afgesproken adres kwam, stond de overvalwagen al voor en vanuit een café aan de overkant, waar hij naar binnen was gevlucht, zag hij, dat zijn vrienden met de piloten geboeid naar buiten werden gebracht en met stompen van de geweerkolven in de wagen werden gedreven. De vent, die ze naar IJmuiden zou brengen, verscheen een kwartier later, toen het publiek zich verspreid had. Hij was in gezelschap van een Duitse officier, met wie hij zich lachend en pratend verwijderde, de schurk!....

Pas toen het donker begon te worden, durfde Max de straat weer op. Het eerst was hij die oudere vriend gaan waarschuwen, die met alles op de hoogte was geweest: de jongens zou-

den bij het verhoor zijn naam kunnen noemen. Hij zelf durfde niet naar zijn kosthuis terug. Die eerste nacht had hij onderdak gevonden bij de studievriend, die hem die middag zo lang had opgehouden; die had hij in vertrouwen genomen, want hij moest zijn hart bij iemand uitstorten. Maar toen durfde die jongen hem niet langer in huis te houden en de volgende dag moest hij naar een ander adres, bij de ouders van een andere student. Die had hij wijs gemaakt, dat hij ruzie met zijn hospita had gehad en hij had zich ziek gehouden om thuis te kunnen blijven van de colleges. Maar een paar dagen later was de waarheid aan het licht gekomen, want toen waren de Duitsers op zijn kamer geweest en dat was onder de studenten bekend geworden. Toen was hij weer naar een ander adres gebracht, maar eerst had hij zijn haar laten verven om over de straat te kunnen. Daar was die oudere vriend, wiens naam hij niet wilde noemen, hem na een week komen waarschuwen, dat zijn naam en portret in het politieblad stonden en dat hij dus gezocht werd als een misdadiger. Iedere verkeerde agent zou hem kunnen aanhouden en aan de Duitsers kunnen overleveren. Het was beter, had die meneer gezegd, als hij zorgde, dat hij zo gauw mogelijk Amsterdam uit kwam. En toen had die hem het adres van meneer De Boer genoemd en gezorgd, dat hij met een auto in Amersfoort kwam. Vandaar was hij met de trein verder gereisd. Die meneer had hem ook een briefje meegegeven.... Kijk, hier was het. En nu hoopte hij maar, dat hij hier niet weggestuurd zou worden, want dan zou hij niet meer weten, waar hij heen moest. Dan kon hij zich maar het best meteen bij de Moffen aangeven....

‘O mevrouw, help me toch als u kunt!’ smeekte hij en hij snikte het uit. Hij was totaal overspannen van angst.

Toen deed moeder iets, dat alleen zij maar kon. Zij legde ontroerd de arm om de schouders van de jongeman en drukte zijn hoofd tegen zich aan, alsof hij haar eigen zoon was.

‘Wees jij maar gerust, hoor jongen,’ verzekerde ze. ‘Wij zullen voor je zorgen. Kom, wees flink, je zit hier ver van Amsterdam, je hebt hier niets te vrezen. Kijk es an, nu heb je nog je thee niet opgedronken. Zal ik een vers kopje voor je halen? En wat wil je er nu eens voor een koekje bij, een Duitsertje of een N.S.B.-ertje?....’

En ze hield hem een schaaltje voor met lange vingers en schuimpjes.

Toen lachte de jongen door zijn tranen heen en zei met een half verstikte stem: ‘O, ik wou, dat ik ze allemaal kon opvreten, die.... die schurken!’

‘Dat wou ik ook,’ zei moeder. ‘Maar ze zouden je misschien wel wat zwaar op je maag liggen.... Zeg Jan, zou jij vader niet even kunnen halen? Je weet toch wel, waar die is?’

Ja, Jan wist het wel: vader had een geheime vergadering bij de dominee aan huis. Jan wist zelfs, dat het over de Arbeidsdienst ging en de maatregelen, die daartegen genomen moesten worden. Jongens van de leeftijd, waarop ze anders soldaat hadden moeten worden, moesten zich nu melden om in grote kampen te worden ondergebracht. Daar zouden ze zogenaamd tot flinke kerels worden opgeleid, die de handen uit de mouwen wisten te steken, maar in werkelijkheid kregen ze er een Duitse opvoeding. Wie een goed Nederlander wilde zijn, moest zich daar tegen verzetten.

Terwijl Jan in snelle vaart naar de pastorie fietste, waren zijn gedachten bij de jongeman, die hij bij moeder in het atelier had achtergelaten. Die had heel wat beleefd, maar was hij niet wat erg bang en zenuwachtig? Toen hij op de stoep stond, keek hij zo schichtig als een opgejaagd konijn. En die had leiding gegeven aan een groep jongelui en wilde piloten naar Engeland brengen?....

Maar toen hij met vader thuiskwam, - onderweg had hij die al met het meeste op de hoogte gebracht - bleek de jongeman aardig gekalmeerd. Hij verbleekte echter weer,

toen vader tegenover hem ging zitten en een waar kruisvuur van vragen op hem richtte. Hoe hij precies heette, waar hij geboren was, hoe de naam was van zijn moeder en van zijn grootvader, in welke straat zijn ouders gewoond hadden in Bandoeng en bij welke professoren hij college had gelopen. Jan begreep plotseling, waarom vader dat deed: hij wilde zeker zijn, dat deze jongen geen verrader was, die door de vijand er op uitgestuurd was om hem er in te laten lopen. Nou, dan kon hij gerust zijn; de antwoorden kwamen vlot en zonder enige aarzeling. Wie in de grijze ogen van de jongen keek, kon trouwens aan zijn oprechtheid moeilijk twijfelen.

'Laat mij die brief eens zien,' zei vader en de jongen haalde die uit zijn broekzak. Het waren slechts een paar regels op een blaadje uit een zakboekje. Vader legde het ding op zijn bureau en liet niet merken of hij het handschrift herkend had.

'Hoe ben je hierheen gereisd?' vroeg hij.

'Met de trein naar Groningen en toen met de bus, meneer....'

'Heb je controle gehad onderweg?'

'Neen meneer, gelukkig niet. Ik was er aldoor bang voor....'

'Heb je aan iemand gevraagd, waar ik woonde?'

'Ja meneer, aan de conductrice van de bus....'

'Mmm, veel mensen in de bus?'

'Ja meneer, de bus was vol. De conductrice wist het niet, maar de man die naast mij zat, had mijn vraag gehoord en die heeft mij uw huis gewezen. O ja, dat was stom van mij, hè, om dat daar te vragen!....'

'Laat mij je persoonsbewijs eens zien?'

De jongen haalde met trillende handen een portefeuille uit zijn binnenzak. Vóór hij het persoonsbewijs gevonden had, nam vader hem alles uit handen en snuffelde de hele portefeuille door. Daarna bekeek hij het persoonsbewijs aan alle kanten.

'Heb jij er in zitten knoeien?' vroeg hij strak.

‘Ja meneer, ik heb geprobeerd om de naam te veranderen.’ Vader schudde zijn hoofd.

‘Zo is het veel gevaarlijker,’ zei hij. ‘Bij de eerste controle was je opgepakt. Je mag nog van geluk spreken, dat je zo ver gekomen bent, ook al om dat gekke haar van je. Heb je dat geverfd? Hoelang geleden?’

‘Een paar weken, meneer.’

‘Dan had je 't moeten bijverven. Aan de wortels is het weer rood; ik kan het van hier af zien. Had je een hoed op in de bus?’

‘Ja meneer.’

‘Vertel eens, wat zou je van die brief gezegd hebben, als je gevangen was genomen?’

‘Brief?’

‘Ja, deze brief van meneer Coenen. Daar staat in of ik je helpen wil, gelukkig zonder mijn naam en adres.’

‘O meneer, die zouden ze nooit gevonden hebben!’ verzekerde de jongen. ‘Die had ik weggegooid of desnoods opgegeten....’

‘En als ze dan naar het doel van je reis hadden gevraagd?’

‘Ja, dat weet ik nog niet, wat ik dan gezegd zou hebben....’

‘Dat had je moeten weten,’ zei vader streng. ‘Daar had je tevoren al over moeten denken, zodat je zonder aarzeling een antwoord had kunnen geven.’

‘O meneer, maar ik zou uw naam nooit genoemd hebben!’ riep de jongen.

‘Neen?’ vroeg vader. ‘Weet je dat zo zeker? Weet je wat de gestapo[1] met je doet, om je tot een bekentenis te dwingen?’

‘O ja, meneer, ze mishandelen je vreselijk, ik weet het. En als ik dan aan die vrienden van me denk.... Maar heus, meneer, dàt zou ik nooit verteld hebben.... Tenminste, ik hoop, dat ik de kracht zou gekregen hebben om te zwijgen!’

1 Geheime Staats Polizei.

‘Dat klinkt al beter,’ zei vader. ‘Nou, wacht hier eens even, dan zullen wij eens praten.’

Hij wenkte Jan om mee te komen en zonderde zich met hem en moeder af in de slaapkamer. Hij zuchtte, toen hij vroeg:

‘Nou, wat dunkt jullie? Wat moeten we met dat jongmens?’

‘Vraag je dat nog?’ zei moeder. ‘Die arme jongen, die moet hier blijven natuurlijk! Je zou hem toch niet weg willen sturen, die stakker?’

Vader lachte.

‘Die vrouwen, die vrouwen,’ zei hij. ‘Wat heb je nog gisteren tegen mij gezegd? Hou er mee op, zei je, met die verboden lectuur en met de hele rommel. Hou er helemaal mee op, ik kan er soms niet van slapen.... En nu wil je iemand in huis nemen, die zwaar door de Duitsers gezocht wordt! Dat is veel gevaarlijker!’

‘O, maar dit is heel wat anders,’ beweerde moeder. ‘Wat heb je een paar dagen geleden uit de Bijbel gelezen, hoe staat het ook weer in Jesaja zestien? Verbergt de verdrevenen en meldt de omzwervende niet. Dat lijkt wel regelrecht hierop van toepassing. En ik heb nog nergens gelezen, dat je met die gevaarlijke krantjes lopen moet.’

‘Neen, maar er staat wel, dat je de leugen moet bestrijden!’

‘Dit is heel wat anders,’ hield moeder vol. ‘Hier gaat het om een mens, die in nood is. Die arme jongen; zijn vader en moeder zijn er niet; nu moeten wij voor hem zorgen - hij is gewoon op onze weg gestuurd. Wat zouden ze met hem doen, als ze hem te pakken kregen?’

‘Ze zouden hem doodschieten,’ zei vader.

‘Nou, kijk es an!’ schrok moeder. ‘En dat zo'n aardige jongen, die nog maar nauwelijks volwassen is! Die beulen, die moordenaars, ze moeten het eens wagen om hem hier aan te raken, dan krijgen ze het met mij aan de stok. Zolang ik er nog ben, krijgen ze hem niet in handen....’

Ze had de tranen in de ogen en was rood van verontwaardi-

ging. Vader moest haar even in de armen nemen.

‘Je bent een prachtvrouw, met een echt warm moederhart,’ zei hij. ‘Ik denk er net zo over als jij, hoor: wij kunnen en wij mogen niet anders. En ik vertrouw die jongen wel, hij is volkomen eerlijk, maar hij heeft stomme dingen uitgehaald. Enfin, wij zullen nu moeten overleggen. Jan, waarschuw jij oom Gerrit eens even; die is nogal vindingrijk.’

In tegenwoordigheid van de oude tuinman, die met een paar woorden werd ingelicht, vertelde vader de jongeman, dat hij blijven kon en diens vreugde was zo ontroerend, dat hij oom Gerrits hart meteen gewonnen had. Ze spraken af, dat hij ondergebracht zou worden in de kampeerwagen, die achter de schuur stond, maar die voor dit doel verplaatst zou worden naar het bos. Mocht zijn reisdoel opgevallen zijn en een huiszoeking tengevolge hebben, dan zou hij daar toch veilig zijn. Vader nam op zich om hem een nieuw persoonsbewijs te verschaffen. De foto van het oude was bruikbaar.

‘We moesten maar afspreken, dat je een neef van me bent,’ zei vader, ‘een zoon van mijn broer uit Indië. Willem de Boer is je naam voortaan en je zegt maar oom en tante tegen ons. Waar ben je geboren, in Bandoeng? Dan houden we dat zo. Er moet ook een andere woonplaats worden ingevuld dan Amsterdam. Welke plaats ken je het best?’

‘Rotterdam,’ zei Willem de Boer. ‘Daar heb ik een jaar met mijn ouders gewoond, toen ze met verlof waren.’

‘Goed zo, dan woon je in Rotterdam. En als we je dan eens onderwijzer maakten? Lijkt je dat geen aardig baantje? Dan ben je hier tijdelijk met ziekteverlof, je bent overspannen, zullen we afspreken. Voorlopig is dat zelfs het dichtst bij de waarheid. Denk je voor alle zekerheid even goed in de nieuwe situatie in: je moet voor de vuist weg de straat kunnen noemen, waar je school staat en de namen van het hoofd en je collega's. Een bewijs van je verlof moet je ook kunnen tonen; nou, daar is misschien wel aan te komen. En verder heb

ik je dit nog te zeggen, beste neef: je houdt je precies aan de voorschriften, die wij je zullen stellen en je gedraagt je voorzichtig, begrepen? Denk er aan, dat je voortaan niet alleen je eigen veiligheid, maar ook die van ons in gevaar kunt brengen. Kan ik daar op aan?'

'Natuurlijk meneer.... eh oom eh....'

'Evert Jan,' zei vader. 'Zeg maar oom Evert.'

'U kunt er op aan, oom Evert. U zult geen last van mij hebben,' beloofde Wim.

'En dan moet die pruik er ook nodig af,' grijnsde oom Gerrit.

'Natuurlijk,' zei vader. 'Maar de kapper kunnen we er moeilijk bij halen.'

'De kapper?' vroeg oom Gerrit. 'Voor zulk haar? Die man zou zich beledigd voelen. Ik heb al zoveel schapen geschoren in mijn leven, dit ene kan er nog wel bij. Kom maar mee naar de schuur, verloren schaap, dan zullen we je koppie eens fijn onder handen nemen.'

Even later reed vader weg in de auto en oom Gerrit ging onder allerlei kwinkslagen aan het knippen. Maar toen hij even naar binnen was geweest om een andere schaar te halen - hij zei, dat die vent haar had als koperdraad - zat de onderduiker op het veilingkistje, dat als kappersstoel dienst deed, te slapen. Hij had de laatste nacht geen oog dicht gedaan, vertelde hij, toen oom Gerrit verder knipte.

'Vannacht slaap je heerlijk, dat zul je eens zien,' voorspelde de oude man. 'Zit nou stil, anders gaan je oren er ook nog af. Zou anders niet gek zijn, dan herkennen ze je helemaal niet meer.'

Maar het bleef bij de haren en dat gaf al een hele verandering. Jan haalde een spiegel en hield die zijn nieuwbakken neef voor. Wat een kale rode kop had die vent. Maar hij stond er nu netjes op, al was de schaar hier en daar een beetje uitgeschoten. Wim grijnsde zijn beeld vriendelijk toe.

‘Hallo, meneer De Boer!’ groette hij.

‘Heb nou maar niet zo'n verbeelding,’ zei oom Gerrit, ‘want voorlopig lijk je nog meer op een pas ontslagen boef dan op een meneer. Zet je hoed op, om de mensen niet aan 't schrikken te maken en tegen kouvatten, dan mag je zelf je haren bij mekaar vegen en achter de schuur begraven. Netjes hoor, denk er om. Daar staat de schop. Maak een beetje voort, want dan moeten we nog met man en macht je slaapkamer op zijn plaats brengen. Ha, daar hebben we Fritsje ook, die komt altijd net als we hem nodig hebben! Kom es hier, dan zal ik je even voorstellen aan je volle neef uit Indië. Zeg maar aangenaam, ook al meen je er niks van.’

En Frits liep er al dadelijk in, toen die vreemde jongeman ernstig vertelde, dat hij Wim de Boer heette en verzekerde, dat hij een zoon was van oom Nico en tante Herma uit Semarang. Maar toen hij die roodharige jongen de zwarte krullen bij elkaar zag vegen, die blijkbaar juist van zijn hoofd gekomen waren, begreep hij, dat er meer achter stak en er zat niets anders op, dan hem, al was het dan niet volledig, in te lichten. Voor Frits was het een groot avontuur, dat ze nu een echte onderduiker hadden en hij hielp geestdriftig mee om de kampeerwagen langs het pad tussen de boomgaarden het bos in te duwen. Vader had het wagentje enkele weken geleden overgenomen van een vriend uit Katwijk, een bekende kunstschilder, die er geen raad meer mee wist, omdat hij zijn huis aan de zee voor de Duitsers moest ontruimen, nu langs de hele kust verdedigingswerken zouden worden aangelegd. Vóór de oorlog had de schilder de kampeerwagen ieder jaar op zijn vacantietochten achter zijn auto meegevoerd. Hij was al in Rome en in de Pyreneeën geweest. Nu stond hij hier op het boerenland tussen de dichte sparren en Guusje kwam met dekens en maakte in het wagentje een bed op voor een jongen, die ze nog nooit eerder gezien had en voor wie haar toch geen moeite te veel was. Een uur later, nadat hij gegeten had

als een slootgraver, kroop hij er meteen in en sliep een gat in de dag. Oom Gerrit maakte hem wakker en zette hem, nadat hij bij moeder gegeten had, meteen aan het werk. De hele dag was hij bezig om takkenbossen aan te slepen, die in het bos verspreid lagen, en die om de kampeerwagen op te stapelen. Tegen de avond was er van de hele wagen niets meer te zien; er stond alleen een grote hoop takkenbossen. De deur was vrij gebleven, maar een grote spar spreidde er zijn dichte takken beschermend voor. Aan de andere zijde van de wagen had oom Gerrit bij de grond een opening in de takkenbossen gebouwd, zodat Wim, mocht er verkeerd volk aan de deur komen, door een luik in de bodem en door die opening ontsnappen kon. Verse lucht kon toetreden door een raampje, dat evenals de deur achter de sparretakken verborgen zat. Licht was er natuurlijk niet veel in de wagen, maar dat was ook niet nodig om te kunnen slapen, vond oom Gerrit, want

dat deed je toch met de ogen dicht. Maar een paar dagen later kwam hij aanzetten met een ouderwetse petroleumlamp, die hij bij een boer op de kop had getikt en hing die aan de zoldering op.

Veel brandde die lamp niet, want de avonden bracht Wim gezellig door in de huiselijke kring en de hele familie hield al spoedig veel van hem, omdat hij zo'n vriendelijke gezellige jongen was en omdat hij, nu hij tot rust begon te komen, vol bleek te zitten met leuke verhalen en grapjes. Die had hij zeker van de studenten in Amsterdam geleerd.

'Weet jij, wat het verschil is tussen de oude en de nieuwe Germanen?' vroeg hij aan Frits. 'Neen? De nieuwe Germanen, dat zijn de Duitsers, dat weet je wel, hè? Zo noemen ze zich zelf. Moet je horen: de oude Germanen, dat waren mensen in beestenvellen, is 't waar of niet? En de nieuwe Germanen, nou, dat zijn beesten in mensenvellen.'

Vóór ze uitgelachen waren, kwam hij al met een nieuw mopje voor de dag. In Amsterdam, vertelde hij, kwam de W.A. voorbijmarcheren en een oude meneer, die op het trottoir stond, groette al die zwarte kerels. 'Ha, die Willem!' riep hij. 'Hallo, die Kees!'.... Een kennis vroeg wantrouwend:

'Zeg, hoe ken jij al die lui toch?' 'Begrijp je dat niet?' vroeg de meneer. 'Weet je dan niet, dat ik mijn hele leven cipier van de gevangenis aan de Amstelveense weg ben geweest?' Die verhalen vonden de volgende dagen hun weg onder de schoolbevolking in de stad, maar Frits en Jan wachtten zich wel om te vertellen, waar ze vandaan kwamen. Ook de meisjes, Hanneke en Greetje, spraken niet over hun neef. Het was wonderlijk, hoe goed die kleintjes zwijgen konden; misschien begrepen ze in deze gevaarlijke tijd toch meer dan de volwassenen wel eens dachten. Toen Hanneke eens met een vriendinnetje uit school kwam en Wim juist met oom Gerrit in de boomgaard werkte, zei dat buurmeisje: 'Hé, hebben jullie ook een onderduiker?'

‘Een onderduiker?’ vroeg Hanneke. ‘Niks hoor! Dat is onze neef Wim uit Rotterdam.’

‘Daar heb je me niks van verteld,’ zei het kind.

‘O, hij is er ook nog maar pas,’ jokte Hanneke. ‘Hij is onderwijzer, net als meester Hoogeveen. Maat hij is een beetje ziek, hij heeft altijd hoofdpijn, van de bommen die gevallen zijn.’

Dat laatste had ze zelf bedacht. Zij was in Rotterdam geweest tijdens het bombardement van Mei 1940 en ze was daar nog steeds niet helemaal overheen. Als 's nachts de Engelse vliegtuigen overkwamen op weg naar Hamburg of Bremen en de anderen rustig doorsliepen, schrok zij nog altijd wakker en lag bang om moeder te roepen.

Het behoefde nu overigens niet zo angstvallig meer verzwegen te worden, dat Wim hier logeerde; ook dàt zou argwaan kunnen wekken. Hij had nu een nieuw en zeer goed persoonsbewijs en een verklaring op briefpapier van een arts uit Rotterdam, dat hem een half jaar ziekteverlof wegens overspanning was verleend. Hoe vader daar aan gekomen was, vertelde hij natuurlijk niet, maar hij beweerde, dat Wim er rustig een controle mee kon riskeren. Wim ging nu zelfs mee naar de kerk - daar kwamen wel meer onderduikers; de dominee had er zelfs twee - en hij ging ook wel alleen het dorp in. Moeder schudde er vaak haar hoofd over, want het was tegen haar zin. Het liefst zou ze haar beschermeling maar de hele dag bij zich hebben gehouden om als een tijgerin over hem te waken. Vader plaagde haar er wel eens mee, dat haar aangenomen neefje haar bijzondere lieveling was en dat zij meer zorgen aan hem besteedde dan aan haar eigen jongens. Maar moeder liet hem praten; zij speelde het klaar, dat de jongen in de eerste maand meer dan zes pond aankwam. En toen er begin Mei een bericht in de krant stond, dat er twee en zeventig mannen door de Duitsers waren terechtgesteld wegens handelingen, gericht tegen de bezettende

macht, liep zij de kamer uit naar Wim, die in het atelier zat te lezen en sloot hem schreiend in de armen.

Ook op de anderen maakte dit vreselijke bericht diepe indruk, ook al omdat er enkele mensen bij waren, die ze zeer goed gekend hadden. Een van hen was meneer Van Vliet, die in het eerste oorlogsjaar verscheidene keren hier in huis was geweest om wapens in ontvangst te nemen, die vader voor hem verzameld had en die dan soms een nacht was blijven logeren. Hij werkte voor een geheime organisatie, die de O.D. heette, de Ordedienst, en al de andere gefusilleerden, waaronder veel officieren, waren vrienden en medewerkers van hem geweest. Hadden ze de macht en de list van de vijand onderschat of waren ze onvoorzichtig geweest? Het verhaal ging al spoedig, dat ze lijsten van medewerkers hadden aangelegd en dat die de vijand in handen waren gevallen.

Een paar dagen later sprak de koningin voor de radio en drukte alle landgenoten op het hart om te zwijgen, te zwijgen in alle talen over dingen, waarin de vijand belang zou kunnen stellen. Die waarschuwing was niet overbodig, want nog maar al te graag vertelden de mensen een nieuwtje door, zonder zich af te vragen of hun praatzucht ook voor iemand gevaarlijk kon zijn.

Maar soms was zelfs zwijgen niet voldoende en moest de vijand wel eens op een dwaalspoor worden gebracht. Zo speelde oom Gerrit op listige manier zijn spel met buurman Walinga en dat was wel nodig, want die man was niet alleen N.S.B.-er, maar, wat veel groter gevaar betekende: hij was een slecht mens. Er waren meer N.S.B.-ers in het dorp en de meesten daarvan hadden geen kwaad in de zin. Ze hadden zich in hun domheid laten overhalen om lid van de partij van Mussert te worden, omdat die de boeren gouden bergen had beloofd. Maar ze zouden er niet aan denken om hun medemensen te verraden. Voor Walinga echter was ieder op zijn hoede en niemand benijdde de familie De Boer om zo'n buur-

man. Want hij lag bijna met het hele dorp overhoop en werd door ieder geminacht en gehaat.

Vader had al in het begin van de oorlog onenigheid met de man gekregen, toen die de moed had om te zeggen, dat ‘dat wijf, dat achter op de dubbeltjes stond’, niet in het land terug behoefde te komen en ook later had hij hem nog eens flink de waarheid gezegd. Sindsdien gingen ze elkaar zonder groeten voorbij. Vader kon nu eenmaal niet huichelen. Maar oom Gerrit vond dat helemaal niet verstandig en probeerde het weer goed te maken door, als hij met Walinga in aanraking kwam, te doen alsof hij zelf ook bijna N.S.B.-er was. Gelukkig was de man zo dom om bijna alles te geloven wat men hem vertelde en daardoor was het oom Gerrit gelukt om zijn vertrouwen te winnen.

Zo was het gebeurd, in Januari, dat bij Walinga twee vreemde mannen hadden aangeklopt, die er mager en sjofel uitzagen en die in een vreemde taal om eten hadden gevraagd. Toen ze weggingen, zonder iets gekregen te hebben, had de boer gezien, dat er letters op hun rug geschilderd waren, een K. en een G.[1] Toen had hij ondanks zijn domheid begrepen, dat het Franse krijgsgevangenen moesten zijn, die uit Duitsland ontsnapt waren en hij was haastig naar het dorp gelopen om de politie te waarschuwen. Die moest toen de vluchtelingen wel arresteren en de volgende dag werden ze op transport gesteld.

Natuurlijk was het in heel de omgeving bekend geworden, dat het de schuld van Walinga was, dat de stakkers naar hun gevangenkamp teruggevoerd waren en ieder sprak er schande van. Maar oom Gerrit, die de N.S.B.-er de volgende dag sprak, toen hij bij de sloot, die de grens vormde tussen de beide bezittingen, aan het werk was, feliciteerde hem en zei, dat hij een goed werk had verricht. ‘Want weet je, buur-

1 Kriegsgefangener.

man,' zei hij, 'die kerels hebben alles in Duitsland gezien en die geheimen nemen ze mee en zij zorgen wel, dat die aan de overkant komen. Heb je je nooit afgevraagd, hoe het komt, dat die Engelse vliegtuigen in het pikkedonker zo precies de Duitse steden kunnen vinden?.... Nou, dan weet je 't nou! Wie weet, hoeveel vrouwen en kinderen jij door die kerels onschadelijk te maken het leven hebt gered!'

Toen glom Walinga, ofschoon hij van oom Gerrits redenering eigenlijk niets begreep, want eindelijk was er dan toch eens iemand, die het erkende, dat hij een grote en heldhaftige daad had verricht en die daar waardering voor had.

'Ik heb er anders voor moeten sjouwen,' zei hij, begerig naar nog meer lof. 'Het was zo glad, man, ik kon bijna op mijn benen niet staan. En dan is het een heel eind naar het dorp. En laat nou die ene veldwachter ook nog niet thuis zijn! Toen moest ik nog helemaal naar die andere toe!'

'Tjonge, jonge!' prees oom Gerrit, 'en dat op jouw leeftijd! Maar als er nou eens weer zowat is, hè, laat mij je dan even helpen. Waarschuw mij dan maar, dan bel ik even op, dat is veel gemakkelijker. Je weet toch wel, dat wij telefoon hebben? En anders stuur ik een van de jongens even met een gesloten briefje. Dat bespaart jou een hele reis. Mijn baas zal het wel goedvinden....'

'Nou....,' twijfelde Walinga.

'Ach, wel ja man!' verzekerde oom Gerrit. 'Jij hebt een heel verkeerde kijk op die baas van mij, doordat je het nou een paar keer met hem aan de stok hebt gehad. Hij is zo beroerd nog niet. Hij ziet langzamerhand ook wel in, dat Duitsland deze oorlog winnen moet, zal er ooit een betere tijd komen. Hij komt er alleen nog zo rond niet voor uit....'

En hij hoopte maar, dat de verrader dit geloven zou, opdat zijn baas veilig mocht zijn.

Werkelijk had Walinga een maand later oom Gerrit in de tuin opgezocht en hem verteld, dat hij bij de boerderij van

Hoving weer zo'n vreemde kerel had zien lopen. Als 't nou geen krijgsgevangene geweest was, dan zeker een onderduiker, had hij gezegd. En of oom Gerrit dan nu even wilde opbellen, want het was hem te koud om naar het dorp te gaan. Natuurlijk had oom Gerrit dat toen graag gedaan, maar pas nadat vader vooruitgegaan was naar boer Hoving. Een uur later waren er twee agenten bij Walinga gekomen, - twee goeie, daar had oom Gerrit wel voor gezorgd, - die hadden de N.S.B.-er eerst een verhoor afgenomen en hem daarna genoodzaakt mee te gaan om hun precies de plek te wijzen, waar hij de vreemdeling had gezien. Ze hadden hem buiten laten wachten, terwijl zij huiszoeking deden in Hovings boerderij en ze hadden zich niet gehaast, maar zich rustig de tijd gegund voor een kopje koffie, want de verrader stond daar zo prachtig in de wind, hadden ze gezegd, en het vroor minstens tien graden. Maar toen ze terugkwamen, - natuurlijk zonder onderduiker, want die had vader al lang met de auto weggebracht - stond hij er nog en ze gaven hem er flink van langs en verweten hem, dat hij hen voor de mal had gehouden en dat dit niet weer moest gebeuren, want dan zouden ze andere maatregelen tegen hem nemen. Al was hij nou N.S.B.-er, hij moest niet denken, dat hij met de politie spelen mocht!

Het duurde drie dagen, eer Walinga weer buiten kwam. Toen beklaagde hij zich tegen oom Gerrit over de behandeling, die hij van de veldwachters had ondervonden; een mens kon zich toch vergissen?

‘Als er weer wat is,’ zei hij, ‘en ik waarschuw je, dan moet je maar regelrecht de Duutsers opbellen.’

‘Dat is goed,’ zei oom Gerrit. ‘Dat lijkt me ook veel beter!’

Nu was oom Gerrit op een middag in Mei met Wim aan het spitten in de moestuin, toen Walinga over de sloot sprong en nieuwsgierig naderbij kwam.

‘Zo,’ zei hij met een minachtend knikje naar Wim, ‘die maakt er ook niet veel van, hè?’

‘Man, wat zou het!’ stemde oom Gerrit toe. ‘Die schoolmeesters, wat kunnen ze eigenlijk, hè? De kinderen een beetje plagen, dat is alles! 't Is wel goed, dat deze hier eens bij ons in de arbeidsdienst is. Wij zullen hem drillen, hoor!’

‘O, is hij schoolmeester?’ informeerde Walinga, alsof hij over een kind sprak, dat zelf nog niet praten kon.

‘Ja,’ zei oom Gerrit. ‘Jij dacht toch niet, dat wij een krijgsgevangene of een onderduiker de kost gaven? Zo gek zullen we niet zijn, hoor! Het is een neef van de baas en hij is schoolmeester in Rotterdam.’

‘Waar?’ vroeg de buurman, die een beetje hardhorend was.

‘In Rotterdam!’

‘Maar het is toch geen vacantie,’ weifelde de boer.

‘Och man, dat is zo'n treurige geschiedenis,’ zei oom Gerrit meewarig. ‘Ik mag het wel vertellen, hè Wim? Walinga is een goeie vriend van me, die zal zeker ook medelijden met je hebben. Je hebt toch wel eens gehoord van die bommen van de Engelsen op Rotterdam, niet Walinga? Heb je ooit zulke gemene lui gezien, die hebben daar hun eigen bondgenoten gebombardeerd. Nou, daar heeft hij middenin gezeten, het is een wonder, dat hij er levend afgekomen is. En nou is hij overspannen. Je ziet het zo niet aan hem, maar 's nachts, in de slaap, dan moet je hem eens horen.

't Is toch ook geen wonder? Nou moet je je eens voorstellen, Walinga, dat er vannacht bommen op je boerderij vielen. Je vrouw dood, je dochter dood....’

‘'t Zou erg wezen,’ stemde de boer toe.

‘Je paarden dood, je koeien dood,’ ging oom Gerrit ernstig voort.

‘Man, schei uit!’ riep de boer, alsof dat nòg veel erger was.

‘Je arbeider dood, jij zelf dood! Zou je dan ook niet van de kook wezen, Walinga?’

De boer knikte, diep onder de indruk en Wim maakte plotseling een heel vreemd geluid, dat hij haastig smoorde in zijn zakdoek. Hij liep een paar passen weg en ging aan de rand van de tuin in de verte staan staren.

‘Wij moeten er maar niet meer over praten,’ zei oom Gerrit.

‘Het grijpt hem te veel aan, merk je wel? Heb je die vliegtuigen vannacht gehoord? Wat bromden ze weer, niet? Kun jij daar nou altijd rustig bij slapen?’

‘Ik lig ze te vervloeken,’ riep de boer. ‘Laat ze overdag komen. Maar dat durven ze niet, de lafaards!’

‘Zeg dat wel, buurman. En ze gooien wat kapot. Het moest verboden worden, zei de baas gister nog.’

‘En die brandplaatjes, die ze uitgooien, en die phosphorbommen!’

‘Ze zullen er hun loon voor krijgen,’ profeteerde oom Gerrit. ‘Mijn baas zegt ook: als Hitler maar eenmaal in Engeland zit, dan is het gauw afgelopen.’

‘Zegt je baas dat?’ vroeg Walinga. ‘Dan begint hij dus nou aardig bij te draaien!’

Hij lachte.

‘Gister sprak ik er ook nog zo een,’ vertelde hij. ‘Eerst kon hij geen goed van de Duitsers horen, maar nu ze Rusland onder de knie beginnen te krijgen en in Afrika zo mooi opschieten, nu meldde hij zich aan als lid van de N.S.B. Ha, je zal eens zien, nog een jaar en dan lopen ze allemaal achter ons aan!’

‘Vast en zeker,’ bevestigde oom Gerrit.

‘Met de hoge hoed op!’ mompelde hij zacht voor zich heen.

‘Allemaal,’ triomfeerde de boer.

Hier begon Wim te kreunen, alsof hij vreselijke pijn had en liep weg, met beide handen tegen zijn hoofd gedrukt.

‘Och, die stakker, nu krijgt hij 't weer!’ beklaagde oom Gerrit. ‘Ga maar gauw naar huis, hoor kereltje, heb je weer zo'n hoofdpijn? Hou er dan maar gauw een lappie met koud water tegen. Och buurman, wij hebben voor hem te veel over die nare dingen gepraat. Ik ga hem maar gauw even achterna, want hij is in staat om in het water te lopen, als hij zo is....’ Hij vond Wim in de schuur terug, waar hij snikkend van het lachen het verhaal aan vader probeerde te vertellen.

‘Die kerel,’ schaterde hij, ‘is zo stom als het achtereind van een koe!’

‘Minstens als twee achtereinden,’ verbeterde oom Gerrit.

‘Anders waagde ik het niet om hem er zo door te halen.’

‘Als Hitler maar eenmaal in Engeland zit!’ gierde Wim.

‘Als gevangene bedoelde je natuurlijk. En dat van die hoge hoed was ook schitterend, die we dragen zullen op zijn begrafenis. Man, hij keek zo verheerlijkt alsof hij het een feest vond!’

‘Ja,’ zei vader, ‘maar intussen is het nog zover niet, laten we daarom denken.’

‘Dat vind ik ook, baas,’ stemde oom Gerrit toe. ‘En die vent is zo gevaarlijk, juist omdat hij zo dom is. Een verstandig mens zou zich nog wel eens bedenken, eer hij verraad zou plegen; die zou denken om de gevolgen die dat voor hem zelf kon hebben, maar deze met zijn stomme kop loopt zonder meer naar de Moffen, als hij iets tegen je heeft. Daarom, houd hem een beetje te vriend en groet hem nou maar eens, als je hem tegenkomt.’

‘Dat vertik ik,’ zei vader heftig. ‘Die schurk is mij geen woord en geen blik meer waard.’

‘Nou praat je haast net zo dom als die dubbele koeiestaart,’ mopperde oom Gerrit. ‘De haat springt je uit de ogen, weet je dat wel? En wat je uit haat doet, is meestal verkeerd. En nou herinner ik je aan je eigen woorden, dat je geen mens

mag haten, maar alleen het kwade. Denk daar nou maar eens over na, Evert Jan!'

Evert Jan, zei hij, zoals vroeger, toen vader nog een kleine jongen was en Gerrit reeds als knecht diende bij diens vader. En hij keerde zich om en liep de tuin weer in.

'Ik kan geen spelletje met hem spelen, zoals jij,' zei vader bitter. 'Daar is de toestand mij te ernstig voor.'

Oude Gerrit keerde op zijn schreden terug. Zijn gezicht stond nu heel ernstig, bijna boos.

'Denk jij, dat dit een spelletje voor mij is, Evert Jan?' vroeg hij. 'Dan ken je mij slecht. Dat gehuichel hangt mij de keel soms uit. En daarom misschien probeer ik hem te tracteren, zonder dat hij het merkt. Maar man, ik zou de vent soms de hersens in kunnen slaan. En als hij zo gevaarlijk blijft, dan moet het misschien nog wel eens gebeuren ook, vóór hij meer slachtoffers maakt. Maar voorlopig probeer ik hem met huichelen en met liegen onschadelijk te maken en als het niet anders kan, zal ik mijn hand opsteken en "houzee" roepen - maar om de waarheid te dienen, Evert Jan, onthoud dat goed.... En ik durf er Gods zegen op vragen, op dat spelletje van mij....'

'Nee, hou je mond!' riep hij, toen vader hem in de rede wilde vallen, 'ik wil ook wel eens een keer uitpraten! Deze oorlog is nog lang niet aan een end en ik durf er niet aan denken, wat ons nog boven het hoofd kan hangen. Al dat werk dat je doet is best, ga je gang maar, dat kun je niet nalaten. Maar denk ook aan je gezin. Hier....' - hij pakte Hansje op, die aan moeders hand naar buiten kwam dribbelen en zette hem vader op de arm - 'hier moet je ook aan denken en daar moet je je trotse kop voor willen buigen. Die kleine jongen en de anderen en jullie, dáár huichel ik voor, Evert Jan, dáár speel ik mijn spelletje voor, zoals jij het noemt....' Zijn gezicht was bij die laatste woorden vertrokken, hij keerde zich haastig om en liep weg.

‘Wees oprecht als de duiven en listig als de slangen,’ hoorden ze hem nog zeggen.

‘Oom Gerrit!’ riep vader, maar de oude man liep door, alsof hij niets hoorde.

Toen holde vader hem na en greep hem bij de arm.

‘Beste oude oom Gerrit,’ zei hij, ‘ik heb vroeger wel eens een draai om mijn oren van je gehad, weet je nog wel? Geef me er nou nòg es een, oom Gerrit, toe, voor deze éne keer....’

Ze hadden beiden de tranen in de ogen en toen ze dat van elkaar zagen, pakten ze mekaar beet en stoeiden als kwajongens. En vader kreeg zijn klap.

‘Blijf jij vandaag maar thuis,’ riep hij achterom naar Wim, met de hand nog aan zijn oor.

En hij stond tot de avond naast oom Gerrit het bonenland te spitten.

Hoofdstuk V

Die avond kwamen Jan en Guusje een uur later dan gewoon thuis uit school en Frits was er na het eten nog niet. Er was iets bijzonders gaande in de stad, vertelde Jan; de hele plaats was in opschudding. 's Morgens waren honderden heren van alle kanten met de trein aangekomen en in groepjes, lachend en pratend, naar de kazerne gewandeld. Het waren de Nederlandse beroepsofficieren, die na de oorlogsdagen van 1940 gevangen waren genomen, maar daarna met ons gehele leger weer waren vrijgelaten. Ze moesten zich vandaag even komen melden; dat was al eerder gebeurd. Dan werden hun papieren gecontroleerd en daarna konden ze weer naar huis teruggaan. De tijden van vertrek voor extra-retourtreinen waren al vastgesteld en hun was verzekerd, dat de kosten voor de reis heen en terug hun zouden worden vergoed. Dus hadden de meesten geen wantrouwen gehad in de Duitse beloften en zich in de kazerne verzameld.

Maar toen ze daar allemaal waren, zo ging het gerucht, waren plotseling voor de ramen en deuren Duitse soldaten met geweren en mitrailleurs verschenen en aan de verschrikte mannen werd medegedeeld, dat zij gevangen waren genomen en naar Duitsland zouden worden gevoerd, omdat zij de grootmoedigheid van de Führer, die hen indertijd op erewoord had vrijgelaten, niet hadden gewaardeerd en zich schuldig hadden gemaakt aan handelingen, die tegen de bezettende macht waren gericht.

Toen Jan en Guusje naar huis gingen, waren de mannen nog in de kazerne, maar de mensen begonnen zich toen reeds te verzamelen langs de weg naar het station, omdat men verwachtte, dat de gevangenen nog diezelfde avond zouden worden weggevoerd. En dus begrepen ze thuis wel, waarom Frits niet naar huis gekomen was. Die moest natuurlijk weer met de neus vooraan staan.

Vader reed met oom Gerrit en Wim naar de stad om hem te zoeken. Ze kwamen nog net op tijd. In de buurt van het station stonden de mensen in hagen en daartussen door, aan beide zijden bewaakt door zwaar bewapende Duitse soldaten, marcheerden de Nederlandse officieren naar de wachtende trein. Ze hielden zich best; ze lieten niet merken wat er in hen omging, al zouden ze hun vrouwen en kinderen, die hen reeds deze avond weer thuis verwachtten, voor de duur van heel de oorlog niet terugzien. En de bewaking kon niet verhinderen, dat hun vanuit het verontwaardigde publiek allerlei bemoedigingen werden toegeroepen: ‘Hou er de moed maar in, mannen! Het is niet voor lang. Straks zijn de rollen omgekeerd. Wij zien elkander weer! O zo, mannen!....’

Dan lachten en knikten ze en ze vingen dankbaar de pakjes met levensmiddelen op, die men hun toewierp. Een meneer trok spontaan zijn jas uit, toen hij een der officieren in een dun zomerpakje zag lopen en reikte hem die langs een der bewakers toe. De Duitser verhinderde het niet: schaamde hij zich misschien toch een beetje voor de gemene manier, waarop deze mannen in de val waren gelokt?.... Briefjes fladderden uit hun rijen en werden door de mensen opgeraapt: een laatste groet der gevangenen aan hun gezinnen.

Het stationsplein was afgezet; de mensen moesten achterblijven. De officieren marcheerden het perron op; de trein stond gereed. Toen weerklonk plotseling uit de volle wagons het Wilhelmus. De Duitsers schreeuwden en schoten zelfs in de lucht, het hielp hun niet. In de schemer van de zomeravond

klonken plechtig, gedragen door honderden sterke mannenstemmen, de woorden van het oude volkslied en de mensen op het plein namen ze over en zongen de mannen het zesde couplet ten afscheid na: ‘Mijn schild ende betrouwen, zijt gij, o God, mijn Heer....’

‘Leve de koningin!’ dat was het laatste wat de mensen hoorden uit de vertrekkende trein. Toen kwam de politie hen aanmanen om naar huis te gaan en ze verspreidden zich, velen snikkend van ontroering.

Nog steeds hadden vader en de anderen Frits niet gevonden. Maar toen ze door de stationsstraat terugliepen, zagen ze hem met een vriendje langs zich heen hollen, achter een grotere jongen aan. Frits haalde hem in, wierp hem ruw op de grond en samen sloegen ze hem waar ze hem raken konden. Maar toen was vader er al bij en greep Frits in de kraag.

‘Schaam jij je niet?’ vroeg hij boos. ‘Kom mee, wij zullen straks praten!’

De jongen was bijna niet te houden en wilde nog weer op zijn slachtoffer los.

‘Dat tuig!’ schold hij. ‘Dat vuile N.S.B.-jong! Hij had wel tien briefjes van de officieren en weet je, wat hij deed, vader? Hij scheurde ze voor de ogen van de officieren kapot!.... O, die ellendige vent, hij had nog veel meer moeten hebben!....’

En ineens veranderend van stemming: ‘Maar ik heb ze, vader! Wij hebben alle stukken opgezocht en ik zal ze wel weer aan mekaar plakken. En dan mag ik ze versturen, hè vader? De officieren rekenen er op. O, ik heb er wel dertig, geloof ik, mijn zakken zitten vol!’

Op de terugweg naar huis raakte hij niet uitgepraat over alles, wat hij die dag gezien en gehoord had en het stond voor hem vast, dat nu spoedig de invasie zou komen. Dat had hij verscheidene mensen horen zeggen: de Duitsers waren er ook al bang voor en daarom hadden ze deze mannen gevangengeno-

men, omdat ze leiding zouden kunnen geven, als het Nederlandse volk in opstand zou komen bij de komst van de bondgenoten. Nog in deze maand zouden grote vloten, vol met troepen, de zee oversteken: in Mei was de zee het rustigst.

Die avond waren ze nog lang bezig met de briefjes, want die moesten dadelijk op de bus. Enkele vrouwen, die per telefoon te bereiken waren, werden door vader opgebeld - daarna werd ook nog als souvenir het briefje verzonden. Toen gingen ze slapen bij het geronk van de Engelse vliegtuigen, die overtrokken om Duitsland te bombarderen, en nu in het bijzonder klonk het hun als muziek in de oren.

De volgende dagen was Frits niet van de radio weg te slaan: hij verwachtte elke dag het grote bericht. Maar de Meimaand ging voorbij, zonder dat er veel bijzonders gebeurde. Alleen werden de nachtelijke luchtaanvallen op Duitsland steeds omvangrijker. In een der laatste nachten van Mei waren er duizend bommenwerpers boven Keulen; ook het Roergebied kreeg telkens weer een beurt en voor radio-Oranje werd een versje gezongen, dat eindigde met de regels:

> 'Van de fabriek van Krupp
> Staat alleen nog maar de stoep....'

Maar de invasie kwam ook in Juni nog niet en toen had Frits al lang de moed weer verloren en hij vertelde zelf bij school het grapje door, dat hij van Wim gehoord had en dat nu niet bepaald hoop gaf op een spoedig einde van de oorlog.

'Ken je dat verhaaltje van die vrouw, die zo mooi gedroomd had?' vroeg hij. 'Ze zei op een morgen tegen haar man: ik droomde dat het vrede was. Er landde een vliegtuig op Schiphol en daar stapte een oude grijze dame uit. Weet je, wie dat was? - Ja, zei haar man, Prinses Beatrix.'

En soms, in zijn ontgoocheling, had Fritsje het gevoel, dat die pessimistische echtgenoot wel eens gelijk kon hebben en dat er aan deze nare oorlog nooit een einde zou komen.

Maar toch kwamen er in deze maand Engelse soldaten in Frits' onmiddellijke omgeving. En dat hem dat bijna geheel ontging, kwam alleen doordat hij zo'n verschrikkelijke slaapkop was.

Het gebeurde in een der laatste nachten van Juni. Toen het nog maar nauwelijks donker was, waren de bommenwerpers weer komen aanzetten, de ene formatie na de andere - 'Oe-eh, oe-eh, oe-eh!....' - met het dreigend gehuil als van een grote troep roofdieren en de hele nacht door bleef het zware geronk voortduren. Hanneke was al bij het eerste gedreun wakker geworden en in het bed van haar ouders gevlucht; daar sliep zij in moeders arm weer in. De anderen waren zo aan het geluid gewend geraakt, dat ze het niet meer hoorden. Oom Gerrit beweerde zelfs, dat hij niet zo lekker sliep, als het de hele nacht stil bleef.

Maar Jan kon in deze zoele zomernacht de slaap niet vatten en lag met open ogen te luisteren. Wel een half uur zat hij in de vensterbank naar de zoeklichten te kijken, die in de verte de donkere hemel aftastten. Een dof gedreun klonk daar soms op. En aan de horizon lichtte het soms fel, drie-, viermaal achtereen, als bij een naderend onweer: dat waren de explosies van de bommen op Emden of Bremen. Wilde men de kranten geloven, waarin alleen werd geschreven, wat de Duitsers toestonden, dan deden die bommen niet veel kwaad. Dan zouden de Duitse jachtvliegtuigen bijna altijd hun tegenstanders in de lucht verhinderen om boven de steden te komen en hen dwingen om hun vernietigende last boven het open veld af te werpen, zodat meestal alleen een paar koeien werden gedood. Maar de vijand hield zich groot, want de Engelse zender en ook de arbeiders met verlof vertelden wel anders. Hamburg, Bremen, Keulen, Berlijn en een hele rij andere steden hadden reeds zwaar geleden en gingen de totale verwoesting tegemoet. Jan kon zich voorstellen, hoe het er nu reeds moest uitzien; hij was in Rotterdam geweest,

een dag na het grote bombardement in '40. O, Rotterdam en Warschau werden wèl zwaar gewroken!.... Bij ieder lichtschijnsel aan de einder stortten huizen in, werden wellicht lichamen van mensen uiteengerukt, werden ook vrouwen en kinderen verpletterd onder het puin.... Hadden die kinderen schuld aan wat er gebeurd was in Rotterdam? Had die dwaze bakker Wytzes gelijk, die bijna bij ieder broodje dat hij bezorgde, de mening uitsprak, dat het hele Duitse volk tuig was en dat de Zuiderzee er maar mee moest worden gedempt? Kijk nu eens, daar viel zeker een hele rij bommen achter elkaar. Je zag het vuur als het ware opspatten!....

En terwijl Jan daar zat en in de nu weer donkere verte staarde, bij het gehuil van de hoog overtrekkende vliegtuigen, zag hij in verbeelding de gruwelen, waaraan de Duitse steden blootstonden en hij huiverde, van kou misschien, maar ook van afschuw.

Hij zocht zijn bed weer op, dat nog warm was van zijn lichaam en trok de deken rillend om zich heen. Wat een vreselijke tijd was het! Het leek wel, of de wereld gek was. Waarom moest dit alles gebeuren? Was de aarde niet groot genoeg om aan alle mensen een vredig bestaan te geven? En was er nu niemand, die aan deze ellende een einde kon maken?....

Hier lag hij en hij was ook onmachtig. Alleen God kon het en je kon er om bidden, dat Hij het maar gauw deed, zoals er zeker door duizenden mensen jarenlang was gebeden. Maar waarom gebeurde het dan niet?....

Hij lag er lang over te denken zonder een antwoord te vinden. Maar plotseling wist hij één ding heel zeker: dat het die bakker en al die andere dwaze, felle mensen waren, die met hun domme haat de oorlog maakten. En hij kon moeder begrijpen, die gezegd had, dat het brood van die man haar niet meer smaakte. Vader had er om gelachen, maar er was toch een andere bakker gekomen, een echte bangerd, die geen woord over de oorlog zeggen durfde. Dat was ook niet goed,

maar toch nog altijd beter dan die stomme haat....

Jan sliep eindelijk toch in en hij had het gevoel, dat hij nog maar even geslapen had, toen hij plotseling weer het bed uitvloog naar het raam. Daar buiten was een ontzaglijk lawaai losgebarsten. Vlak boven het huis, leek het wel, moest een luchtgevecht gaande zijn. Mitrailleurs knetterden, dof gedreun van kanonschoten deed de ramen schudden in hun sponningen. Vurige strepen schoten door de lucht en verlichtten als bij een onweer voor enkele momenten het hele kamertje.

Jan hoorde een deur en haastige voetstappen, die de trap afgingen. Vlug schoot hij een paar kledingstukken aan en rende ook naar buiten.

Het begon te dagen, je voelde het nog meer dan je 't zag. Een heerlijke koele morgenlucht, vermengd met bloemengeuren, deed je dieper ademhalen. Het schieten had opgehouden, het geronk ging weer rustig door; de bommenwerpers waren op de terugweg en haastten zich om vóór daglicht het vijandelijk gebied verlaten te hebben. Het waren gevaarlijke tochten in zo'n korte zomernacht.

‘Ben jij daar, Jan?’ klonk een stem.

‘Ja vader....’

‘Neen oom, ik ben het,’ zei een stem van de andere kant gelijktijdig. Dat was Wim. En ook oom Gerrit bleek zijn kamertje boven de garage verlaten te hebben en stond plotseling naast hem.

‘Dat wekkertje begon wel een beetje te vroeg af te lopen,’ zei hij met een schorre stem. ‘Maar 't is weer stil gezet, geloof ik....’

Toen hoorden ze een nieuw geluid boven zich, een hoog gehuil, dat boven het doffe gedreun van de bommenwerpers uitklonk en overging in een scherp gekreun. Het moest een jachtvliegtuig zijn, dat juist boven hen een scherpe bocht maakte. En plotseling barstte het luchtgevecht weer los. Ze

stonden naast elkaar tegen de muur gedrukt naar boven te staren en zagen na een hevige knal een vlam opspuiten tegen de donkere hemel. Die verdween bijna geheel weer, maar toen groeide hij snel tot een vurige schijn, die de gehele omgeving verlichtte en ze konden de omtrekken onderscheiden van een groot vliegtuig, dat in een waaier van vlammen schuin naar beneden kwam glijden.

Ze doken schreeuwend ineen, want het toestel scheen op het huis terecht te zullen komen. Maar het gleed er met een loeiend gehuil hoog overheen en kwam pas honderden meters verder met een ontzettende klap op de grond.

Het was voorbij. Boven hen was het donker, het regelmatig geronk van de terugkerende vliegtuigformaties ging weer door alsof er niets was gebeurd. Maar in de verte, tussen de korenvelden, was een groot vuur gaan gloeien. En een merel, hoog in de den naast het huis, begon luid te tjuiken, als verrukt over dat schijnsel, dat hij misschien voor de opgaande zon aanzag.

Als bij afspraak renden ze alle vier de boomgaard in, in de richting van het brandende vliegtuig, dicht langs de boerderij van buurman Hoeks. Daar klonken luide stemmen op het erf; Hoeks en zijn zoon zouden hen dus zeker wel achternakomen.

Vader kreeg het eerst zijn bezinning terug.

'Wat doen we eigenlijk?' riep hij. 'Daar is immers niets meer te helpen?'

Ze stonden stil bij het weiland van buurman Hoeks. De koeien sprongen er wild dooreen als donkere schaduwen. En tussen die koeien was de gestalte van een man, die langzaam naderbijkwam en hen aanriep: 'Good morning! Are you friends?'[1]

Ze stonden als versteend en staarden hem aan.

'Are you friends?' herhaalde de man. 'I need civilian clothes. Can you hide me?'[2]

Vader was de eerste, die zijn stem terugkreeg.

'Yes, we can,[3] antwoordde hij en toen sprong Wim plotseling met een juichkreet op de man af en omarmde hem. Ook de anderen kwamen nu naderbij en drukten hem de hand. Het was een der piloten uit het neergeschoten vliegtuig. Zijn parachute lag een eind het weiland in en de koeien, in een kring er omheen, stonden er verbaasd aan te ruiken. Daar kwam ook oom Gerrit, die op zijn oude stijve benen een heel eind achtergebleven was.

'Hei je d'r één van die paraplusspringers?' riep hij. 'Goeiendag meneer. Zeg maar ome Gerrit, hoor!'

Wim, die het beste Engels sprak, vertaalde, dat de piloot John heette, dat hij de boordschutter van het vliegtuig was en dat hij als nummer drie naar beneden was gesprongen,

1 Goede morgen! Bent u vrienden?
2 Ik heb burgerkleding nodig. Kunt u mij verbergen?
3 Ja, dat kunnen we.

maar dat de bestuurder, doordat hij zwaar gewond was, in het vliegtuig was gebleven.

'Poor Bill!' zei de piloot en hij keek in de richting van de brand, die nog hoger was opgelaaid en die glansen over hun gestalten deed springen.

'Hij moet burgerkleren hebben,' zei Wim. 'Oom, we laten hem toch niet in handen van de Moffen vallen, hè? Oom Evert, dat doen we toch niet?'

Hij scheen geheel vergeten, in welke moeilijkheden zijn eerste ontmoeting met Engelse piloten hem had gebracht en vader scheen er ook niet aan te denken.

'Vlug, schiet op,' zei hij. 'Haal die parachute over het draad, Wim en geef die aan oom Gerrit, dan gaan wij met hem terug. Jij en Jan zoekt verder naar de anderen. Denk er om, dat niemand je ziet en laat niks liggen, dat een spoor kan geven.'

Hij verdween met John in de zware schemering, dwars over het land. Oom Gerrit sjokte met de armen vol zij en touw achter hem aan. De anderen liepen verder het veld in. Het begon nu snel lichter te worden. Aan alle kanten hoorden zij stemmen van mensen, die in de richting van de brand liepen. Voor het schijnsel bewogen zich gestalten. Maar de vlammen sloegen nu reeds minder hoog op en toen ze er bij kwamen, was het niet meer dan een smeulende hoop, waaruit gloeiende stangen opstaken. De mensen moesten op grote afstand blijven voor de geweldige hitte. Langs een der veldwegen over de hei kwam een auto aanhobbelen.

'Moffen!' zei iemand.

'Kom mee,' fluisterde Wim. 'Ik heb mijn persoonsbewijs niet bij me.'

Ze trokken zich terug achter een boswalletje en vandaar keek Jan nog even om. Want hij was diep onder de indruk van het verschrikkelijke feit, dat daar nu op het aardappelland van een Drentse boer het lichaam van een jongeman uit Londen

of Birmingham lag te verbranden tussen de resten van zijn machine, waarmee hij nog slechts enkele uren tevoren gezond en vrolijk in Engeland was opgestegen. En weer bekroop hem het gevoel, dat toch eigenlijk de wereld krankzinnig moest zijn, als er zulke dingen mogelijk waren.

Ze liepen snel in de richting van hun huis terug. Vanuit de verte zagen ze, dat de mensen bij het vliegtuig vandaan gejaagd werden. Ze hoorden hier nog de stemmen van de Duitsers. Die kerels schenen altijd te moeten schreeuwen, als ze gehoorzaamd wilden worden.

Bij het huis was alles stil. Alleen oom Gerrit was bij de mesthoop bezig, een diep gat te spitten. Wat kon dat oude mannetje nog werken! Maar waarom deed hij dat?....

Toen ze bij hem stonden, zagen ze naast het gat, half verborgen onder een hoop stro, twee parachutes liggen. Twee?....

'Die andere vliegkerel was bij Hoeks op het erf neergekomen,' vertelde oom Gerrit, terwijl hij zijn zweet afwiste.

'Sjors heet ie. Jan, loop het bos in en kijk of die verrader van hiernaast niet op de loer staat. Vlug, schiet op! Wim, haal een mestvork, dan kun je me helpen.'

Toen keek hij snel links en rechts, nam de parachutes en wierp ze in de kuil.

'Niet doen!' riep Wim. 'Dat is prachtige zij, man; je kan er van alles van maken!'

'Van jou is ook nog van alles te maken,' zei oom Gerrit.

'Maar als de Moffen deze dingen vinden, komt er niet veel van je terecht, dat verzeker ik je. Sjouw die stenen hier naar toe. Toe dan, lummel, pak dan toch an!'

De parachutes werden met een laag stenen bedekt. Daarover schepte oom Gerrit snel het uitgegraven zand. Toen werkten ze de hele mesthoop om en zetten die er nog bovenop.

Bij de boerderij van Walinga ging alles zijn gewone gang. Vanuit de laatste struiken van het bos zag Jan de arbeider en de meid met de hondekar naar het land gaan om te mel-

ken. De boer kwam met een emmer vol varkensvoer over het erf lopen en verdween in de schuur. Hij was dus niet eens naar de brand gaan kijken; hij waagde zich misschien niet meer op plaatsen waar veel mensen bijeen waren. Hij wist nu sinds enige tijd hoe de mensen over hem dachten.

Een paar weken geleden was hij op een donkere avond in het dorp door een paar onbekenden overvallen en met een stuk hout bewerkt. Men fluisterde, dat er een zoon van Hoving bij was geweest, - die Hovings waren buitengewoon fel en gingen voor niemand opzij - maar de politie had de daders niet kunnen vinden. Misschien was deze afstraffing een goede les voor de verrader geweest.

Toen Jan door het bos terugliep, kwam hij vader tegen, die met een mand op de schouder in de richting van de kampeerwagen ging.

'Wat loop jij hier te wandelen?' vroeg hij een beetje boos.

'Vraag liever of je wat helpen kan. Ga naar binnen en haal bij moeder brandzalf en verband. En laat ze dadelijk koffie zetten.'

Vader was bleek en zenuwachtig. Jan verdedigde zich maar niet. Hij liep haastig door naar huis. Oom Gerrit en Wim waren nog bij de mesthoop bezig. Wim mocht zich eerst wel eens wat beter aankleden. Als er mensen kwamen, kon het wantrouwen wekken, dat hij in zijn pyamajasje aan het werk was. Maar het was nog geen halfvijf, er kwamen geen mensen. En moeder was al in de keuken bezig met de koffie. Zij was ook niet op haar gemak, zag Jan wel, al deed ze nog zo rustig. Ze gaf hem de verbanddoos en waarschuwde hem om stil te zijn, dat de kleintjes niet wakker werden. Ook Frits was gelukkig door alles heengeslapen.

Toen Jan in de buurt van de kampeerwagen kwam, rook hij de scherpe geur van een Engelse cigaret. In de wagen brandde de lamp en een der piloten was bezig zich te verkleden in een pak van vader. Het paste hem best. De ander, George,

zat op het bed van Wim te roken. Hij hield zijn ene hand met de andere vast. Die hand was rood en opgezwollen. Ook de linkerkant van zijn gezicht zag er lelijk uit. Maar hij grijnsde vriendelijk, toen hij Jan zag, greep in zijn zak en stak hem een doos cigaretten toe. Jan had er graag een genomen, maar het was te gevaarlijk om hier te roken; toen hij vader vertelde, dat het buiten te ruiken was, moest ook George zijn cigaret doven. En graag ook had Jan een praatje met de Engelsen gemaakt, want het leken aardige jonge kerels, niet ouder dan Wim. Maar vader stuurde hem al weer weg, nu om beddegoed te halen.

'Neem de mand mee en doe het daarin,' zei hij. 'Kijk uit en stuur Wim bij me, zodra die klaar is.'

Toen de kinderen wakker werden, was alles geregeld; de mannen in het wagentje waren verzorgd met brood en koffie en ze sliepen waarschijnlijk reeds heerlijk, terwijl Wim bij ze zat om op hen te passen en hen te helpen ontsnappen, als er gevaar mocht dreigen, dat de schuilplaats ontdekt zou worden. Bij het ontbijt zat vader op zijn gewone plaats aan tafel, wat stiller dan gewoonlijk, maar even vriendelijk en rustig. Toen pas hoorde Frits van Margje, het dagmeisje, dat er vlak in de buurt een vliegtuig gevallen was. Hij wilde er meteen naar toe, maar er was geen tijd meer voor; ze moesten naar school.

Met z'n drieën fietsten ze weg. Guusje was op de hoogte, en ze keek Jan veelbetekenend aan, toen ze groepjes Duitse soldaten door het veld zagen dwalen. Ze konden er niet over praten om Frits, maar ze zagen de zorg in elkanders ogen. Die soldaten waren natuurlijk op zoek naar de piloten; wat zou er gebeuren als zij twee er van in het wagentje ontdekten? Jan wist het maar al te goed: het leven van de beide Engelsen zou geen gevaar lopen; die gingen naar een kamp voor krijgsgevangenen, maar vader en Wim en zeker ook oom Gerrit zouden gevangengenomen worden en na een kort proces

doodgeschoten; dat was al op meer plaatsen in het land gebeurd. Misschien namen ze ook moeder wel mee en het was niet onmogelijk, dat ze het huis in brand zouden steken. De Moffen waren ontzettend gebeten op mensen die parachutisten voorthielpen. Ze wisten het blijkbaar maar al te goed, dat er geheime lijnen bestonden, waarlangs de vijandelijke piloten via België, Frankrijk en Spanje weer in Engeland konden komen, zodat ze opnieuw aan de strijd konden deelnemen.

Was het eigenlijk geen gekkenwerk, vroeg Jan zich af, om het geluk van een heel gezin op het spel te zetten, alleen om een paar vreemde mannen uit de handen van de vijand te houden?.... Was dit ook niet iets van die krankzinnigheid, die heel de wereld in haar greep had?.... Daar zat hij onder de les nog over te denken, en hij wist het wel: het was de angst, die hem tot deze dwaze gedachte bracht. Neen, dit was geen gekkenwerk, dit deden vader en moeder niet uit haat, maar uit liefde en gehoorzaamheid. ‘Verbergt de verdrevenen en meldt de omzwervende niet.’ En hij dacht er aan, dat zijn vader zenuwachtig en bang was geweest die morgen en zijn moeder ook, maar dat ze toch beiden zonder aarzelen hadden gedaan, wat ze meenden dat hun plicht was. Wel, was het dan niet zijn plicht om hen bij te staan, in plaats van hier rustig in een bank te leunen en te luisteren naar een verhandeling over de vervoeging van onregelmatige Franse werkwoorden?.... Als er wat bijzonders gebeurde, wilde hij er bij zijn....

Aan het eind van de Franse les hield hij het niet langer uit. Hij meldde zich ziek bij de directeur en vroeg verlof om naar huis te gaan.

‘Ga maar gauw,’ zei meneer. ‘Je ziet er naar uit, jongen. Zal ik je iemand meegeven om je te brengen?’

Natuurlijk hoefde dat niet; hij ging er maar gauw vandoor. Op de gang zag hij Guusje tussen de meisjes van haar klas,

die juist van lokaal verwisselde en hij vertelde haar, dat hij naar huis ging omdat hij zich niet goed voelde. Ze gaf hem een knipoogje en zei: ‘Je bent een lieverd; ik ben het ook al van plan geweest. Voorzichtig, hoor Jan!’

Vlak buiten de stad werd hij aangehouden en dicht bij huis nog weer; de eerste keer door een agent en een rechercheur in burger, de tweede maal door Duitsers; ze controleerden alle voorbijgangers op hun persoonsbewijs. Maar het huis lag vredig en stil in de zon en in het veld liepen geen soldaten meer. Bij de garage stond een vreemde auto; aan het doktersembleem zag Jan van wie die was. En hij begreep waarom vader met de dokter uit het bos gewandeld kwam en waarom vader al weer die grote mand op de schouder had. Daar kwam bij de auto het tasje van de dokter uit.

‘Wat doe jij hier?’ vroeg vader.

‘Ik voelde me niet lekker,’ antwoordde Jan. ‘Daarom ben ik maar naar huis gekomen....’

Vader keek hem recht in de ogen en lachte even.

‘Wees maar gerust, hoor,’ zei hij hartelijk, ‘alles is in orde. Mocht er naar gevraagd worden, hier staat je patiënt, dokter!’

‘Niet nodig,’ zei de dokter. ‘Ze horen van mij nooit bij wie ik geweest ben. Ambtsgeheim. De vorige week nog kregen we de Duitsers aan huis. Of ik een jongeman verbonden had, die een schot in de rug had gehad. Ik begreep best waar het om ging! Er was hun een gevangene ontkomen, die naar de S.D.[1] zou worden gebracht. Hij was uit een in volle vaart rijdende auto gesprongen en ze hadden hem nog nageschoten en meenden hem ook geraakt te hebben. Als ik toen gezegd had: “Neen, ik weet daar niet van,” dan hadden ze met meer zekerheid geweten, dat mijn collega het gedaan had. Daarom heb ik gezegd: “Meneer, dat vraagt men in Nederland niet aan een dokter. Ambtsgeheim!” Man, je had die gezichten moeten zien!’

1 Sicherheitsdienst; Duitse politie.

Hij klom lachend in zijn auto.

‘Als het nodig is, dan bel je maar,’ zei hij. ‘Zeg maar, dat je jongste kindje buikpijn heeft, dan snap ik het wel. Cheerio!’ En hij reed het erf af.

‘Hoor eens, Jan,’ zei vader, ‘als je niets te doen hebt en je voelt je niet al te erg ziek’ - hij gaf zijn zoon een vriendelijke stoot in de ribben - ‘dan zou je best eens wat rond kunnen fietsen in de omgeving en je oor hier en daar te luisteren leggen, of je een spoor van nummer drie te pakken kunt krijgen. Doe je 't? Maar wees voorzichtig, hoor! En kom me waarschuwen, als je wat bijzonders merkt....’

Hoofdstuk VI

Het was niet Jan, die de derde piloot op het spoor kwam, maar oom Gerrit, die, zoals wel meer in de drukke tijd, bij buurman Hoeks in de hooiing hielp. Die morgen om een uur of elf, toen hij boven op een half voer hooi zat, niet ver van de bosrand aan de overkant van de weg, wrong nummer drie zich kalm uit de struiken en stond aan de kant van de sloot te roepen: ‘Hullo!’ Een klein ventje met een snorretje en een brede grijns op zijn gezicht.

Oom Gerrit loerde naar alle kanten over het veld en toen alles veilig scheen, zei hij: ‘Hoeks, daar hei je de laatste spring-in-'t veld, die misten we nog. Nou wij toch an 't verzamelen zijn, moeten we die ook maar hebben. Men je paard die kant eens op en zet de wagen aan de rand van de sloot, dan neem ik hem bij me op het voer zonder dat er een haan naar kraait.’

‘Ja maar, ja maar....,’ sputterde Hoeks, die geen held was.

‘Wil je hem dan in de handen van die rotmoffen laten vallen? Die je paard al hebben en drie koeien en die je zoon bij je weg willen halen?’

Toen zei Hoeks niets meer, want het was waar: hij had al een aardig rekeningetje met de Duitsers te vereffenen. De wagen werd vlak tegenover de piloot aan de kant gereden.

‘Kom hier!’ zei oom Gerrit. ‘O, kijk es, hij heit ook een snor of tenminste wat er voor door wil gaan. 't Lijkt wel hooi,

het hoort op de wagen. Geef hem es een zetje, Hoeks! Dan pak ik dat kereltje wel!'

Hij stak zijn handen uit en huup, daar was het ventje al. De wagen reed weer naar het midden van het veld.

'Kop neer,' gebood oom Gerrit en duwde de piloot in het gat, dat hij midden op de wagen in het hooi had gegraven. Hij stapelde het hooi bij armen vol rondom hem op.

'Steek op, Hoeks!' riep hij. 'Hoe eerder vol, hoe beter!'

'Waar is joe paraplu?' vroeg hij, onder het werk door. En even rustte hij om met gebaren duidelijk te maken, wat hij bedoelde.

De piloot wees naar het bos.

'Germans!' zei hij. 'Over there!....'[1] En nog meer, dat oom Gerrit niet verstond. Toen, met een vies gezicht: 'Boches!'[2]

O, drommel, daar werd het niet beter van. Ze zaten hem dus misschien achterna!

'Hooi, hooi!' riep oom Gerrit. En deed een greep naar de piloot, die warempel tussen al dat hooi doodgemoedereerd een cigaret wou opsteken. De doos stak oom Gerrit in zijn broekzak; die cigaret, wat moest hij er zo gauw mee? Hij stak het ding in zijn mond en pruimde er op. Dat kereltje lachte. Dat scheen alleen maar plezier te kunnen hebben, wat er ook gebeurde. Oom Gerrit stopte hem helemaal in, zodat hij geen vin meer verroeren kon. Toen stak alleen dat grijnzende kopje er nog bovenuit. Daar kwam de paal naast te liggen, die voor en achter met touwen aan de wagen vastgesnoerd het hooi op zijn plaats moest houden. Juist toen ze met dat vastsnoeren bezig waren, hoorden ze stemmen en ongeveer op dezelfde plaats waar de piloot uit het bos verschenen was, sprongen drie Duitse soldaten over de sloot en

1 Duitsers! Daar!
2 Frans scheldwoord voor Duitser.

naderden over het land. De een had een parachute onder de arm.

'Bek dicht!' zei oom Gerrit tegen de Engelsman. 'Ssst!.... Moffen!' En hij dekte een arm vol hooi op het hoofd.

'Feindliche Flieger gesehen?'[1] riep een Duitser.

Hoeks verstond geen Duits en keek de soldaten dom aan. Maar oom Gerrit had in zijn jonge jaren in Duitsland gewerkt en er heus wel een beetje van overgehouden. Kauwend en smakkend op zijn pruim keek hij van boven op de Duitsers neer en riep: 'Ha, goedenmorgen! Was wollen Sie?.... Flieger? Jawohl, meine Herren, deze Nacht![2] O, o, o, welch eine bombarie! Boem, boem, boem,.... klets, auf der Grund, kaputt! Dáár!'

Ja, van dat vliegtuig wisten ze. Maar vliegers, mannen, hadden ze die niet gezien? Hier in het bos was er een gedaald, ze wezen op de parachute, die had daar in een boom gehangen. Ze staken een heel verhaal af tegen oom Gerrit, natuurlijk omdat ze hem zo goed Duits hadden horen spreken. Maar het verveelde de oude man; hij wou naar huis met zijn vrachtje. En die pruim moest hij ook kwijt, want jakkes, wat een vieze scherpe tabak hadden ze daar in Engeland! Hij schraapte zijn keel en spuwde naar beneden, zodat een der Duitsers haastig een stap opzij sprong. Wat dacht die vent, dat oom Gerrit op dat kostbare hooi zou spuwen?.... Toen hij nog eens schraapte, ging die vent een beetje verder van de wagen af staan.

Oom Gerrit veegde zijn zweet af met zijn oude pet.

'Wir arbeiten,'[3] zei hij. 'Wij lopen niet in het bos te kuieren. Wir sehen heu, heu, und anders niets. Daar, Flieger verbrennt, diese Nacht!'

Ze schudden hun hoofd en liepen weer weg.

1 Vijandelijke vliegers gezien?
2 Ha, goedenmorgen! Wat wilt u? Vliegers? Jawel, mijne heren, deze nacht!
3 Wij werken.

‘Heil Hitler’ en ‘Auf wiedersehen,’ zeiden ze nog, maar daar gaf oom Gerrit geen antwoord op. Want dat eerste was zo goed als een vloek en dat tweede, daar meenden ze toch niets van. De wagen hobbelde het land af. De piloot had de handen om de paal geslagen en wilde zich ophijsen om uit te kijken, maar oom Gerrit gaf hem een klets die hij voelde. Oom Gerrit was toch ook een beetje zenuwachtig geworden, nu het gevaar zo dichtbij was geweest. Dat viel hem van zich zelf tegen.

‘Als je 't nog eens waagt, zal ik je d'r een geven, dat je geen pap meer zeggen kan, lelijke aap,’ zei hij boos. De piloot lachte verlegen en bleef weggedoken. Oom Gerrit zou graag omgekeken hebben naar de vijanden, maar hij deed het niet, voor ze het land af waren. Toen zag hij ze juist weer verdwijnen in het bos.

Ze reden de straat over en de grote schuur bij Hoeks in. Daar stopte de wagen naast het hooivak en de piloot had maar over te stappen. Een kwartier later liep hij in een blauwe kiel en een pilobroek - met omgeslagen pijpen - van boer Hoeks, als een halfwas boerenknechtje naast oom Gerrit door de boomgaard en werd afgeleverd in de kampeerwagen. Daar werd hij met zulk een luidruchtige vrolijkheid ontvangen, dat Wim zich verplicht zag om de heren het zwijgen op te leggen. De nieuw aangekomene, die Arthur bleek te heten, werd in het bed van John gestopt, verzorgd met brood en koffie en daarna werd een derde bed in orde gemaakt, dat boven een der andere uitgespannen kon worden. Vader gebood Wim om de mannen geen ogenblik te verlaten en ze niet anders dan fluisterend te laten spreken, want het was nog steeds niet veilig in de omgeving. Het was goed, dat de Engelsen onder bewaking stonden, want ze waren al te zorgeloos. Ze zouden in staat zijn om een wandelingetje door het bos te gaan maken.

Die hele dag bleven groepjes Duitsers de omgeving afzoeken

en even na de middag staken vijf soldaten de straat over en liepen door de boomgaard het bosje in, waar de kampeerwagen stond. Jan zag ze het eerst. Hij kreeg een gevoel alsof er een straal koud water langs zijn ruggegraat liep, maar hij hield zich goed en waarschuwde snel zijn ouders. Moeder greep haastig Hansje uit zijn loophek en met hem op de arm en de vijfjarige Greetje aan de hand wandelde ze schijnbaar kalm de voordeur uit, maar Jan had haar gezicht nog nooit zo bleek gezien. Vader greep een gereedstaand koffertje en liep de boomgaard in, in de richting van de boerderij van Hoeks. Daar bleef hij met Jan wachten, verborgen achter een appelboompje.

‘Als er wat gebeurt,’ zei hij met zachte vaste stem, ‘dan loop jij moeder na, wandelt rustig met haar naar het dorp, neemt daar de bus en brengt haar in huis bij de familie Cremer. Daar wacht je op bericht van mij. Ik red me wel. Vang Frits en Guusje op, dat ze niet naar huis gaan. Begrepen?.... Heb je geld genoeg?’

Met de ogen op de bosrand trok hij zijn portemonnee en stak Jan een briefje toe. Zijn hand trilde niet. Zijn gezicht stond strak gespannen. En door dat voorbeeld voelde Jan zich plotseling sterk en vastberaden. Zijn angst zonk weg. Hij beet zijn tanden opeen en wist, dat hij zijn taak aan zou kunnen. Het duurde lang. Toen zagen ze de Duitsers uit het bos komen, even stilstaan om te overleggen en daarna het veld inlopen in de richting van het verbrande vliegtuig.

‘Goddank!’ zei vader en hij zuchtte met de ogen naar de hemel. ‘Jan, stel moeder gerust. Neen, niet rennen, rustig wandelen.’

Een poosje later waren ze terug in huis. Moeder ging thee zetten. Vader ging even bij de piloten kijken en kwam terug met de mededeling, dat alles in orde was. De Duitsers waren vlak langs de kampeerwagen gekomen. De verstekelingen hadden hun stemmen gehoord en zich doodstil gehouden. De schuilplaats had haar vuurproef doorstaan.

Ook de volgende dagen bleef het onveilig in de omgeving. Telkens weer werd op de weg gecontroleerd en hier en daar werd bij de boeren huiszoeking verricht, maar het huis waar de vijand had moeten zijn, werd overgeslagen. Dat vonden de Duitsers misschien te klein om piloten te verbergen. In de grote boerderijen met al hun schuilhoeken meenden ze een betere kans te hebben.

Op de derde dag, een Zaterdag, hadden Jan en Frits een verrassende ontmoeting. Toen zagen ze Schram terug, de N.S.B.-

rechercheur, die ze reeds in de Meidagen van '40 in Scheveningen hadden leren kennen. Die man was later overgeplaatst naar hun provincie en daar was hij door een verraderlijke mededeling aan de Duitsers de oorzaak geworden, dat vader een paar heel moeilijke dagen in de gevangenis had moeten doorbrengen.

De broers waren die middag naar de boerderij van Hoving gefietst om een mud haver te halen voor de kalkoenen. Het was verboden om haver te verhandelen, want ook het veevoer was gedistribueerd. Maar op het platteland stoorde zich daar niemand aan en de Zaterdagmiddag was de veiligste voor het vervoer, want dan was er meestal geen controle langs de weg; de C.C.D.-ambtenaren wilden ook wel eens vrij.

Het gezin van boer Hoving zat juist aan de koffie en de jongens werden uitgenodigd om een kopje mee te drinken. Toen kwam er een lange magere meneer in een sjofele blauwe regenjas met zijn fiets aan de hand het paadje op, dat door de voortuin naar de zijdeur voerde.

'Wat is dat voor een vreemde snoeshaan?' vroeg de boer. Jan weifelde nog even, maar toen de man voor het raam langs ging en hij dat konijnekopje met die afstaande oren zag, waarschuwde hij: 'O, pas op, die kerel deugt niet, Hoving! Dat is een N.S.B.-er!'

Frits zei opgewonden: 'Dat is die vent, die vader....' En zweeg toen verschrikt. Je wist tegenwoordig bijna niet meer, wat je wel en wat je niet vertellen mocht.

Maar de boer wist genoeg. Hij gaf de onderduiker, een metaalbewerker, die een oproep voor Duitsland had gekregen, een wenk en die verdween in de zijkamer. Ze hoorden voetstappen in het achterhuis, toen werd er zacht en bescheiden aan de deur geklopt.

'Zou je niet even naar hem toegaan?' fluisterde de boerin. Maar de boer stelde haar met een handbeweging gerust. Die grote sterke boer was blijkbaar nooit bang. Hij had een vre-

selijke hekel aan N.S.B.-ers en op deze rustige middag wilde hij zijn pleziertje wel eens hebben met een van die kerels. Hij ging er eens echt voor in de houding zitten, als een koning op zijn troon.

‘Binnen!’ riep hij, met een stem als een bazuin.

Schrammetje kwam met zijn hoed in de hand en bijna buigend de kamer in. Hij vertelde, dat hij Mulder heette - Jan en Frits keken elkaar aan - en uit de stad kwam, waar het zo vreselijk slecht was met eten en toen vroeg hij of de boer niet een paar eieren over had. Want zijn vrouw was ziek en die moest eieren hebben van de dokter. En toen zweeg hij en keek het gezelschap rond. Even rustten zijn ogen op Jan, die er in zijn colbertje niet als een boerenjongen uitzag, maar hij scheen hem niet meer te herkennen. Jan was ook heel wat veranderd in die twee jaar.

‘Ben je uitgepraat?’ vroeg de boer.

‘Ja,’ zei Schram, ‘en ik heb maar een eenvoudig kantoorbaantje, ziet u, en dan is het geen vetpot....’

‘Dan moet je lid van de N.S.B. worden,’ zei Hoving ernstig, ‘dan krijg je van alles genoeg. Wíj’ - hij zei dat woord met grote nadruk - ‘wij hebben ook geen gebrek, hè vrouw?’ Schram wist blijkbaar niet, wat hij er van denken moest. Was hij hier bij geestverwanten?.... Hij kreeg geen uitnodiging om te gaan zitten, daarom zette hij zich ongevraagd op het puntje van een stoel.

‘Maar eieren krijg je niet,’ zei de boer. ‘Daar moeten wij, nationaal-socialisten, niet aan meedoen, aan dat gesmokkel, vind je ook niet? Ik lever alle eieren af, zoals het hoort. En jij moet voor je zieke vrouw ziekenrantsoenen aanvragen op het distributiekantoor. Begrepen?’

Schram knikte verlegen.

‘Begrepen, meneertje?’ bulderde de boer, alsof hij vreselijk kwaad was. ‘Moet ik zo'n stadse meneer nou nog leren hoe hij zich te gedragen heeft?’

‘Ik.... ik wist niet, dat u lid van de beweging was,’ zei Schram.

‘Maar jij bent het ook,’ zei Hoving. ‘Anders zei je niet “beweging”. Nou, heb je nog meer?’

Schram keek zuchtend naar de koffiepot.

‘Neen,’ zei hij, ‘dat was eigenlijk alles. Maar wat een vliegtuigen gaan er over de laatste tijd, niet? Hier vlak in de buurt moet er een gevallen zijn, hoorde ik. Zouden nou al die mensen daarin verbrand zijn?’

‘Dat weet ik niet, daar ben ik niet bij geweest,’ zei Hoving. En Jan zag, dat hij zich zat te bezinnen, wat die vraag te beduiden kon hebben. Maar Jan begreep het al en hij voelde zich kwaad worden op die Schram, want die was het natuurlijk om inlichtingen voor de Duitsers begonnen.

‘Ze zeggen, dat er een paar ontkomen zijn en dat die door de boeren voortgeholpen worden,’ vertelde Schram. ‘Hebt u daar niks van gehoord?’

Nu scheen de boer een lichtje op te gaan.

‘Hoor eens,’ zei hij vertrouwelijk. ‘Ik geloof, ik moet het je dan maar zeggen....’

‘Ja?’ zei Schrammetje hoopvol, terwijl hij zijn stoel dichterbij schikte.

‘Dat jij een rare kwast bent!’ barstte de boer plotseling met harde stem los. ‘Want als ik daar wat van wist, dan had ik er natuurlijk dadelijk kennis van gegeven aan de Duitsers, zoals het hoort. Wij doen hier alles zoals het hoort, snap je dat? Maar jij niet! Jou vertrouw ik voor geen halve cent. Wat ben je eigenlijk, een Engelse spion of een zwarte handelaar?....’

‘Nee, nee, dat is allemaal wel in orde!’ probeerde Schram angstig te sussen.

‘Wat dunkt jou, Harm?’ vroeg Hoving aan zijn zoon.

‘Hij deugt niet,’ zei Harm. ‘Wij moesten hem maar in de koeienstal vastbinden en dan haal ik de politie er even bij.’

Schram stond ai bij de deur.

'Ik.... ik vind het jammer, dat u mij niet vertrouwt,' stamelde hij. 'Ik ben ook lid van de beweging, heus waar....'

'Zo, wil je het nu op die manier proberen?' riep de boer.

'Dat zal je niet lukken, vader! En als je nou niet gauw maakt, dat je hier de deur uitkomt, dan grijp ik je bij kop en staart en dan gooi ik je dwars door de ramen naar Engeland. Harm, laat de hond eens los, anders loopt hij me niet hard genoeg!'

Maar Schrammetje rende naast zijn fiets het tuinpad af en nog op de weg keek hij een paar keer om, of de hond niet kwam. De boer bulderde van het lachen en ook de anderen hadden schik. Jan had geen ogenblik medelijden met de spion, maar hij en Frits konden alleen vertellen, wat ze in de oorlogsdagen in Scheveningen met de kerel beleefd hadden. Over al het andere wilden ze liever niet praten. Toch was het nog genoeg om de boer te doen zeggen: 'Als ik dat geweten had, jongens, dan hadden we dat plannetje van Harm uitgevoerd....'

'Ja,' zei Harm, 'flink stijf aan een paal binden en dan een paar uur werk hebben om de politie te vinden.'

Maar alle boeren waren niet als Hoving en ze werden niet allemaal vooruit gewaarschuwd. Toen Jan en Frits een uur later met hun haver naar huis fietsten, zagen ze Schram een andere boerderij uitkomen, vriendelijk pratend met de boerin en een aantal eieren overpakkend uit een emmertje in zijn tas. Hij scheen hier dus succes gehad te hebben. Als het maar bij eieren gebleven was! Wat een geluk, dat niemand in de omgeving iets weten kon....

Ze vertelden dadelijk aan vader wat er bij Hoving gebeurd was en Jan zag gevaarlijke lichtjes in zijn ogen komen. Maar vader zei alleen, heel rustig: 'Zo, dat heer schijnt dus nog altijd gevaarlijk te zijn! Die doet dus dienst als handlanger van de S.D.! H'm, we zullen er rekening mee houden. Ik zal

eens even naar Hoeks lopen, want ik zou het niet leuk vinden, als hij daar ook eieren kreeg....'

Terwijl vader weg was, rinkelde de telefoon. Jan nam de hoorn op.

'Hallo, met meneer De Boer?' vroeg een stem.

'Neen, met Jan de Boer,' zei Jan.

'O Jan, ben jij het? Nou, jij kunt de boodschap wel even overbrengen. Je spreekt met Van der Mey. Wil je aan je vader zeggen, dat ik om acht uur de jonge hondjes kom halen?'

'Best hoor,' antwoordde Jan. 'Ik zal het dadelijk zeggen.'

'Niet vergeten!'

'Neen meneer. Dag meneer!'

Hij liep dadelijk naar Hoeks, om vader in te lichten. Er waren geen jonge hondjes, maar hij begreep de boodschap wel. Hij kende ook meneer Van der Mey wel en die had natuurlijk wel geweten, dat hij op de hoogte was. Meneer Van der Mey heette eigenlijk Jansonius en hij was chef van de politie in een groot dorp in de omgeving. Een heleboel mensen hielden hem voor een N.S.B.-er en hij liet zich dat rustig aanleunen. Hij genoot zelfs het vertrouwen van de S.D. en kwam er dikwijls op het bureau. Maar in werkelijkheid was hij een van de voornaamste verzetsmannen uit de omgeving en Jan vermoedde, dat vader ook door hem aan het nieuwe persoonsbewijs voor Wim gekomen was.

Ruim acht uur reed een politieauto het erf op en meneer Jansonius zat achter het stuur. De kleintjes waren naar bed, Frits was naar het dorp gestuurd om een boodschap, alles was veilig. De piloten werden door Jan gewaarschuwd. Terwijl vader met Jansonius stond te praten, kwamen ze met Wim aanwandelen. Arthur had een beter pak gekregen, ze leken nu alle drie gewone burgers, die geen wantrouwen zouden wekken, als ze op straat gezien werden. Snel werden ze in de auto geladen. Ze konden niet veiliger vervoerd worden

dan in een politiewagen met meneer Jansonius in uniform achter het stuur. Maar nu wilden ze nog afscheid nemen van moeder, die zulke lekkere koffie voor hen had gezet en die werd even gehaald. John kuste haar de hand en de kleine Arthur omarmde haar. En alle drie nodigden ze haar en vader en Wim en Jan om strijd uit om na de oorlog in Engeland te komen logeren.

Jansonius startte de wagen. Juist kwam Frits aanfietsen.

'Good bye!' riepen de piloten. 'Till next time! God bless you! Good bye!'[1]

Die woorden verstond Frits en zijn mond zakte open van verbazing. Hij keek de auto na, gooide toen zijn fiets in de garage en barstte in tranen uit.

Vader legde de arm om hem heen, maar Frits schudde die van zich af.

'Ga maar weg!' snikte hij. 'Ik snap het best, wie dat waren, maar jullie laten mij overal buiten! Vertrouwen jullie mij soms niet?'

'Mijn lieve jongen,' zei vader, 'ik vertrouw jou net zo goed als mij zelf, maar het is niet goed om meer mensen in te wijden dan absoluut nodig is. Wie niets weet, heeft niets te verantwoorden. Als Jan er niet toevallig bij geweest was, had ook hij niets geweten. Maar als ik je nodig heb, Frits, waarvoor dan ook, dan waarschuw ik je en dan weet ik, dat ik op je aan kan. En hoor es....'

Hij trok Frits naar zich toe en fluisterde hem iets in het oor. Frits sloeg de armen om zijn nek en gaf hem een zoen. En uit schaamte over die spontaneïteit ging hij toen maar een partijtje met zijn vader boksen. De lach van vader schalde door het huis. Je kon merken, dacht Jan, dat er een grote zorg van hem afgevallen was.

Die avond, toen de kleintjes sliepen, zaten de anderen in de

1 Tot de volgende keer! God zegene u! Vaarwel!

voorkamer bij elkaar. Toen haalde vader een handvol cigaretten uit zijn zak en deelde rond, aan Frits ook. Het was Capstan, een beste Engelse, heel wat anders dan die flauwe oorlogscigaret, de Consi. De doosjes had vader veiligheidshalve vernietigd.

Terwijl ze smakelijk zaten te roken, vertelde Wim, wat de 'jonge hondjes' allemaal over de overkant hadden verteld. Van de geweldige voorbereidingen die daar gemaakt werden, van het reusachtige wapenarsenaal in Amerika, van het tweede front dat zeker dit jaar komen zou, omdat Engeland, Amerika en Rusland dat al een maand geleden hadden afgesproken.

Hun harten werden er warm bij, hun ogen gingen er van schitteren. Het zou toch waar kunnen zijn, dat de eindstrijd nog dit jaar zou plaatshebben! Zij hadden zelf het gevoel, dat ze ook een kleine veldslag hadden gewonnen.

Moeder en Guusje waren in de keuken met de afwas bezig en ze zongen tweestemmig het lied van de scheidende zon. Moeder kon ook weer zingen. Ze hadden het in dagen niet gehoord.

'Stil es,' zei Wim, die het scherpst kon horen.

'Oe-eh, oe-eh, oe-eh....'

De bommenwerpers kwamen weer aandreunen.

Hoofdstuk VII

Na deze gebeurtenis scheen de rust niet weer te willen keren in Huize De Boer. Het was alsof men in heel de omtrek wist, dat men hier terecht kon, wanneer men in moeilijkheden zat. Misschien vormde ook de verborgen ligging van het huis een aantrekkingskracht: aan een stille weg buiten het dorp en van verschillende kanten langs eenzame zandwegen te bereiken.

Al maandenlang verschenen op geregelde tijden, een of twee dagen nadat vader een ritje met de kalkoenen had gemaakt, enkele mensen uit de omgeving: een boerenzoon, een onderwijzer, een paar meisjes, een oude gepensionneerde brugwachter. Die vervoegden zich meestal bij oom Gerrit in de garage, soms moesten ze vader even spreken en dan vertrokken ze weer met hun portie 'Vrij Nederland' in de fietstas of tussen hun kleren om die te verspreiden in het dorp waar ze woonden. En soms kwam meneer Jansonius en een andere keer een meneer, die Jan wel kende van het distributiekantoor. Dat was allemaal gewoon; aan die bezoeken waren ze gewend geraakt.

Maar nu stond daar op een avond de burgemeester van een aangrenzende gemeente op de stoep en vroeg of hij kon blijven slapen. Hij kende vader nauwelijks, hij had hem slechts één keer ontmoet op een vergadering; maar de dominee van zijn dorp had gezegd, dat hij hier zeker welkom zou zijn. Hij had aan de Duitsers een opgave moeten verstrekken van al

de Joden, die in zijn gemeente woonden en dat had hij geweigerd. Nu vreesde hij, dat hij 's nachts van zijn bed zou worden gelicht.

Natuurlijk mocht hij blijven. Moeder liet geen zwerver buiten staan, al was het dan ook een burgemeester, zei ze met een glimlach. En zo hadden ze er weer een onderduiker bij. Eerst kwam de burgemeester alleen maar slapen en fietste hij 's morgens in de vroegte weer naar zijn dorp, maar na een paar dagen ging hij niet meer weg. Hij kreeg de beste manchester-jas van oom Gerrit aan en de kinderen moesten hem oom Sieuwerd noemen, want niemand mocht weten wie hij was. Ze konden best een hulp gebruiken in de boomgaard, want het was druk met het plukken van de Yellows. Vader zelf hielp ook de hele dag. Hij was nu trouwens officieel fruitkweker van beroep; dat stond op zijn persoonsbewijs en zo stond hij ook op het gemeentehuis ingeschreven: daaraan had hij het te danken, dat hij tot nu toe vrij gebleven was van een oproep voor tewerkstelling in Duitsland. Maar de burgemeester bracht van het werk niet veel terecht. Hij at meer dan hij plukte, vertelde oom Gerrit en nadat hij twee volle manden naar de schuur had gedragen, klaagde hij al over zijn schouder. Het speet de tuinman dan ook niet, dat hij deze ongewone knecht na een week weer kwijtraakte: ‘oom Sieuwerd’ had bericht gekregen, dat hij als burgemeester ontslagen was en dat de Duitsers bij hem thuis geweest waren om hem gevangen te nemen. Toen vervalste vader zijn persoonsbewijs - hij deed dat nu al zelf - en oom Gerrit stelde voor, om hem keurmeester op een fruitveiling te maken: want dan kwam er geen appel meer in Duitsland, zei hij, hij at ze allemaal op. Maar vader maakte hem controleur van de C.C.D. en als zodanig vertrok hij naar een familielid in een andere hoek van het land.

Nauwelijks was dit achter de rug, of er kwam weer nieuwe onrust. Twee oudere schoolvrienden van Jan stonden voor de

deur, Rein Mulder en Aart van Dijk, een paar weken geleden geslaagd voor het eindexamen, en vroegen om onderdak. Ze kwamen binnen, zoals indertijd Wim binnengekomen was, gejaagd en onrustig en met een verborgen angst in hun ogen en brachten het ontstellende bericht, dat Cor van Bergen gevangengenomen was. Dat was dezelfde, die Jan een hele tijd geleden die mooie zelfgetekende platen gegeven had. Hij was een week geleden naar Den Helder gereisd om foto's en kaarten te maken van de verdedigingswerken, die langs de hele kust door de Duitsers werden aangelegd. De jongens vertelden, dat Cor een weg wist om deze voor de bondgenoten zo belangrijke gegevens naar Engeland te smokkelen. Maar nu was er vanmiddag bij Rein een telefoontje gekomen van een onbekende uit Schoorl, dat Cor ernstig ziek was. Dat kon niet anders betekenen, dan dat hij gevangengenomen was en nu voelden de jongens zich thuis niet veilig meer. Want ze hadden heel nauw met Cor samengewerkt en hij zou bij het verhoor eens iets los kunnen laten.

Kon je zulke jongens, die door hun verzetswerk in moeilijkheden waren gekomen, de deur wijzen? Ze bleven en sliepen bij Wim in de kampeerwagen. Maar toen ze over de eerste schrik heen waren, bleken ze onrustige logé's te zijn. Ze zwierven rond in de omgeving en maakten ruzie met een N.S.B.-boer; ze vonden in de kampeerwagen het bordje ‘Voor Joden verboden’ en hingen dat op de deur van buurman Walinga en diezelfde avond staken ze bij het dorpsstationnetje een aantal spoorwagens met stropakken in brand, die daar klaarstonden voor vervoer naar Duitsland. Gelukkig stelde de politie vast, dat het vuur veroorzaakt was door de vonken van een locomotief, die even voor het uitbreken van de brand gepasseerd was en werd het onderzoek dus niet voortgezet. Toen vader hun dat kwam meedelen, waren ze juist bezig om in het bos met hun revolvers op wilde konijnen te schieten. Hij nam de wapens boos in beslag en ver-

telde ze, dat ze op staande voet konden vertrekken, als ze zich niet voorzichtiger gedroegen. De volgende dagen hielpen ze met appels plukken en leerden Greetje, die bij hen rondscharrelde en het versje zong van ‘Maantje tuurt’, een ander versje op dezelfde wijs:

‘Hitler tuurt, Hitler gluurt,
Door de vensterruiten.
Weet je, wat hij nu zegt, dat zwijn?
Waar is mijn mooie stad Berlijn?
Zijn de Engelsen al weer weg
Of kan ik nog niet naar buiten?’

En dat liep het kind een poosje later in de voortuin te zingen. Het was dan ook een rust, toen de jongens na een week weer vertrokken. Maar de reden, waarom ze zich weer veilig konden voelen, was heel droevig. Er was namelijk een koerier uit Den Helder bij de Van Bergens thuis geweest met de tijding, dat Cor niet gevangen zat, maar dat hij doodgeschoten was bij het fotograferen in het spergebied langs de kust. Hij had een persoonsbewijs onder een andere naam; de vijand wist niet, wie hij in werkelijkheid geweest was. Zijn lijk was door de Duitsers meegenomen; misschien zouden zijn ouders nooit weten, waar hij begraven lag.

Van deze verschrikkelijke tijding was Jan dagenlang diep onder de indruk. Eens werd hij midden in de nacht wakker en zag in het donker van zijn kamertje de lachende kop van Cor van Bergen duidelijk voor zich. Die dappere Cor, met zijn krullekop en zijn heldere ogen, hij was zo'n vrolijke, jonge kerel geweest. Hij sprong altijd met een zwaai op zijn fiets en als hij je tegenkwam en je groette met een breed armgebaar, dan moest je tegen hem lachen, dan straalde zijn levenslust je tegemoet. Nu lag hij met een verbrijzeld hoofd of een gat in zijn borst ergens op een onbekende plaats be-

graven; het leek onmogelijk en toch was het waar: een kogel had in een ogenblik een einde gemaakt aan dat jonge leven, en aan zijn mooie talent. Wat had er van hem kunnen groeien, als hij zich niet met dat ondergrondse werk had beziggehouden?.... Hij behoefde het immers niet te doen? Hij had nu nog rustig op zijn kamer aan zijn tekenwerk kunnen zitten.... Was dat werk, dat hij gedaan had, dit grote offer wel waard?

Hoe oud was hij geworden? Twintig jaar misschien, hij was twee jaar ouder dan Jan; een jaar geleden had hij zijn eindexamen gedaan. Jan dacht terug aan die dag, toen Cor hem meegenomen had naar zijn kamer en hem de tekening had laten zien, die hij 'Huis van Holland' had gedoopt. Hoe warm en stevig was zijn handdruk geweest, toen Jan zich bereid verklaard had om die te verspreiden! Toen was hun vriendschap begonnen, met die handdruk, die eigenlijk een stille belofte van trouw was geweest. Aan elkaar en aan het land en aan de zaak van de vrijheid.... Nu was Cor dood. Híj leefde nog, maar was hij er zeker van, dat het met hem beter zou aflopen? Hij wilde niet sterven, hij wilde lang leven en studeren en later architect worden als zijn vader of iets anders, misschien wel schrijver of dichter. En hij wilde veel reizen en vreemde landen zien en nog later wilde hij trouwen en zich ergens een huis laten bouwen en gelukkig zijn. Maar vanavond leek dat allemaal onmogelijk; hij kon zich niet meer voorstellen, dat zo'n toekomst voor hem was weggelegd; hij kon over die oorlog niet meer heen zien.... Moest hij zich dan voornemen, om zich met niets meer op te houden? Om te weigeren, als vader hem vroeg om de krantjes weg te brengen of de bonkaarten voor de onderduikers? En vader en moeder trachten te bewegen om Wim weg te sturen, en voortaan ieder die hulp nodig had, op de stoep te laten staan? Dat kon toch niet? Dan zou je je zelf verachten en dan had je ook geen leven meer....

Vader had gelijk. Die had eens gezegd: ‘Het is zo gek met dat werk: je wilt het eigenlijk niet, je durft het niet, maar als je er voor komt te staan, dan kun je niet anders; dan is het alsof God het je zelf gebiedt. En als we dat maar weten, dat we handelen in gehoorzaamheid aan God, dan behoeven we niet meer te denken en te rekenen en niet meer bang te zijn; dan is ons leven in Zijn hand.’

Toen Jan daaraan dacht, had hij rust. Meer nog: hij voelde zich plotseling heel gelukkig. En het was alsof Cor hem uit het duister goedkeurend toeknikte. Hij sprong uit bed, keek of het verduisteringsgordijn goed voor het raam hing en knipte de lamp aan. Hij ging voor zijn tafeltje zitten en begon te schrijven. Het was, alsof hij zo nog één keer tegen zijn vriend spreken kon. En als vanzelf rijden de woorden zich aaneen en kregen rhythme en rijm en werden tot een eenvoudig gedicht:

Aan Cor van Bergen.

Mijn vriend, jij hebt mij eens de weg gewezen
Om voor de vrijheid van het land een daad te doen, hoe klein.
Nu ben je dood en ik zit hier te vrezen
Dat eens jouw lot ook dat van mij zal zijn.

Maar één ding zou ik je nog willen zeggen,
En het spijt me, dat 'k 't niet eerder heb gedaan:
Dat 'k op de plaats, die God mij wel zal wijzen,
Steeds voor de goede zaak hoop pal te staan.

Wanneer het land mij roept, zal ik niet deserteren,
Maar klaar staan voor mijn taak, naar ik hoop zo goed als jij.
En met angst in 't hart standvastig voortmarcheren,
Tot heel het volk kan juichen: wij zijn vrij!

Hij zat er nog even over te denken, vooral over die op één na laatste regel. Standvastig met angst in het hart, was dat

eigenlijk niet gek? Maar hij liet het staan, want hij voelde het nu eenmaal zo. Ook de volgende morgen veranderde hij het niet. Hij schreef het gedicht over, ondertekende het met 'Jan' en zond het in een blanco envelop zonder afzender aan de ouders van Cor. Misschien zou het die mensen in hun smart, die ze niet eens naar buiten mochten tonen, een beetje troost kunnen geven....

En sinds die dag was hij anders geworden. Hij was ernstiger en toch blijer; hij wist nu weer hoe hij leven moest.

De zomervacantie kwam, maar niemand van het gezin ging uit. Waar zou je het beter en rustiger kunnen hebben dan hier op het boerenland? Bovendien was het reizen moeilijk en er waren weer hardnekkige geruchten, dat de invasie iedere dag komen kon. Maar de tantes uit Hillegersberg en de familie uit Scheveningen, oom Herman en tante Annie, kwamen over en ondanks al de nare verhalen die ze meebrachten over vervolging en onderdrukking en ook over het dreigende voedselgebrek, hadden ze tòch goede weken. Bij hun vertrek zagen die stadsmensen er heel wat beter uit dan toen ze kwamen.

Toen begon de school weer en wekenlang gebeurde er niets bijzonders. Maar op een dag kwam zuster Trijntje. Tegen de avond stapte ze vlak voor het huis uit de bus, juist toen Jan, na enkele uren studie, in de voortuin een luchtje stond te scheppen. En daar stond ze voor hem in haar verpleegsters-costuum, lachend, fris en met die ondeugende twinkeling in haar ogen, net als twee jaar geleden in Rotterdam en ze zei:

'Dag Jan, daar ben ik dan!' alsof ze het gisteren beloofd had, dat ze komen zou. En hij voelde, dat hij een kleur kreeg van verrassing, want hij had veel aan haar gedacht en soms in het geheim een versje op haar proberen te maken. Maar ze scheen zijn verwarring niet te merken, ze gaf hem een stevige hand, duwde hem meteen haar koffer in handen en babbelde:

'Wat wonen jullie hier mooi, zeg! Wat een vrede, wat een

rust! En wat ben jij een kerel geworden! Je steekt haast een hoofd boven mij uit! Zeg, zou ik hier vannacht bij jullie kunnen logeren? Wanneer je tenminste geen N.S.B.-er geworden bent, want dan blijf ik hier niet!'

'N.S.B.-er?' lachte hij. 'Dan zou je me eerst ander bloed moeten geven!'

Hij liep met haar voor de ramen langs en Guusje zei tegen moeder: 'Dat is vast die verpleegster, die Jan twee jaar geleden in Rotterdam heeft ontmoet. Ik zie het aan zijn ogen.'

En toen ze dat werkelijk bleek te wezen, werd ze heel hartelijk ontvangen. De tafel stond gedekt en ze kon meteen mee aanschikken. Vader kwam wat later en zijn begroeting was een grote verrassing voor Jan. Want hij bedankte zuster Trijntje voor de doktersverklaring, die ze hem zo vlug gestuurd had. En daar bleek die oude slimmerd, zonder dat Jan er iets van wist, met de zuster gecorrespondeerd te hebben, toen de papieren voor Wim klaargemaakt moesten worden.

'Daar zit de patiënt,' zei hij.

'Ik voel me vreselijk naar!' verzekerde Wim, terwijl hij een hap nam van zijn boterham met spek en lachend zijn rode kuif naar achteren wierp. 'Ik heb wel een verpleegster nodig, die me iedere dag een beetje vertroetelt.'

'Dank u wel, meneer,' zei de zuster. 'Ik heb wel wat beters te doen. Ik kom hier voor iemand anders.'

'Voor mij?' dacht Jan. 'Zou ze dat heus bedoelen?'

Maar na het eten, in het atelier, bleek, dat hij zich vergist had. Zij was hier in het Noorden voor een vriendin, een Joods verpleegstertje, met wie ze samen in het ziekenhuis had gewerkt. Dat meisje had al meer dan een jaar geleden ontslagen moeten worden. De Duitsers duldden geen Joodse doktoren en verpleegsters meer in de ziekenhuizen. Maar dat was natuurlijk niet gebeurd. Zij had een Arisch[1] persoonsbewijs

1 Niet-Joods.

gekregen en was rustig haar werk blijven doen. Omdat ze er nogal Joods uitzag, ging ze bijna niet meer de stad in; alleen maar als ze haar familie ging bezoeken - oude weerloze mensen, schuw geworden door de steeds gemenere maatregelen, waarmee de Duitsers voor de Joden het leven onmogelijk maakten.

Joden mochten niet meer in bioscopen en parken, ze mochten niet meer in de trams, ze moesten hun geld en hun bezit aangeven, hun radio's en fietsen inleveren, ze werden uit hun betrekkingen verwijderd, en tenslotte werden ze gedwongen in speciale Jodenwijken te gaan wonen, afgezonderd van de andere Nederlanders. Ze mochten niet meer omgaan met niet-Joden, na een bepaalde tijd mochten ze niet meer op straat, ze moesten hun inkopen doen op bepaalde uren en ze moesten de ‘ster’ dragen, een grote gele ster met het woord ‘Jood’ er in, alsof het een schande was om Joods te zijn. Het was géén schande, maar het was wel een zwaar lot, om te behoren tot een groep weerloze mensen, vogelvrij verklaard door een gewetenloze bende, die de macht in handen had.

Het zou nog erger worden. Maar velen konden het niet geloven. En als zuster Trijntje en zuster Esther bij Esthers familie kwamen en ze probeerden over te halen om onder te duiken, dan schudden die oude mensen het hoofd. Neen, ze wilden niet, ze durfden niet - want als ze dàn ontdekt werden, zouden ze zeker weggevoerd worden, eerst naar het kamp bij Westerbork, in Drente, en later naar Duitsland, naar Mauthausen of een ander verschrikkelijk kamp, vanwaar ze misschien nooit terug zouden komen. Ze konden heus beter precies doen wat de Duitsers zeiden, dan zou het misschien nog meevallen. Zó wreed zouden de Duitsers toch niet zijn om al de Joden in Nederland, de vrouwen en kinderen ook, gevangen te nemen? Die kindertjes hadden toch geen schuld aan de oorlog?.... Wie zou die nu kwaad willen doen? Och, en misschien was de oorlog wel gauw afgelopen....

Maar nu was het dan toch gekomen. Nu werden de Joden bij duizenden weggevoerd, bij treinen vol. Ze moesten zich melden en de meesten kwamen, want ze zagen geen andere weg. En een oud Joods vrouwtje, zo'n vriendelijk grootmoedertje, was bij de Duitsers gekomen en had in haar onschuld gevraagd: ‘Ben ik hier bij de Jodenvervolging?’ En ze hadden haar meteen tegen de grond geslagen, de schoften!

Zuster Trijntje's wangen waren rood van verontwaardiging en haar ogen hard van boosheid, toen ze er over sprak en Jan zat haar vol bewondering aan te kijken. En hij was blij, toen hij hoorde, dat zij en zuster Esther en anderen heel wat mensen hadden weten te redden uit de Duitse klauwen en die in gezinnen van goede vaderlanders hadden verborgen. Kinderen vooral hadden ze veel laten onderduiken. Wel moesten er veel adressen voor worden afgesjouwd, want er waren weinig mensen die wilden helpen, er waren zoveel lafaards onder de Nederlanders. En bonnen moesten er zijn voor de onderduikers en persoonsbewijzen. En als een kind eenmaal op een adres was, dan moest het soms na een poosje weer ergens anders heen worden gebracht, omdat het daar te gevaarlijk was, of omdat de pleegouders niet langer durfden of omdat ze er geld voor wilden hebben, veel geld soms. Dag en nacht hadden de zusters gewerkt en zuster Esther was de dapperste en de ijverigste van allen geweest. En nu was zij opgepakt. Zij was verraden door een patiënt, die zij in het ziekenhuis verpleegd had en men had haar op straat gearresteerd. Dagenlang had men niets meer van haar gehoord, maar nu was er een briefje van haar gekomen, dat zij uit het kamp bij Westerbork had weten te smokkelen. Een afscheidsbriefje was het, want zij had geen hoop meer. Zij was als zwaar geval in de strafbarak terechtgekomen en verwachtte, dat zij met een der eerste transporten naar Polen zou gaan en zij wist, dat de dood haar daar wachtte. Maar dat mocht niet gebeuren. Je kon haar niet zo maar de dood laten ingaan. En

dan iemand, die zoveel voor anderen gedaan had! Zuster Trijntje had de tranen in de ogen.

'Maar wat wil je dan?' vroeg vader. 'Wat denk je dan nu nog voor haar te kunnen doen?'

'Ik weet het niet,' zei ze. 'Ik dacht, dat u misschien een mogelijkheid zou weten. U bent de enige, die ik hier ken in het Noorden....'

Vader zweeg, diep in gedachten. Opeens vroeg Jan: 'Zou er niet iets te proberen zijn, vader? Die Harm Peeks woont daar zo dichtbij. Weet u wel, die boer, die in '40 soldaat was in Scheveningen en die toen burgerkleren van u heeft gekregen. Daar zijn we eens geweest....'

Hij wilde niets liever dan helpen, ook om die tranen in de ogen van zuster Trijntje. Wat zou het heerlijk zijn om haar weer blij te maken!

'Ja, daar zijn we geweest,' stemde vader toe. 'En toen hebben we iets van het kamp gehoord en gezien. Metershoog prikkeldraad er omheen met overal wachttorens, geregelde bewaking van S.S.-ers en marechaussee, wat zou je daar kunnen beginnen?'

En na een poosje: 'Maar ik kan Van der Mey eens bellen....' Hij zuchtte en ging naar de telefoon. Hij draaide een nummer en wachtte. Juist klonken er voetstappen buiten in het grint en een grote man in uniform stond in de schemering voor het raam en keek nieuwsgierig naar binnen.

'O, pas op, wie is dat?' vroeg zuster Trijntje verschrikt.

'Dat is Van der Mey warempel,' zei vader. 'Laat hem er even in, Wim. Dat bespaart mij een telefoontje.'

'Dàt is vast een goed voorteken!' riep zuster Trijntje. En ze scheen gelijk te zullen krijgen. Toen de politieman het hele verhaal gehoord had, zei hij: 'U hebt gelijk, zuster, dat meisje moet er uit! We zullen zien, wat we kunnen doen. In ieder geval zie ik wel een kans om contact met haar te krijgen. Ik ken een van de marechaussees die daar momenteel

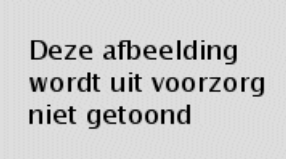

voor bewaking gedetacheerd is. Die man stuit het al lang tegen de borst, dat hij aangewezen is om Joden te bewaken en als hij een kans ziet om er een te redden, laat hij het niet, al zou hij er voor moeten onderduiken. Misschien kan ik hem duidelijk maken, dat hier nu die kans voor hem ligt. De omstandigheden zijn gunstig: er zijn grote transporten aangekomen de laatste weken. Ik ben er gisteren nog geweest, het is er een grote warboel. De mensen liggen drie hoog boven elkaar in de barakken en honderden slapen gewoon op de grond. Ik zal er morgen naar toe gaan en tegen die marechaussee - laten we hem Nico noemen - zeggen, dat hij Esther moet trachten te vinden....'

'Laat hij vooral mijn groeten vast overbrengen,' zei Trijntje haastig.

'Dat is best, dat zal haar goed doen. Zou ze durven, als Nico haar een plan aan de hand doet om te ontsnappen?'

'Esther durft alles,' zei Trijntje.

'Goed zo. Maar ze moet buiten het kamp opgevangen worden. Zie je, dat zou nu net wat wezen voor deze twee jonge kerels! Ken jij de omgeving, Jan?'

'Heel slecht,' antwoordde Jan. 'Ik ben er maar één keer in de buurt geweest.'

'Maak er dan studie van. Ik heb thuis een plattegrond van

het kamp; als je meefietst, kun je die krijgen. Zet die in je kop, maar neem die niet mee er naar toe, want als je er mee gesnapt wordt, ben je er bij. En fiets daar dan morgen eens wat rond, zodat je weet hoe het kamp het best te benaderen is. Let vooral op de Zuidoostelijke kant, dat is de beste; daar hebben we er de vorige week ook nog een uitgesmokkeld. Wacht eens, je moet een reden hebben, om je daar in het veld op te houden.... Kun je geen botaniseertrommel meenemen? Neen, daarvoor is het te laat in de herfst....'

'Als Guusje en zuster Trijntje ook eens meegingen,' stelde Wim voor. 'Dan waren we met twee paartjes.'

'Lijkt me niet gek,' zei Van der Mey. 'Heb je een fiets voor de zuster? Neem anders straks die van mijn vrouw mee, Jan. Kom, dan gaan we nu. Wat is er, meneer De Boer?'

'Ik zou liever de jongelui er buiten laten,' zei vader. 'Het lijkt me beter, dat ik zelf ga.'

'Niks er van, bezorgde vader,' lachte de politieman. 'Dit plan is prachtig! Jij zou daar veel eerder in de gaten lopen. Bovendien, die jonge kerels zijn vlugger en soms vindingrijker dan wij. Laat ze maar eens tonen, wat ze kunnen!'

O, Jan wilde niets liever. Hij stond al te popelen om aan het werk te gaan.

'Kop op, zuster!' groette Van der Mey. 'We laten onze kameraden in Rotterdam niet in de steek. Ik geef u goede hoop, dat het lukken zal.'

Hoofdstuk VIII

Het weer was hun welgezind. De aardappelrooiers deden in hun boezeroen hun werk op de zonnige akkers, toen zij de volgende morgen in de richting van het kamp fietsten en toen zij na een heerlijke rit van twee uur bij dat zomerse najaarsweer in Hooghalen kwamen, het dorp waarlangs het kamp Westerbork het best te bereiken was, waren ze alle vier in opgewekte stemming.

Maar aan die opgewektheid kwam hier een einde, want bij het stationnetje werd juist een transport Joden uit Amsterdam uitgeladen en in rijen opgesteld, om onder bewaking van S.S.-soldaten en politie naar het kamp te worden gebracht. De eerste groep kwamen ze vlak bij de zijweg naar het kamp tegen en ze stapten af om deze treurige optocht aan te zien, maar een politie-agent sommeerde ze om door te rijden. Toen fietsten ze het erf van een boerderij langs de weg op, waar meer mensen stonden te kijken.

Daar gingen ze, de Joden van de hoofdstad, de rijke bankiers en de sinaasappelkooplui, de vrouw van de eigenaar van het zaakje in afgedragen kleren en de echtgenote van de directeur van het modepaleis. Mannen en vrouwen, allen met de Jodenster op de borst, oude heertjes en flinke jonge kerels, moeders met kinderen aan de hand, een vrouw met een baby in een dekentje, een sjofel mannetje dat gesteund werd door twee andere mannen. Allen zwaar beladen met koffers en pakken en opgerolde dekens, allen met grauwe strakke ge-

zichten, zo sloften ze langzaam voort onder een zacht gemurmel van stemmen, waarboven nu en dan het scherpe keelgeluid van een S.S.-er opklonk: ‘Schnell, schnell, beeilen Sie sich dahinten!’[1]

‘O Jan, is het niet verschrikkelijk?’ zei Guusje ontroerd en kneep de arm van haar broer.

Hij kon bijna geen antwoord geven; er zat een brok in zijn keel. Want het hield maar niet op met die stroom van mensen. Hoe lang was die trein toch wel geweest?.... Steeds nieuwe groepen volgden de vorige en door de zonnige velden zag je ze gaan, langs de bochtige landweg, als een donkere slang, die langzaam voorwaarts kroop. Toen kwam eindelijk een boerenwagen, vol met pakken en koffers en kleren en daarop, tussen twee lachende S.S.-soldaten die het zich hier gemakkelijk hadden gemaakt, een oud mummelend grootmoedertje, wier grijze hoofd heen en weer schudde met de bewegingen van de wagen.

Maar het verschrikkelijkste kwam achter die wagen: een jongen van een jaar of vijftien, een mooie donkere Jodenjongen, wiens handen waren geboeid en die met een ketting aan de wagen was vastgebonden. En Jan moest plotseling aan Jozef denken, zoals die achter een kameel werd meegesleept, toen hij door zijn broeders als slaaf was verkocht. De jongen wilde niet mee, hij verzette zich wanhopig, hij liet zich slepen en schreeuwde. Van al die honderden mensen was hij de enige, die zijn smart durfde uitschreeuwen Maar de kar sleurde hem voort en de S.S.-ers lachten en geen mens durfde hem te hulp te komen.

‘Als schapen ter slachting,’ zei een meneer, die achter Jan stond. En de boer, naast zijn kruiwagen bij de mesthoop, begon plotseling hardop te vloeken. Zijn vrouw liep schreiend naar hem toe om hem tot stilte te manen, maar hij wilde niet

1 Vlug, vlug, haast u daar achteraan!

luisteren en terwijl hij de hevigste verwensingen tegen de soldaten schreeuwde, werd hij door een paar andere boeren met geweld in zijn schuur gebracht.

'Ja, dat helpt ook al niet,' zei iemand en toen Jan op het geluid van die stem omkeek, zag hij plotseling Schram staan, in datzelfde blauwe regenjasje, waarin hij enkele maanden geleden bij Hoving verschenen was. Hij pakte Wim bij de arm en voerde hem mee naar de fietsen; daar wees hij hem de man aan.

'Die loopt natuurlijk weer te loeren, of hij iemand snappen kan, de verrader,' zei hij zacht.

Wim was bleek, zag hij, en hij keek zo fel naar Schram, dat het Jan bijna speet, dat hij over hem gesproken had.

'Kom mee, hij moet mij niet herkennen,' zei Jan.

Maar Wim wilde eerst het beeld van de vent beter in zich opnemen en wandelde met een bocht om hem heen, gelukkig zo onopvallend mogelijk.

'Zulke lui kun je niet te goed kennen,' zei hij, met iets dreigends in zijn stem, toen hij terugkwam.

Ze stapten op, de meisjes met behuilde gezichten. Bij het station lagen nog een paar mannen en een vrouw in het gras, onder bewaking van Duitsers. Een meisje knielde bij de vrouw en maakte met een zakdoek haar voorhoofd nat. Zieken, die wachtten, tot ze met een wagen gehaald zouden worden.

Ze fietsten onwillekeurig sneller dan ze gedaan hadden. Het doel van hun tocht stond hun helder voor ogen en het had plotseling nog meer zin, om althans één mens te redden van het lot, dat al deze anderen wachtte. Er waren hier veel mensen bij de weg. Lui, die gehoord hadden van de aankomst van het transport en hun nieuwsgierigheid wilden bevredigen? Of kennissen en vrienden van de weggevoerde Joden? Een boerenjongen, die hun tegemoet kwam fietsen, riep hun met gedempte stem toe: 'Pas op, controle!' Maar ze fietsten

door. Hun persoonsbewijzen waren in orde. Wim was met het zijne ook al eens aangehouden; hij had er geen vrees meer voor.

Het waren twee rechercheurs in burger, die hen aanhielden. Een had een Duits accent.

'Komt u uit Rotterdam?' vroeg hij aan Wim, met diens persoonsbewijs in de hand.

'Ja, dat ziet u toch?' zei Wim verwonderd.

'En had u belangstelling voor de Joden, meneer?'

Twee scherpe ogen werden op Wim gericht, maar Wim doorstond hun blik prachtig.

'Niks hoor,' zei hij luchtig. 'Ofschoon het een naar gezicht is, al die arme mensen, dat zult u mij moeten toegeven.'

'En waar woont u in Rotterdam?'

'Staat er ook op,' zei Wim. 'Zwartjanstraat 28.'

'Zo, en hoe gaat u van uw huis naar het station?'

Op die vraag had Wim niet gerekend. Hij kon toch moeilijk de hele plattegrond van Rotterdam in zijn hoofd hebben. Met die van het kamp Westerbork had hij al werk genoeg gehad. Maar hij wist zich te redden.

'O,' lachte hij, 'nu snap ik u pas: u gelooft natuurlijk niet, dat ik in Rotterdam woon! Dus u wou van de Zwartjanstraat naar het station? Nou, dat zullen we hebben! Welk station bedoelt u eigenlijk, meneer?'

'Nou, het station,' zei de man, 'dat het meeste in de nabijheid is.'

'Hofplein dus,' stelde Wim vast. 'Goed, daar gaan we dan. Eerst de Zwartjanstraat uit, dan de Walenburgerweg op, bij de kerk linksom, lijn negen volgen tot de Goudse singel, nou, en dan ben ik er al. Weet u wel, dan heb je het station links, dat zie je vanzelf....'

'Stimmt,' zei de vent. 'Doorrijden maar.' En hij gaf het persoonsbewijs terug.

‘Gelukkig, dat Wim Rotterdam zo goed kent,’ dacht Jan ook nog.

Maar zuster Trijntje kon zich nauwelijks bedwingen tot ze buiten gehoor van de rechercheurs was. Ze zat te proesten op de fiets.

‘O Wim, o Wim, wat ben je een brutale!’ schaterde ze. ‘De Walenburgerweg op tot de Goudse singel! Ha-ha, er deugde geen biet van!’

‘Dat wist ik wel,’ lachte Wim. ‘Ik noemde maar wat namen op, die ik mij toevallig herinnerde. Als híj het maar geloofde, en dat deed hij! Eerst schrok ik even, maar toen die vent naar “het” station vroeg, had ik door, dat hij Rotterdam net zo min kende als ik. Ik weet er vast nog veel meer van dan hij.’ De stemming was door dit voorval weer wat verbeterd en toen ze, na een heel eind langs het Oranjekanaal te hebben gefietst, het veld ingingen en in een zandkuil op de hei zaten te picknicken, had het toch wel iets weg van een vacantie-tochtje. Wim en Trijntje zaten elkaar voortdurend te plagen. Die twee waren tegen elkaar opgewassen! En Jan was bijna een beetje jaloers. Want hij vond zich zelf maar een stijve hark bij die vrolijke vlotte Wim vergeleken. Dat zou Trijntje zeker ook wel vinden, dacht hij.

Hij keek op zijn armbandhorloge, dat hij enkele maanden geleden op zijn achttiende verjaardag had gekregen.

‘Jongens, luister es,’ zei hij. ‘Dat transport zal nu wel bij het kamp aangekomen zijn. Zou het nu geen geschikte tijd wezen om eens verder te kijken? Misschien dat alle aandacht nu bij de nieuwelingen is.’

‘Dat is een prachtidee,’ stemde Trijntje toe. ‘Kom mensen! Nemen we de fietsen nog verder mee?’

Na enig beraad lieten zij ze in de zandkuil liggen en trokken met z'n vieren langs veldpaadjes op het kamp af, waarvan ze de hoge pijp van de wasserij boven de barakken zagen uitsteken. Ze passeerden een groot geel bord, waar in het Duits

op stond, dat ze in de verboden zone kwamen, maar ze stoorden er zich alleen in zoverre aan, dat ze nu zoveel mogelijk van bosje naar struikje liepen om niet vanuit het kamp gezien te worden. Hier en daar stond een braamstruik, vol met glanzend-zwarte vruchten en ze plukten handenvol. Jan deelde de meeste aan de meisjes uit en hun tanden en lippen werden blauw.

Het paadje liep op grote veenplassen uit en verdeelde zich daar in tweeën.

'Wij moeten elk langs een kant er omheen,' zei Wim. 'En let er dan op, of je een pad vindt, dat tot dicht bij het kamp loopt. Want als we bij donker dwars door die lange hei moeten, komen we misschien nog in plassen terecht.'

'Goed,' zei Jan, en om zich groot te houden, voegde hij er aan toe: 'Wie van de meisjes neem jij mee?'

'Kom nou,' grinnikte Wim. 'Dacht je, dat ik mijn ogen in mijn zak heb? Kom Guus, volg je heer en meester!'

Zoveel mogelijk zich verbergend achter de bosjes gingen Jan en Trijntje verder. Ze zagen de wachttorens, opgetrokken van ruwe dennestammen, ze zagen de wachten er op staan met het geweer in de handen. Toen roken ze plotseling een vreemde bedorven lucht, die aan lysol en vuile kleren deed denken, de lucht van het overvolle kamp, waar duizenden mensen op een kleine ruimte bijeenleefden.

Jan greep Trijntje's arm en trok haar mee tussen de struiken. 'Niet verder!' fluisterde hij. 'Dat is niet nodig....'

Hij boog de takken opzij en gluurde naar het kamp.

'Het lijkt me hier niet zo goed,' zei hij zacht. 'Tot hier toe zouden we over dat paadje kunnen, maar dan moeten we door de hei langs het prikkeldraad en die hei is hier moerassig en vol met kuilen....'

Hij wilde zich omkeren voor een gerucht, - het was alsof er iemand hoestte - maar plotseling voelde hij tot zijn verbazing de armen van Trijntje om zijn hals en hij hoorde haar

fluisteren: ‘Geef me een zoen, Jan! Vlug, geef me een zoen!’ En toen hij nog aarzelde, - want hij begreep die uitnodiging niet op deze gevaarlijke plaats - trok ze zelf zijn hoofd naar zich toe.

‘Was machen Sie da?’[1] riep een stem achter hen.

En nòg eens drukte Trijntje haar zachte lippen op Jans wang. Toen, zonder hem los te laten, keerde zij zich om en riep lachend: ‘Ai, is dat schrikken?.... Wat is er, meneer?’

Er stond een Duitser achter hen, met een geweer op hen gericht, een dikke S.S.-soldaat. Hij probeerde streng te kijken, maar om zijn mond trilde een lachje.

‘Sie dürfen sich hier nicht aufhalten!’ zei hij. ‘Wissen Sie das nicht? Können Sie nicht lesen?’[2]

Trijntje keek zoekend in het rond, of er ergens iets te lezen stond.

‘Nein, da!’ riep de soldaat. ‘Sie haben doch wohl das Brett gesehen?’[3]

‘Wij hebben niets gezien,’ zei Jan in het Duits. ‘Wij hebben bramen gezocht.... Hoe heten die dingen ook in het Duits? Brombeeren.’

‘Nichts gesehen,’ smaalde de man. ‘Nein, nichts gesehen! Nur einander gesehen, was? Wenn Sie lieben wollen, meine Herrschaften, ganz gut, aber nicht hier. Dies ist ein Lager, ein Judenlager!’[4]

‘O bah!’ riep Trijntje. ‘Een Jodenkamp! Kom gauw, Jan!.... Dank u wel, meneer!’

Zij legde met een vriendelijk gebaar even haar hand op de mouw van de Duitser en wipte hem voorbij het pad op, terwijl ze Jan meetrok. De Mof liet hen gaan.

1 Wat doet u daar?
2 U mag hier niet zijn. Weet u dat niet? Kunt u niet lezen?
3 Neen, daar! U hebt toch dat bord wel gezien?
4 Niets gezien. Neen, niets gezien! Alleen elkaar gezien, wat? Als jullie vrijen willen, heel goed, maar niet hier. Dit is een kamp, een Jodenkamp.

‘Ich gratuliere,’ zei hij lachend tegen Jan. ‘Ein schönes Mädchen!’[1] En al kwam het van een Mof, Jan was toch blij met het compliment.

‘Danke schön!’ antwoordde hij beleefd.

Hij nam Trijntje's arm en drukte die stijf tegen zich aan. Hij voelde zich trillen, maar dat kwam niet van de schrik, maar van die andere, veel schokkender ervaring.

‘Trijntje,’ zei hij, ‘ik hou zoveel van jou, weet je dat wel?’

‘Ja, lieve jongen,’ antwoordde ze. ‘Ik hou ook van jou....’ Toen stonden ze stil en gaven elkaar nog een zoen. En Trijntje zwaaide jolig achterom naar de Mof, die hen dreigend nariep, dat ze moesten doorlopen.

Vrolijk kwamen ze terug bij de anderen, die al bij de fietsen zaten te wachten en Wim riep hun opgetogen toe, dat hij en Guus een prachtig pad hadden gevonden, dat op een vijftig meter langs het kamp liep.

‘Prachtig,’ zei Jan. ‘Dan moeten we dat hebben. Want waar wij geweest zijn, was het niet pluis, hè Trijn?’

En veel meer vertelden ze niet, want ze hadden afgesproken, dat ze hun geheim voorlopig bewaren zouden. Maar Guusje keek Jan nadenkend en met een geheimzinnig lachje aan. Zij kende haar broer te goed, dan dat hij voor haar iets kon verbergen.

Maar ze zweeg en hij was er haar dankbaar voor. Ze brachten nog een bezoekje bij Peeks, die in een klein boerderijtje aan het kanaal woonde, schuin tegenover het kamp. Jan had een gesprek met hem op het aardappelland, waar hij hem gedeeltelijk inlichtte en de boer zegde hem zonder aarzelen zijn medewerking toe en wees de jongens de weg om over zijn land de zandweg te bereiken, die oostelijk van de veenplassen naar het kamp liep, dezelfde die Wim had bedoeld. Tegen donker waren ze thuis. Van der Mey was al geweest,

1 Ik feliciteer u. Een mooi meisje!

vertelde vader, en met goede berichten. Die marechaussee, Nico, had zich bereid verklaard om voor Esther al zijn best te doen. Hij zou een plan voorbereiden en zo spoedig mogelijk bericht zenden. Hij had gezegd, dat er wel haast gemaakt moest worden: het kamp was overvol; iedere dag zou er een transport kunnen gaan en strafgevallen waren altijd het eerst aan de beurt. En zuster Trijntje beet zich bij die mededeling zenuwachtig op de lippen, want het zou toch al te verschrikkelijk wezen, wanneer ze, nu alles zo mooi leek, toch nog juist te laat zouden zijn.

Maar de volgende dag reeds, in de namiddag, reed de politie-auto het erf weer op en Van der Mey kwam vergenoegd vertellen, dat de zaak draaide. Nog in de komende nacht moest de poging gewaagd worden, want over een of twee dagen zou er een transport naar Auschwitz in Polen gaan. Nico had Esther zelf gesproken. Zij had geluk gehad: omdat er zoveel zieken waren in het kamp, was zij uit de strafbarak gehaald en aan het verplegen gezet en daardoor genoot zij grotere vrijheid. Tussen één en twee uur zou Nico haar aan de Zuidoost-zijde van het kamp tussen de wachttorens VI en VII naar buiten smokkelen en haar onder het prikkeldraad doorhelpen. Hij zou proberen, de bezetting van die torens door vertrouwde collega's te doen waarnemen en die in vertrouwen te nemen, zodat ze een gedeelte van de nacht behoorlijk slaperig zouden zijn. Zo dicht mogelijk bij het draad moest de vluchtelinge in ontvangst genomen worden, want Nico zelf bleef in het kamp en als het niet nodig was, wilde hij nog niet onderduiken. Wachtwoord: Trijntje. Antwoord: Esther.

‘Goed begrepen?’ vroeg Van der Mey. ‘Herhaal het dan eens, Jan.’

Hoe kon hij denken, dat de jongens er ook maar iets van gemist zouden hebben? Er mankeerde niets aan en ze spraken af, dat ze Esther naar het huis van Peeks zouden brengen

en dat ze daar vroeg in de morgen met de politie-auto gehaald zou worden. Waar moest zij dan heen worden gebracht?

'Zij is hier welkom,' bood vader aan. 'Dan moet Wim maar bij oom Gerrit boven de garage slapen.'

Maar Trijntje wilde haar het liefst zo spoedig mogelijk mee terugnemen naar Rotterdam. Daar had Esther al haar vrienden, bij wie ze overal terecht kon en misschien kon zij na een poosje wel terugkomen in het ziekenhuis.

'Maar zij heeft geen persoonsbewijs,' zei vader.

Neen, dat was waar!

'Heb je een foto van haar bij je?' vroeg Van der Mey.

Die had Trijntje. Een bruikbare pasfoto.

'Dan zijn we klaar,' besliste Van der Mey. 'Roep Guusje eens even. O, daar komt ze net; die heeft zeker achter de deur staan luisteren. Zeg Guusje, zou jij je persoonsbewijs wel willen verliezen?'

'Als ik er u een plezier mee kan doen,' lachte Guusje.

'Afgesproken, laat gauw eens kijken dat ding.... Zie je wel, heel goed bruikbaar, meneer De Boer. Haar foto er af, die van Esther er op en het stempel even bijtekenen, dan is het in orde. Kunt u dat vandaag nog doen? Dank je wel, Guusje! Als jij morgen even naar de politie gaat en verklaart, dat jij je persoonsbewijs kwijt bent, krijg je een verklaring van je aangifte, waarmee je voorlopig over de straat kunt en na een poosje volgt vanzelf een nieuw persoonsbewijs....'

'U voedt mijn kinderen op tot liegen,' lachte vader. 'Na de oorlog zullen ze van voren af aan moeten beginnen om leugen en waarheid van elkaar te onderscheiden.'

'Daar geloof ik niets van,' zei Van der Mey. 'Guusje weet best, dat zij een leugentje gaat vertellen om de waarheid te dienen, hè Guus?'

'Het is geen leugen, het is een krijgslist,' verklaarde Wim.

'Vooruit dan maar, een krijgslist,' zei Guusje. 'In ieder ge-

val zal ik er het slapen niet om laten. Ik ben blij, dat ik ook een beetje mee mag helpen om dat meisje te redden.'

Vader ging dadelijk met het persoonsbewijs aan het werk en Van der Mey bestudeerde met de jongens nog eens de plattegrond van het kamp. Hij scheen stilzwijgend van de gedachte uit te gaan, dat zij met z'n beiden dit zaakje zouden opknappen. Vader protesteerde nog even, toen er over gesproken werd, dat ze beiden een wapen zouden moeten meenemen, maar het eindigde er mee, dat hij zich bij het besluit neerlegde, al was het dan met grote zorg in zijn ogen. Eén revolver had hij, de andere stelde Van der Mey beschikbaar. Hij haalde het blauwglanzende wapen uit de holster en legde de jongens uit, hoe ze er mee moesten omgaan.

'Pas op,' zei hij. 'Als je er mee gesnapt wordt, moet ik verdwijnen, want het ding is genummerd. Maar aarzel daarom niet om het te gebruiken als het nodig is. Laat Trijntje de dingen vervoeren tussen haar kleren tot je bij Peeks bent. En zorg voor regenkleding, want kijk eens naar buiten: de lucht trekt helemaal dicht.'

Om vier uur waren ze gereed om te vertrekken. Guusje behoefde niet mee en het speet haar echt. Zij zou trouwens niet eens kunnen zonder persoonsbewijs. Trijntje's koffer werd achter op een der fietsen gegespt. Er zat een volledig stel kleren voor Esther in, dat moeder van Guusje's voorraad had afgestaan.

Het afscheid was moeilijk. Moeder kon zich nauwelijks goed houden.

'Jongen, wees voorzichtig!' waarschuwde ze nog eens.

'Wim, zul je op hem letten?'

'Hij is best in staat om op zich zelf te passen, tante,' lachte Wim. 'Hij is geen kleine jongen meer.'

'Is het wel, Trijntje?' voegde hij er ondeugend aan toe.

Frits kwam uit het bos hollen om ze alle drie een hand te geven. Aan de ernst waarmee hij dat deed, was te merken, dat

hij iets begreep van het gevaar, dat zij misschien tegemoet gingen.

Oom Gerrit harkte het blad weg in de oprijlaan. Die moest ook nog even afscheid nemen.

'Zuster,' zei hij, 'wat spijt het me, dat je al weggaat. Ik loop er net over te denken, om je ten huwelijk te vragen. Ik ben een jonge kerel van twee en zeuventig, niet al te lelijk en ik heb hier een beste positie. Kun je me een beetje hoop geven?'

Trijntje was meteen in haar rol.

'O meneer, wat een verrassing!' zei ze met een preuts mondje. 'Mag ik er een paar dagen over denken? Ik zal u mijn antwoord wel schrijven.'

Daar ging oom Gerrit accoord mee. Hij nam zijn hark weer op. Maar toen Jan na een poosje nog eens omkeek, zag hij, dat de oude man hen bij de ingang van het pad stond na te staren.

Nog vóór ze halverwege waren, begon het te regenen en het hield niet meer op. Wel een half uur eerder dan andere avonden daalde de schemering tussen de bossen en het was zo goed als donker, toen ze druipend bij Peeks het hek inreden. De gebraden bloedworst geurde hun tegen, toen ze het huis binnengingen en toen ze een poosje om de snorrende kachel zaten, elk met een bordje op hun schoot, sloeg de damp van hun kleren. Vrouw Peeks, een gezellig dikkerdje, stond er op, dat ze hun doorweekte kousen en schoenen zouden uittrekken en dat deden ze toen maar. Je behoefde je hier niet te generen, want de kinderen werden, toen het bedtijd was, in hun tegenwoordigheid bij de kachel uitgekleed en achter de bedsteedeuren gestopt. Daarna dronken ze koffie, Peeks vertelde, hoe hij het klaarspeelde om drie varkens per jaar te slachten, hoewel hij er maar één toegestaan kreeg en het had een heel gezellige avond kunnen worden, indien de grote

Friese staartklok maar een beetje vlugger de tijd had willen wegtikken.

Om elf uur hielden de jongens het niet meer uit. Ze trokken hun sokken en schoenen weer aan, en gingen vast eens buiten kijken. De regen stroomde nog steeds en het was aardedonker. Trijntje kwam bij hen in de schuur en gaf hun de revolvers, die warm waren van haar lichaam. Zij controleerden de veiligheidspal bij het lichtstraaltje van de verduisterde stallantaarn, maar staken de wapens haastig bij zich, toen vrouw Peeks geeuwend uit de kamer kwam. Die stelde Trijntje voor, om een poosje naar bed te gaan; ze kon wel naast haar op het plekje van de boer. Maar Trijntje beweerde, dat ze toch niet slapen kon en dat zij liever in de grote leunstoel bleef zitten.

Toen ze weer binnenkwamen, lag de boerin ook achter de deurtjes. En eindelijk dan toch werd het tijd om te gaan. Ze trokken hun jassen aan, Peeks wurmde zijn voeten in de laarzen. Trijntje gaf ze beiden een zoen. Ze deed luchtig, alsof ze even om een boodschap gingen, maar de warme blik van haar ogen bleef Jan bij, terwijl hij achter de boer over het donkere erf zijn weg zocht en vervulde hem met blijdschap en vastberadenheid. Wàt er ook gebeurde, zij zou zich over hem niet te schamen hebben, dacht hij.

Tot het eind van zijn land ging Peeks mee. Toen waren ze aan het duister gewend en begonnen de donkere schaduwen der struiken te onderscheiden.

‘Hier sta ik, van één uur af,’ zei de boer zacht. ‘Als ik jullie hoor, roep ik: “Kievit!” Hoor, zo....’ Hij bootste het vogelgeluid meesterlijk na. Als je antwoordt, is alles veilig; dan breng ik je tussen de sloten door naar huis. Nou, hier is de zandweg, voel je hem?.... Het beste dan maar, jongens, en praat niet hardop; het klinkt zo ver in het veld.’

De regen kletterde op hun kleren en ruiste op de grond, toen ze zwijgend hun weg zochten langs het doorweekte pad. Wim

liep voorop en bleek de richting voortreffelijk in zijn hoofd te hebben. Wankelend soms door de diepe wagensporen volgde hij zeker zijn weg en stond slechts eenmaal plotseling stil voor een gerucht, dat door een wegvluchtend konijntje veroorzaakt bleek te zijn. Toen rook Jan weer de lysollucht. Wim sloeg linksaf de hei in en samen slopen ze voort, tot ze stilstonden, omdat ze de omtrekken van een wachttoren zagen oprijzen tegen het zwakke licht dat door de raamkieren van een der barakken drong. Dat moest toren VI zijn!.... Ze trokken zich een weinig terug, liepen voorzichtig vijftig meter naar rechts en slopen weer op het kamp aan, tot ze op enkele meters van het prikkeldraad stonden. Toen hurkten ze naast elkaar in de hoge hei; na een poosje legden ze zich maar op de natte grond en lieten de regen getroost op zich neerstromen.

De lichtkier uit de barak was verdwenen. Er was niets dan stilte en duisternis. Was het waar, dat ze straks op deze plaats het meisje zouden ontmoeten?.... Het leek Jan haast onmogelijk, dat de plek zo precies bepaald kon worden in deze donkere verlorenheid. Maar mocht hij zelf nog twijfelen, op Wim kon hij aan; die had geen ogenblik geaarzeld op de weg hier naar toe. Hij hoorde zijn makker naast zich ademen en een warm gevoel van vriendschap vervulde hem; hij had graag even zijn hand op diens natte schouder gelegd. In plaats daarvan voelde hij naar zijn revolver; het ding zat voor het grijpen in de buitenzak van zijn overjas. Het gaf een merkwaardig gevoel, zo'n wapen in je hand te hebben: je moest er de tanden bij op elkaar bijten. Zou hij het durven gebruiken, als het nodig was?.... Hij stelde zich voor, dat er een Duitser op hen afkwam en hen aanriep. Ja, hij zou schieten, vóór hij de ander gelegenheid gaf....

Hoe laat zou het zijn? Hij stroopte zijn linkermouw op en keek op zijn horloge. Fijn, die radium-wijzers. Ze stonden

vlak bij elkaar, het moest nu ongeveer één uur zijn. Het kon dus ieder ogenblik gebeuren....

Stil, nu was er gerucht. Er waren stemmen bij toren VI, een zaklantaarn flitste in het donker. Een man met een lantaarn in de hand kwam langs het prikkeldraad nader, langs de binnenkant, want je zag de palen vóór het licht. Een andere man liep achter hem aan. Jan voelde een hand op zijn hoofd, die hem neerdrukte. Plat tegen de grond loerde hij door de heidestruiken, zijn hand aan de revolver. Nu liepen ze voorbij, hun voeten stampten zwaar door de plassen. Als die vent nu dat licht maar bij zich hield!

'Rotweer,' zei een stem. 'Ik ben blij, dat ik er af ben. Heb je nog koffie overgelaten?'

Ze waren voorbij en het drong tot Jan door, dat hij niet bang geweest was. Het gaf hem een blij gevoel van voldoening. Nu werd er gepraat bij toren VII, daarna was alles weer stil. Op die toren beefde even het vlammetje van een lucifer. Ha, een cigaret, heerlijk, straks! De wacht was afgelost. Nu stonden daar links en rechts dus waarschijnlijk de mannen, die in vertrouwen genomen waren en die misschien wisten, dat zij hier lagen te wachten. Het deed hun spanning stijgen.... Hoor, daar was een luide stem in het kamp. Een man schreeuwde iets onverstaanbaars, het leek Duits! Een bewaker, die alarm sloeg?.... Maar het bleef verder stil gelukkig. Een dor blaadje begon te ritselen aan een struik in de nabijheid; er kwam wat wind en de regen begon te minderen. De tijd kroop langzaam voorbij. Halftwee. Zou er iets mis zijn daar binnen? Als ze er om twee uur nog niet was? Niet weggaan natuurlijk, wachten, desnoods tot de morgen. Jan huiverde. Het kriebelde in zijn keel en hij duwde de kraag van zijn jas tegen zijn mond om het geluid van zijn hoest te dempen, maar het bezorgde hem toch een ribbestoot van zijn vriend. Was daar gerucht, een meter of tien naar rechts?....

Hoor, een geluid als van een gespannen snaar, dat zich voortplantte door het draad....

'Pas op!' fluisterde Wim. Hij richtte zich half op en kroop in de richting van het geluid. Jan volgde hem.

'Trijntje!' zei een mannenstem, nogal luid.

'Esther, ja, Esther!' antwoordden ze tegelijk.

Ze sprongen op. Een donkere gestalte kwam op hen af. Daar was ze! En Jan voelde een brok van ontroering in zijn keel, want daar was ze, Esther, de vriendin van Trijntje, in een drukke straat in Rotterdam gevangengenomen en ten dode opgeschreven; hier in de donkere eenzaamheid van de Drentse hei aan het leven teruggegeven. Het was gelukt!

'Goeie reis,' zei een stem. 'Maak, dat je wegkomt.'

Wim had het meisje al bij de hand genomen en trok haar mee de duisternis in. Jan merkte onder het lopen, dat hij de revolver in de hand had. Hij keek achterom, alles bleef stil. Hij kon het wapen wel opbergen.

Daar was de zandweg.

'Neem haar over,' zei Wim. 'Dan loop ik vóór, om het beste pad te zoeken.'

Jan nam het meisje in de arm. Wat had ze weinig kleren aan.

Een jurk, een overall, wat was het? En wat rook ze naar het kamp! Ze maakte zachte geluidjes. Ze huilde.

'Het is een wonder, een wonder!' snikte ze plotseling.

'Stil!' gebood Wim. 'Hou je goed, je bent er nog niet!'

'Trijntje zit te wachten,' troostte Jan.

Hij had eigenlijk wel een beetje zin om mee te huilen. Grote dankbaarheid vervulde hem. Maar hij beheerste zich en volgde met het meisje zo snel mogelijk de donkere schaduw, die voor hen uitsprong. Dáár was de vogelroep al: 'Kie-wiet!.... Kie-wiet!....' Zó echt, dat je er haast aan twijfelde, of het Peeks wel was. Maar daar stond hij en zei zacht: 'Zo juffer, gefeliciteerd, hoor!' En ging hen voor naar zijn huis.

Het mooiste ogenblik kwam, toen de meisjes elkaar op de drempel van het achterhuis in de armen vielen. De boerin lag over de bedsteeplank geleund en riep glunderend: ‘Is ze daar?.... Och, och, wat is ze nat; Harm, stook de kachel eens op!’ En dat, terwijl het zweet de jongens uitbrak.

Nu konden ze dan eens zien, wie ze meegebracht hadden: een teer schepseltje met een jongenskop in een lelijke blauwe overall met de Jodenster.

‘Maar lieverd,’ zei Trijntje snikkend, ‘wat hebben ze met je gedaan, die schoften? Waar is je mooie haar gebleven?....’ En meteen op een andere, luchtiger toon: ‘Geeft niks, hoor, dat groeit wel weer! En nu zullen wij je eerst eens iets anders aantrekken. Gooi uit die natte rommel. Waar is mijn koffer?

Jongens, er uit, hier zijn cigaretten; ik zal je wel roepen als je weer komen mag.’

In het achterhuis, bij de stallantaarn, zaten ze behaaglijk te roken, maar Peeks wilde niet. ‘Apenhaar,’ zei die, ‘ik neem wel een pijpje eigenbouw.’ En Wim sloeg Jan plotseling hard op de schouder en ze stoeiden, tot er een revolver kletterend op de rode plavuizen viel. Toen kwam Trijntje zeggen, dat de baan weer vrij was.

De dames zaten al aan de koffie; de boerin ook, in onderrok. Wat was die Esther opgeknapt, nu ze de kleren van Guusje aanhad. En wat had ze mooie donkere ogen! Ze gingen samen om de ronde tafel zitten, de boerin sneed brood en Esther begon te vertellen van al de nare dingen uit het kamp en dat het bijna alles misgelopen was, omdat een van de Duitse wachten zich al maar in de buurt van de ziekenbarak bleef ophouden, terwijl Nico al te wachten stond. Maar het wond haar te veel op, ze rilde soms van ontzetting en Trijntje verbood haar om er nog meer over te praten.

Toen legden ze haar in de leunstoel van de boer bij de kachel, met een andere stoel onder de voeten. De boerin kwam met kussens en Trijntje werd aan de andere kant van de kachel op dezelfde wijze geïnstalleerd. De boer en de boerin gingen naar bed, de lamp werd laag gedraaid, Wim ging bij de tafel zitten met het hoofd op de armen, Jan schoof stiekem zijn stoel dicht bij die van Trijntje.

Stilte, slechts verbroken door de rustige tik van de klok.

En toen een hand, die zijn haar streelde en een stem, die fluisterde, dicht bij zijn oor: ‘Jongen, ik ben zo gelukkig....’

Het was een nacht om nooit te vergeten. Veel te vroeg klopte Van der Mey het V-teken op het raam. Een kwartier later was hij weer weg; met de meisjes, die hij in Zwolle op de ochtendtrein zou zetten, met een koffer die zwaar was van boter en worst, en met de revolvers.

Twee dagen later was er 'n kaart uit Rotterdam: Familie De Boer - afz. Trijntje en Guusje, m.h.d. Alles was dus in orde. En nog een dag later kwam er een kaart voor oom Gerrit: zo'n gekke met een aanstellerige juffrouw er op, die je vreselijk smachtend aankeek en daaronder de woorden: ‘Voor altijd de uwe!’

En toen de triomf, waarmee de oude slimmerd die kaart aan Jan liet zien!

Hoofdstuk IX

Na deze gebeurtenis begon het werk pas goed.

Maandenlang reeds waren de Jodenvervolgingen aan de gang met razzia's en transporten. In de kerk had de familie De Boer er tegen horen protesteren en in de ondergrondse krant hadden ze gelezen hoe erg het was, en toch leek het alsof al die ellende hun grotendeels was voorbijgegaan. Maar nu hadden ze voor Esther iets moeten doen. Ze waren er persoonlijk bij betrokken. En nog geen maand later hadden ze vier Joodse onderduikers.

Een meisje van negen jaar werd hun door zuster Trijntje gebracht en moeder had geen ogenblik geaarzeld om het in huis te nemen, toen zij die grote donkere ogen in dat bleke gezichtje had gezien. De mooie zwarte haren van het kind waren met een sterke oplossing van waterstofperoxyde veranderd in goudblonde krullen en nu ging ze door voor Marietje de Boer, het nichtje uit Scheveningen, dat door de evacuatie uit haar woonplaats was verdreven. Ze leefde gewoon met het gezin mee en ging zelfs met Hanneke naar school. Dat evacuatie-verhaal klonk geloofwaardig, want ieder wist, dat uit de kuststreek duizenden gezinnen hadden moeten verhuizen, omdat de Duitsers daar grote verdedigingswerken gingen aanleggen tegen de invasie. In de omstreken waren al veel evacué's aangekomen.

Zelfs Hanneke geloofde het verhaal en Greetje natuurlijk ook. Ze hadden er zich alleen even over verbaasd, dat oom

Herman en tante Annie een kindje bleken te hebben, want daar hadden ze nog nooit van gehoord. En het was een wonder, hoe goed Marietje haar rol speelde, die ze bij moeder had ingestudeerd. Ze scheen geheel vergeten te hebben, dat ze Sarah Goudsmit had geheten en dat ze een van de drie dochtertjes was van een bankier in Hillegersberg. Als er naar gevraagd werd, vertelde ze heel rustig, dat ze in een straat bij de duinen had gewoond, Duinstraat 85. En dat haar vader onderwijzer was en dat ze geen broertjes en zusjes had, neen.

'En waar zijn je vader en moeder dan nu, Marietje?'

'O,' zei Marietje, 'vader kon een plaats krijgen als onderwijzer in Amsterdam, maar hij heeft er nog geen huis en nu is hij met moeder in een pension. Maar dat was voor ons drieën te duur en ik moest ook naar buiten van de dokter, want ik heb een hele poos in het ziekenhuis gelegen. En daarom ben ik nu hier bij oom Evert en tante Gré....'

Alles met die grote, schuwe fluweelzachte ree-ogen recht op de vrager gericht. Ja, en ze vond het hier fijn en ze verlangde niet zo heel erg naar haar ouders en met Kerstmis mocht ze naar hen toe. En als dan het grapje gemaakt werd, dat ze maar flink moest eten om als een dik boerinnetje bij hen te komen, dan lachte ze niet. Dat was zo naar met het kind, ze scheen niet meer te kunnen lachen. Ze probeerden thuis om de beurt om haar zo ver te krijgen, maar het lukte ze niet. Zelfs als oom Gerrit zijn kunstjes voor haar vertoonde, kwam er slechts een plichtmatig glimlachje op haar gezicht.

Twee weken na Marietje kwam meneer Liebstadt, een Joodse leraar met zijn vrouw en zijn volwassen dochter. Die bracht vader onverwachts mee uit Amsterdam. Liebstadt had op het punt gestaan om zich maar te melden, nadat hij drie maanden op verschillende adressen in de hoofdstad ondergedoken was geweest. Want op het eerste kregen ze bijna niet te eten, op het tweede moesten ze dag en nacht in een schuilplaats onder de vloer zitten en op het derde adres had de

gastvrouw zo'n angst, dat ze haar het leven niet langer lastig durfden te maken. Nu woonden ze met z'n drieën in het kampeerwagentje en hadden rust. De takkenbossenbarrière was ruimer gemaakt, zodat er overdag meer licht in de wagen kon komen en de ingang was door het aanplanten van grote jonge dennen zó prachtig gecamoufleerd, dat je er vlak langs kon lopen zonder die te zien. Er stond een goede petroleumkachel en daarbij zat Liebstadt de hele dag economische aardrijkskunde te studeren, in welk vak hij wilde promoveren, als de oorlog afgelopen zou zijn. Z'n vrouw stopte de kousen voor het hele gezin en z'n dochter, die typiste was geweest, verrichtte alle voorkomende werkzaamheden, tot bonen doppen toe.

Wim, die nu bij oom Gerrit boven de garage sliep, verzorgde het gezin met eten en drinken, oom Gerrit kwam ze nu en dan eens opvrolijken met zijn grappen en Jan ruilde iedere week een paar keer dikke boeken in de leeszaal of liet andere komen uit de universiteitsbibliotheek. En als 's avonds de kust veilig was, kwam de familie Liebstadt op bezoek, luisterde naar de nieuwsberichten en verhuisde pas laat in de avond, terwijl de bommenwerpers in de donkere lucht hun geronk lieten horen, weer naar wat ze hun loofhut noemden. Vader had zich in het begin nogal eens bezorgd gemaakt voor buurman Walinga, die soms bij zijn erf over de sloot sprong en dwars door het bos op zoek ging naar oom Gerrit, maar dat gevaar kon ook bezworen worden. Walinga klaagde op een dag tegen oom Gerrit zijn nood over de kalkoenen, die zijn mooie mesthoop ondersteboven kwamen krabben. Toen overwon vader zijn tegenzin, ging een praatje met de N.S.B.-er maken en sprak met hem af, dat er gaas gespannen zou worden langs de sloot. Vader liet het de volgende dag reeds in orde maken, hoog gaas, met prikkeldraad boven en onder voor steun. Als Walinga nu een boodschap had, moest hij de

weg langs en het pad op naar het erf en kon men hem tenminste zien aankomen.

Maar bij die vier onderduikers bleef het niet. Want toen Trijntje schreef, dat de ouders van Marietje niet veilig waren op het adres waar ze zaten en dat zij in de stad geen ander adres voor ze wist, kon je die mensen toch niet aan hun lot overlaten. Wie Marietje's ogen had gezien, kon dat niet doen. Trijntje moest ze maar brengen.

Ze kwamen laat in de avond aan, toen Marietje al sliep. Ze zagen hun dochtertje niet en moeder had het er heel moeilijk mee, want het leek vreselijk wreed - maar het werd hun niet eens verteld, dat hun kind hier was. Ze aten wat en dronken een kopje thee en werden daarna verder gebracht naar de boerderij van Hoving, waar ze het kamertje kregen in de nok van het huis met uitzicht over de velden. Daar ontvingen ze iedere week een briefje van Marietje, maar zonder afzendersadres. Mochten ze eens gearresteerd worden, dan konden ze beter niets weten.

Maar toen konden de zusjes van Marietje toch ook maar beter uit de stad worden gehaald, want het was hier veel veiliger en ze kregen op het platteland beter voedsel. En de broer van mevrouw Liebstadt, waar mevrouw zo over in de zorg zat, kon ook niet in Amsterdam blijven. Het was vader onmogelijk om neen te zeggen, wanneer er een beroep op hem gedaan werd om een mens te redden.

Hij zei ja, telkens weer. Tegen Peeks, toen die kwam vertellen, dat hij twee ontsnapte Joden in huis had, die zo dicht in de buurt van het kamp niet konden blijven. En tegen Van der Mey, die per telefoon meedeelde, dat hij drie alleraardigste rashondjes over had. En tegen de garagehouder bij Meppel, die vader indertijd aan nieuwe banden had geholpen, en die in dat N.S.B.-dorp geen plaats kon vinden voor een Joodse jongen.

Vader vond er wel een adres voor. Bij Hoving kon hij altijd

terecht, die zei ook nooit neen. Maar mensen als Hoving waren er niet veel. Bij de meeste boeren behoefde je niet aan te kloppen. Die waren te bang, of ze waren te veel op hun gemak gesteld en dan vonden ze wel een uitvlucht.

Maar een enkele keer kwam er ongedachte hulp. Op de Achterweg woonden twee boeren naast elkaar, Freek Bouwman en Harm Barelds, die vijftien jaar lang niet tegen elkaar gepraat hadden, omdat er een vete zat tussen hun families. Maar op de eerste oorlogsdag, 10 Mei 1940, toen de Duitsers ons land binnenvielen, hadden ze alles vergeten en waren vrienden geworden. Nu leek het alsof ze de verloren tijd wilden inhalen, want ze gingen als broers met elkaar om en deden alles samen. En toen Harm Barelds door vader was overgehaald om een onderduiker in huis te nemen, kwam Freek Bouwman zich twee dagen later bij vader beklagen, omdat hij er geen had gekregen. Of hij soms minder was dan zijn buurman, vroeg hij. Natuurlijk was hij niet minder; hij kreeg er zelfs twee. En toen moest Harm er ook nog één hebben.

Op een avond stond Geert Reinders op de stoep, één der weinige N.S.B.-ers, met wie vader nog wel eens gesproken had, omdat Geert een oude schoolvriend van hem was en geen slechte kerel. Toen vader naar de deur ging en hem nogal koel vroeg, wat hij wenste, zei hij verlegen: ‘Ik zou je graag even spreken, Evert Jan. Tenminste, als je me nog in huis wilt hebben....’

‘Kom er dan maar even in,’ zei vader. ‘Ik hoop, dat je kunt begrijpen, waarom ik je niet eerder heb uitgenodigd.’

‘Maar met de N.S.B. is het uit, als je dat soms bedoelt,’ barstte de boer plotseling uit. ‘Ik vertrap het langer. Ik meende, dat die Mussert het niet zo kwaad voorhad met de boeren en daarom ben ik er bij gegaan. Maar nou wordt het te bar. Die Joden hebben me nooit een strohalm in de weg

gelegd, die mogen niet als beesten worden behandeld. En nou hoorde ik, dat de N.S.B. bewapend zal worden en dat wil ik niet. Ik wil niet met een geweer in de hand tegenover mijn eigen landgenoten staan....'

'En waarom kom je mij dat vertellen?' vroeg vader.

'Omdat ik wel weet, dat jij precies aan de andere kant staat,' zei Reinders. 'Evert, jij moet mij helpen, ik heb een heleboel goed te maken.'

Vader stak hem de hand toe.

'Kerel, wat ben ik hier blij om!' zei hij. 'Ik kon het me van jou ook al haast niet voorstellen, dat jij bij die bende kon horen. Maar nu moet je eens luisteren. Nu kun je het best weer iets goed maken, door bij de N.S.B. te blijven. Ik zal deze dag onthouden en later, als we vrij zijn, zal ik voor je getuigen. Doe juist alsof je een heel goed lid van de N.S.B. bent, zodat ze geen wantrouwen tegen je krijgen. Maar leg intussen je oor te luisteren en kom het mij vertellen, als je iets bijzonders hoort....'

Dat spraken ze toen af. En Reinders begon opeens grimmig te lachen.

'Heb je de Nieuwsjaarsrede van Mussert gehoord?' vroeg hij. 'Nee natuurlijk, jij luistert niet naar de vent. Nou, hij heeft een beroep gedaan op het goedwillende deel van het Nederlandse volk - en daar bedoelt hij natuurlijk zijn kameraden mee - om niet langer afwachtend te blijven toezien, maar mee aan te pakken. Evert, ik beloof je, dàt zal hij hebben, de leider!'

Na deze dag bezocht hij iedere N.S.B.-vergadering en schreeuwde als een echte nationaal-socialist met de anderen mee. Maar bij hem thuis zaten al spoedig drie Joden ondergedoken en ze konden nergens veiliger zijn.

Natuurlijk kon dit alles voor de grote kinderen niet verborgen blijven. Dat behoefde ook niet, want het was wel gebleken, dat ze zwijgen konden. Hun hulp kon zelfs moeilijk

worden gemist, want met het vinden van een kosthuis voor een onderduiker was je nog niet klaar. Er moesten bon-kaarten zijn en een vals persoonsbewijs, de een wilde graag een boek hebben en de ander een handwerkje, soms moest er één plotseling verhuizen en anderen moesten eens worden opgezocht en getroost, want het leven van deze arme mensen bleef ook nu nog beheerst door angst en onzekerheid en de meesten zaten dag en nacht op een zolderkamertje opgesloten. Voor al de kleine boodschappen werden Guusje en Jan en Frits ingeschakeld en het was hun best toevertrouwd om die te doen. Wanneer een van hen ergens het erf opfietste, viel het bovendien minder op dan wanneer vader of Wim altijd kwamen.

Guusje begon zelfs geheel zelfstandig hulp te bieden. Zij kwam op een avond thuis uit school met een Joods meisje van een jaar of vijftien achter op de fiets. Dat had zij in de buurt van de stad zwervend aangetroffen. Het kind was van haar onderduikadres weggestuurd, omdat daar een huiszoeking werd verwacht en het wist niet waar het heen moest. Maar oom Gerrit wist een goed tehuis voor haar: bij een weduwe, die ergens achter het Staatsbos heel eenzaam in een klein huisje woonde. Jan bracht er haar op een avond langs de smalle zandpaadjes achter op de fiets heen en toen wilde Frits ook niet achterblijven en die veroverde een persoonsbewijs voor haar. Hij haalde dat van Greet Bouwman uit de zak van haar mantel, toen hij zich tijdens de les van Muys even verwijderen mocht. Die brutale Greet durfde bij de politie wel een nieuw te gaan vragen en ze kon nu naar waarheid verklaren, dat zij niet wist, waar het oude gebleven was.

Vader richtte wel een ernstige vermaning tot Frits om voorzichtig te zijn, maar die zag best het lachje in de ogen van zijn vader en vatte het dus als een complimentje op. Toen het persoonsbewijs van het onderduikstertje gereedgemaakt was,

zei vader: ‘Hier, voor jullie beschermelinge,’ alsof zijn kinderen bijzondere rechten op het meisje hadden. Nou, zo voelden zij het dan ook.

Maar in de week daarop, toen Frits op een avond van een boodschap thuiskwam, waren de heer en mevrouw Muys op bezoek. Frits schrok er van en vroeg zich al af, hoe het nu toch mogelijk was, dat er van zijn diefstal iets uitgelekt kon wezen. Maar hij bleek zich te vergissen, want zijn leraar en diens vrouw begroetten hem hartelijk en toen ze even later wegfietsten, hadden ze elk een kindje achterop, die zonder dat Frits het wist al een paar dagen op het kamertje van oom Gerrit gelogeerd hadden.

‘Nu, wat heb ik je vroeger gezegd?’ vroeg vader. ‘Ik wist wel, dat Wiebe Muys een rechtschapen kerel was.’

‘O, hij is een reuze kerel!’ riep Frits stralend. ‘Ik zal.... ik zal....’

‘Jij zal niks,’ zei vader, ‘want jij weet niks. Denk er om, dat je hem nou niet anders gaat behandelen dan je gedaan hebt.’

‘Ik wou alleen zeggen, dat ik het nooit vergeten zal,’ ant-

woordde Frits beledigd. Want moest je net hem hebben! Als het om de goede zaak ging, kon hij zwijgen als een Mof en desnoods, ja desnoods zou hij er voor liegen, alsof het in een N.S.B.-krant gedrukt stond.

Tussen al die bedrijven door kregen ze ook nog inkwartiering. De laatste tijd werd er weer veel met troepen gesleept en men fluisterde, dat het kwam door de grote nederlaag, die voor de Duitsers bij Stalingrad dreigde. Tot Stalingrad aan de Wolga waren ze in de herfst van het vorig jaar doorgedrongen en Hitler had in October het bevel gegeven, die belangrijke stad absoluut te nemen. Maar de hele winter was er in sneeuw en ijs om gevochten ten koste van duizenden soldaten en de Duitsers waren geen stap gevorderd, ofschoon ze de stad bijna geheel hadden verwoest. Het ging er even goed als in Noord-Afrika. Daar was de vijand tot aan de grens van Egypte gekomen, maar eind October was de Engelse generaal Montgomery begonnen hen langzaam achteruit te drijven. Twee weken later waren de bondgenoten met een grote vloot voor de kust van Algiers verschenen en hadden daar Amerikaanse en Canadese en Engelse troepen aan land gezet. Nu zaten de Duitsers in Afrika tussen de twee scharen van een geweldige tang en waren niet meer te redden.

Het gebeurde op een Zaterdagavond. Er hield een Duitse legerauto stil voor het huis en daaruit stapte een hoge officier, die aan de voordeur een briefje afgaf en bleef wachten. Intussen reed de chauffeur de auto het erf op tot voor de garage.

Op het briefje, dat door Margje in de kamer werd gebracht, stond, dat de Ortskommandant[1] van de gemeente aan Oberst Schwalbe dit huis had toegewezen, om er twee dagen met zijn chauffeur ingekwartierd te worden.

Er was niet aan te ontkomen en daarom ging vader naar de

1 Plaatselijke commandant.

deur om de man binnen te laten. De officier salueerde beleefd, stelde zich voor en maakte een gebaar alsof hij de hand wilde uitsteken, maar vader deed, alsof hij dat niet zag. Toen zei de man, dat het hem speet, dat hij de familie last moest bezorgen en dat hij genoegen wilde nemen met iedere kamer, die hem aangewezen zou worden. Vader gaf hem de beneden-voorkamer en moeder maakte op de divan een bed op. In de badkamer kon de man zijn toilet maken. Een andere mogelijkheid was er niet, want op de logeerkamer lag Mary Liebstadt met een flinke bronchitis; zij kon daarom tijdelijk niet in de kampeerwagen zijn. De chauffeur kreeg het bed van Wim boven de garage en Wim een kermisbed op de kamer bij Jan.

Ze waren er allen van onder de indruk, dat ze nu de vijand in huis hadden en het werd een nare avond. De Liebstadts konden niet op bezoek komen, de radio kon niet aan en piano-spelen ging ook niet, want de piano stond in de voorkamer bij de Duitser. Ze zaten stil bij elkaar en lazen wat, en luisterden naar ieder geluid achter de schuifdeuren, maar ze hoorden niet anders dan nu en dan een kuchje. De man scheen verkouden te zijn. Nou, daarvan zou hij aan 't Oostfront bij een temperatuur van dertig graden onder nul niet lang last meer hebben, zei Wim. Maar moeder meende, dat je zo niet praten mocht en wilde de Duitser een kop thee brengen. Vader vond het niet nodig. Tenslotte deed moeder het toch. Het was immers altijd goed om de man te vriend te houden. De officier zat een boek te lezen, vertelde ze, toen ze terugkwam. Hij was beleefd opgestaan, toen zij binnenkwam en had met een buiging bedankt.

‘Ik geloof, dat hij graag een praatje had gemaakt,’ zei moeder.

Dat praatje maakte Greetje de volgende morgen. Die was het eerst beneden, deed het slot van de schuifdeuren en gluurde door een kiertje. Toen ze zag, dat die meneer tegen haar

glimlachte, stapte ze binnen en zei: ‘Dag Duister! Ik heb een nieuwe jurk aan.’

Guusje hoorde het en wilde haar terughalen, maar de officier vroeg, of de kleine meid even mocht blijven. Greetje bleef er wel een kwartier en toen ze stralend terugkwam met een handvol suikerklontjes, wist ze te vertellen, dat meneer Duister ook kindertjes had, één jongetje en twee meisjes. En niemand begreep, hoe de man haar dat duidelijk kon hebben gemaakt.

Even later vertrok Oberst Schwalbe met zijn chauffeur in de auto en nu had oom Gerrit tenminste een poosje rust. Want die had zich verplicht gevoeld om met Heinrich aan te pappen en hem aldoor bezig te houden om te verhinderen, dat de vent op onderzoek in de omgeving zou uitgaan, want dan bestond het gevaar, dat hij de kampeerwagen zou ontdekken. En voor Marietje was het ook een rust, want die was niet te

bewegen geweest om naar beneden te komen, zolang die man in zijn grauwe uniform daar was.

Maar die middag, toen hij onverwacht terugkeerde, speelde ze met Hanneke en Greetje in de hal, waar ze in de hoek een poppenhuis hadden ingericht en ze kon zo gauw niet wegkomen, want de man stond plotseling voor haar. De angst lag zo duidelijk in haar ogen, dat hij haar misschien daaraan als Joods herkende. Mogelijk was het ook d'r haar, dat nodig moest worden bijgewerkt, dat haar verried. Hij legde haar even de hand op het hoofd, bracht de meisjes weer suikerklontjes en daarna riep hij vader.

'Behalten Sie das kleine Judenmädchen im Haus,' zei hij zacht. 'Mein Chauffeur is nämlich nicht zu trauen.'[1]

Dat was al een bewijs, dat deze officier nog zo kwaad niet was. Die avond had vader een gesprek met hem, waarvan hij niet alles aan de anderen vertelde, maar hij zei wel, dat Oberst Schwalbe geen nationaal-socialist was en slechts gedwongen aan de oorlog meedeed.

'Duitsland moet deze oorlog verliezen,' had hij gezegd. 'Met Kerstmis is het afgelopen. Een derde Russische winter komen wij niet meer door.'

Het was zeer bemoedigend om dat uit Duitse mond te horen. En verheugend was ook, wat hij van de houding van de Nederlanders had gezegd.

'Ik ben in Frankrijk, Denemarken en Tsjecho-Slowakije geweest, maar nergens worden wij zo vijandig bejegend als hier. De meeste Hollanders zien ons niet eens. We zijn gewoon lucht voor hen.'

'Maar hoe kunt u meedoen aan deze oorlog?' had vader gewaagd te vragen. 'U steunt Hitler toch door voor hem te vechten?'

'Wacht maar, wacht maar,' had Schwalbe gezegd. 'U vecht

1 Houd dat kleine Jodenmeisje in huis. Mijn chauffeur is namelijk niet te vertrouwen.

voor de vrijheid van de geest en wij, officieren van de Weermacht, ook. U zult nog aan mij denken.'[1]

En meer wilde hij er niet van zeggen.

'Maar zwijg alstublieft,' verzocht hij. 'En pas op voor mijn chauffeur!'

De chauffeur, een dikke domme Pruis, zat die avond bij oom Gerrit op diens kamertje en kreeg les in Nederlands, met Wim als belangstellend toehoorder. Heinrich had er om gevraagd, want hij had een meisje in Haarlem en daar wilde hij, als hij terugkwam, wel eens een woordje Hollands mee praten.

'Zal wel niet veel bijzonders wezen, dat meisje,' meende oom Gerrit.

Dat was bijna te veel, want Heinrich kende al een mondjevol Nederlands. O ja, het was een 'hübsches Mädchen',[2] beweerde hij.

'Nou, zeg dan maar na,' zei oom Gerrit. 'Een man, een man, een woord, een woord....'

'Ein Mann, ein Mann, ein Wort, ein Wort,' herhaalde Heinrich.

'Het begint er op te lijken,' prees de leraar. 'Als jullie dat nu maar niet meer vergeten.'

'Nein, nicht vergessen,' beloofde Heinrich. 'Ein Mann, ein Mann, ein Wort, ein Wort....'

'Mooi zo, wij gaan verder: Er is een tijd van komen, er is een tijd van gaan. Zeg na.'

Wim kon op zijn tanden bijten zoveel hij wou, maar hij hield het er niet bij uit.

De volgende morgen reeds moest Oberst Schwalbe vertrekken. Vader bracht hem naar de auto en drukte hem de hand.

1 De officieren van de Weermacht hebben later een aanslag op Hitler gepleegd.
2 Knap meisje.

Aan de andere kant van de wagen nam oom Gerrit afscheid van zijn leerling.

‘Zeg op,’ zei oom Gerrit. ‘Al is de leugen....’

En Heinrich vulde aan: ‘Noch so schnell, die Wahrheit,.... die Wahrheit....’

‘Ja, daar komen jullie wel eens meer mee in de knel,’ zei oom Gerrit. ‘Nou, vooruit maar, dat zul je dan nog eens moeten leren.’

Toen de wagen weg zou rijden, boog de chauffeur zich nog even uit het portier en zei met een brede grijns: ‘Da is ain taid von komen, da is ain taid von kaan.’

En toen ging hij. De Oberst wuifde nog vanaf de straat en de achterblijvenden wuifden terug. En buurman Walinga, die juist voorbijkwam, knikte de familie De Boer vriendelijk toe, want dat viel hem nu toch heus van die mensen mee.

Hoofdstuk X

Een week later werd Guusje opgepakt. Zij kwam met een paar vriendinnen uit school en liep nog even mee de stad in, want ze had haar fiets bij de rijwielhersteller, omdat voor de zoveelste keer haar band was gesprongen. Nieuwe banden waren niet meer te krijgen en er waren wel massieve, maar dat reed zo zwaar, dat Guus er nog niet veel voorvoelde. Het was in de dagen van de voorgeschreven rouw om Stalingrad begin Februari. De strijd om de puinhopen van de stad was uitgelopen op een ontzaglijke nederlaag voor de Duitsers. Hun leger onder generaal Von Paulus was door de Russen omsingeld, 45000 man waren gevangengenomen en 146000 gesneuveld. Nu had de Führer een rouw van drie dagen bevolen voor heel Duitsland, maar ook voor de bezette gebieden. Bioscopen en café's moesten gesloten blijven, de Duitse en de N.S.B.-vlaggen hingen halfstok, muziek en dans en alle uitingen van luidruchtige vrolijkheid waren verboden.

De meisjes dachten helemaal niet aan Stalingrad en de rouwende Führer. Ze hadden een zware schooldag achter de rug met tot besluit een vreselijk taaie algebrales van Psalm 119, hun lange droge wiskunde-leraar. Nu gedroegen ze zich als een troep veulens in de voorjaarswei en er was niets nodig om ze aan het lachen te maken. Een had het kunstje bedacht, om woorden om te keren en ze deden er allemaal aan mee. Ze spraken over de balgerales van meneer Brangloek en dat

Guusje nodig een nieuwe fand om de biets moest hebben. Het was heel flauw en soms een beetje gewaagd, maar juist daardoor misschien waren ze soms slap van het lachen. En toen ze de schillenboer tegenkwamen en ook op hem hun kunstje probeerden, steeg de vrolijkheid zo hoog, dat ze vlak voor het S.D.-gebouw op de Markt moesten blijven staan om op adem te komen. Toen werden ze plotseling beetgepakt door een paar Duitsers, die ze hardhandig de stoep opduwden. En zelfs toen ze voor het bureau van een dikke Duitserstonden, die hen met een rauwe keelstem begon aan te blaffen, durfde een der meisjes tijdens een pauze te vragen: 'Meneer, wij zijn hier toch hoop ik niet bij de Essen-waf-waf?....'

Toen schoot zelfs de Nederlandse S.D.-er, die als tolk tegenwoordig was, in de lach en na een paar woorden tussen hem en de Duitser werd het verhoor beëindigd. De boosdoensters moesten een kwartier in de gang staan met de neus tegen de muur en de schooltas boven hun hoofd geheven. Daarna kregen ze ten afscheid nog een standje als een onweer van de dikke Mof en ze hielden hun zakdoeken voor hun gezicht en deden alsof ze allemaal snikten, maar ze konden nog hun lachen niet bedwingen. Toen mochten ze dan eindelijk gaan. De fiets was klaar en Guusje reed snel naar huis, met het plan om ze daar eens heerlijk om haar verhaal te laten lachen. Maar dat ging niet door, want zij vond moeder in de grootste zorg. Moeder was alleen met Frits en de kleintjes thuis en zij was bezig om met haastige bewegingen, terwijl Hansje aan haar rokken hing, vaders bureau op te ruimen. Een krantje, dat zij tussen de brieven vond, frommelde zij in haar schortzak. Vader was niet thuis, vertelde ze, en hij zou voorlopig ook niet terugkomen. Al de anderen waren ook weg, behalve oom Gerrit. Verder moest Frits het haar maar vertellen....

‘En neem dan asjeblieft Hansje eens mee, want zo kan ik niet opschieten,’ zei ze zenuwachtig.

Het kwam alles door het briefje, dat die middag was gebracht, vertelde Frits, toen ze met hem en Hansje in de voorkamer zat. Dat briefje was in een blanco envelop afgegeven door een onbekend meisje, terwijl moeder lag te rusten en vader in de tuin bezig was. Margje had het zonder iets te zeggen op de schoorsteenmantel gezet. Daar had het gestaan tot een uur of vier, toen vader met oom Gerrit binnenkwam voor een kopje thee. Vader had het opengemaakt, was verschrikt opgesprongen en had gezegd, dat elk ogenblik de Duitsers konden komen voor een huiszoeking. De onderduikers moesten dadelijk worden weggebracht en Frits moest er op uit om Jan en Wim op te vangen - die waren er namelijk met de krantjes op uit, - om te zeggen, dat ze voorlopig niet thuis moes-

ten komen; bij Hoving konden ze vader vinden. En het hele huis moest worden nagekeken, of alles wel in orde was.

'Maar wat stond er dan in dat briefje?' vroeg Guusje.

'Wacht even,' zei Frits, terwijl hij naar buiten keek. Op de weg klonk het geronk van een zware auto. Maar het bleek een vrachtauto met een gaspot te wezen, die langzaam en sterk rokend voorbijreed.

'Oto, oto!' riep Hansje en hij sprong op en neer op Guusje's arm.

'Dat briefje was een waarschuwing van Rein Mulder,' vertelde Frits. 'Weet je wel, die hier eens een paar dagen ondergedoken is geweest met die vriend van hem, Aart van Dijk. Nou, die is nou al een hele tijd helemaal onder water en de laatste tijd werd hij zwaar gezocht. Jan spreekt hem nog wel eens, die is met alles op de hoogte. Nou heeft Rein gisteren weer van adres moeten veranderen en dat wou hij vanmorgen aan Aart schrijven. Hij gebruikte de schrijfmachine van zijn gastheer en hij had net getypt: "Je kunt mij altijd bereiken via E. de B., je weet wel, aan de straatweg naar...." En toen kwam er een overval van Duitsers en politie; die hadden zeker door, dat hij daar zat, en Rein kon nog net door de achtertuin wegkomen. Maar de brief liet hij in de schrijfmachine zitten, de stommerd, en die heeft de politie meegenomen. Nou, nu begrijp je 't wel!'

Ja, Guusje begreep het en ze keek ook al bezorgd het raam uit. 'E. de B., aan de straatweg naar....' Gelukkig, dat de naam van het dorp er net nog niet stond. Maar het was ook nu bijna niet te denken, dat de speurders van de Duitse politie niet zouden weten uit te vinden, wie er met E. de B. werd bedoeld. De B., dat kon haast niet anders zijn dan De Boer en ze hoefden het adresboek maar even na te kijken, om te weten waar ze wezen moesten. Ofschoon, vader heette eigenlijk E.J. de B. Zou dat nog van belang kunnen zijn?....

Moeder kwam binnen met wat papieren en stopte die in de kachel. Ze scheen wat rustiger.

'Neen Hanneke,' zei ze, 'blijf jij eens even in de achterkamer. Jongens, luister eens, nu zit ik alleen nog een beetje over Marietje in. Dat kind schijnt gemerkt te hebben, dat er iets gaande is; ze zit maar aldoor met grote bange ogen op het bankje naast het dressoir en is er niet vandaan te krijgen. Ze moest eigenlijk ook een poosje weg, want als er wat gebeurt, zou zij zich door haar angst kunnen verraden. Maar waar moeten we met haar heen? Weten jullie er niet wat op?'

'Jawel moeder,' zei Frits. 'Pak haar maar warm in, dan neem ik haar achter op de fiets. Bij meneer Van der Broek kan ze vast wel terecht.'

Hij liep naar buiten om zijn fiets klaar te zetten. Oom Gerrit wierp een kuil dicht achter de schuur; hij had zeker wat begraven. Het leek hem ook wel goed, dat Marietje maar weggebracht werd.

'Blijft u in de buurt?' vroeg Frits.

'Ja, ga maar gerust,' zei oom Gerrit.

'Moet u dan niet oppassen als de Duitsers komen?'

'Ikke niet,' glimlachte oom Gerrit. 'Ik ben twee en zeuventig geworden en al wat er bijkomt, is winst. Nee hoor, ik ga voor niemand meer opzij.'

Frits wist, dat niemand beter dan oom Gerrit moeder terzijde kon staan. Hij fietste snel naar de stad, en keek de hele weg uit, of hij de overvalwagen nog niet tegenkwam. Marietje zat stil bij hem achterop. Alleen vroeg ze een keer: 'Frits, hoe heet ik nou, als ik bij die mensen kom?'

'Hoe je heet?' vroeg hij. 'Marietje natuurlijk, Marietje de Boer. Je bent toch een nichtje van mij, is het niet?'

'O,' zei ze en haalde haar neus op. 'Ik heb kouwe handen.'

'Stop ze maar in mijn zakken,' zei hij. En onder het rijden nam hij een van die smalle handjes en drukte die warm in de zijne. Voor dit kind zou hij zorgen en er moest eens iemand

komen, die haar kwaad zou durven doen, dacht hij. Maar bij meneer Van der Broek zou ze ook veilig zijn, want dat was een held, die vol haat zat tegen de Moffen en alles durfde te zeggen in de klas.

Het begon al donker te worden, toen hij er aanbelde; een dame liet juist de verduisteringsgordijnen neer. Meneer deed zelf open.

'Ha, die Frederik!' zei hij. 'Kom binnen, jongeman! Is dat je zusje? Zo, je nichtje, vind ik ook best. Wat kijk je sip? Toch geen oproep voor Duitsland of zo?'

'Ik wou u graag even spreken, meneer,' zei Frits. 'Graag even alleen, als het kan.' En hij keek naar een groot meisje, dat achter in de gang stond te luisteren.

'Kom er dan maar in,' zei Van der Broek en hij liet Frits en Marietje in de voorkamer. 'Vrouw, doe de schuifdeuren eens even dicht. Dit schone paar heeft mij zielsgeheimen te openbaren. Zo, kom er maar mee voor de dag, jongeman, maak van je hart maar geen moordkuil.'

Hij begon met een nieuwsgierig en welwillend gezicht te luisteren. Maar zijn ogen versomberden, toen hij begreep waar het om ging.

'Zo, dus dat is je zusje niet,' zei hij. 'Dat is een eh.... nou ja. Hè, je ziet het niet aan d'r. Ja jongen, maar dat gaat hier niet. Hier vlak naast woont een N.S.B.-er, dus je begrijpt....'

'O, die merkt er niets van,' pleitte Frits. 'Ze kan binnenblijven, meneer. Naast ons woont er ook één en een hele kwaje....'

'Ja, maar ik heb kinderen,' zei meneer. 'Die merken het natuurlijk. En als ze er over praten.... Weet je, wat er gebeurt, als de Moffen haar hier vinden? Dan gaan mijn vrouw en ik ook naar Westerbork. 't Is pas nog afgekondigd: wie Joden helpt, wordt als de Joden behandeld! Neen, daar begin ik niet aan, en we hebben geen ruimte ook. We zitten er nu

eenmaal onder, jong, en dat hebben we maar te nemen. Och, en het zal voor die mensen nog best een beetje meevallen.' Hij stond op en ging naar de deur.

'Pas jij maar op,' zei hij. 'Ik begrijp jouw vader niet, dat hij....'

Hij scheen nog meer te willen zeggen, maar Frits was hem al voorbijgelopen, de gang in, Marietje aan de hand. Hij was te verslagen om iets te zeggen.

Meneer opende de voordeur voor hen. Hij had nu weer zijn gewone opgewekte gezicht.

'O zo! zeggen we dan maar!' groette hij. 'Tot morgen, jongeman! En rouw je erg om Stalingrad?....'

Maar Frits kon geen woord zeggen en liep hem stil voorbij de donkere avond in. De deur ging achter hem dicht. Hij zuchtte. Nog even zag hij het gezicht van meneer Van der Broek achter het raampje in de voordeur en hij keek snel voor zich.

'Als die vent z'n mond nu maar houdt,' dacht hij. Hij twijfelde er aan. Hij twijfelde plotseling aan alles. Daar liep hij nu met Marietje en meneer Van der Broek wilde haar niet hebben. Hoe kon dat nu?.... Waarom had hij altijd zoveel praatjes gehad?.... Met zijn mond durfde hij wel, meer dan iemand anders....

Hij zette Marietje achter op de fiets en bleef er zelf naast lopen. Het kind was zo mogelijk nog stiller geworden. Alleen huiverde ze.

'Waar gaan we nou naar toe?' vroeg ze.

'Stil maar, hoor,' zei Frits. 'Ik vind wel een adres voor je....' Maar hij wist niet, waar hij heen moest. Hij was zó zeker geweest van meneer Van der Broek, dat hij aan een ander adres niet eens had gedacht.

'Muys,' dacht hij. Maar Muys had het huis al vol.

'Die moet absoluut niet meer hebben,' had vader gezegd. Greet Bouwman? Die woonde hier dicht in de buurt. Maar

hij wist het nummer niet. En als hij op een verkeerd adres aanbelde?....

Op de hoek van de Parkstraat stond hij besluiteloos stil, de fiets aan de hand, een arm om het meisje. Het was nu donker. Nergens drong een straaltje licht uit de huizen en de straatlantaarns brandden natuurlijk niet. Wanneer zouden die weer branden? Een vliegtuig ging laag over de huizen, een Mof natuurlijk. Wat was het stil in de stad 's avonds.... Een paar vrouwen gingen pratend voorbij, ze hadden het over gebrande rogge, dat je daar heel goeie koffie van zetten kon. En aan de overkant op het trottoir liep een Duitse soldaat, plof, plof, met zijn zware laarzen. Je hoorde hem, maar je zag hem bijna niet. Moest hij nu Marietje weer mee terugnemen? Dat kon toch niet? Misschien waren de Duitsers er al! Dan toch maar naar Muys, er zat niets anders op.

Daar kwam een oud meneertje aan, je hoorde zijn stokje tikken. Er klonk een kuchje en dat kuchje kende Frits: Meneer Biemolt, de tekenleraar. Zou hij.... Och nee, meneer Biemolt was zo'n stille, zo'n bangerd.... Die duldde nooit een enkele toespeling in de klas.

En toch, toen de man dichtbij gekomen was, nam Frits in het donker zijn pet af en groette: 'Dag meneer!'

'Wie is dat?' vroeg de leraar. 'Ben jij het, Frits? Wat doe je hier nog zo laat? En wie heb je daar achter op de fiets?'

Frits wilde antwoorden, maar een snik drong naar zijn keel. Hij schaamde zich erg, maar hij kon er niets aan doen. De teleurstelling en de onzekerheid waren te veel voor hem, zijn stem begaf hem.

'Kom eens mee,' zei Biemolt. 'Het is maar een paar straten. Er is wat met je, dat merk ik wel.'

Hij hield Frits bij de arm vast, alsof hij hem leiden wilde en nam bij de deur zelf Marietje van de fiets. Toen liet hij ze binnen bij zijn vrouw, een statige dame. Wat een grote vrouw had die kleine meneer Biemolt! Maar ze was wel lief. En toen kwam het wonder. Want een paar woorden waren hier voldoende, om de hele zaak in orde te maken. Mevrouw liet Frits niet eens uitpraten.

'Och, dat schaap,' zei ze. 'Doe gauw je manteltje uit, lieverdje. Heb je al gegeten?'

En meneer Biemolt keek naar zijn vrouw en toen die knikte, was alles in orde.

'Natuurlijk, natuurlijk jongen,' praatte hij. 'Zeg maar niks meer. Een nichtje van je, hè? Best hoor, laat haar maar een poosje hier.'

In de gang hield hij Frits nog even staande en zijn gezicht was plotseling weer dat van de bange meneer Biemolt, die zo schrikkerig naar de deur kon kijken, als een van de jongens in de klas iets gevaarlijks zei.

‘Maar je zwijgt wel, hè?’ vroeg hij. ‘Jongen, je zwijgt wel, hè?.... Neen, dan is het goed. Het beste thuis, hoor!’

Het was een wonderlijke avond en Frits raakte er niet op uitgedacht. Wie was nou bang en wie was moedig? Maar aan Biemolt was het te danken, dat hij met een voldaan gevoel de stad uitfietste. Toen herinnerde hij zich met schrik de toestand thuis en zette al zijn kracht op de pedalen. Maar het was er alles nog rustig. De kleintjes waren naar bed, zijn bordje met boterhammen stond klaar. Moeder en Guusje zaten op hun gewone plaats bij de tafel, oom Gerrit zat met de bril op in de stoel van vader en zocht in het telefoonboek.

‘Ik heb hier een hele rij De Boers,’ zei hij: ‘A. de Boer, C.J. de Boer, F. de Boer.... Als die E. er niet al te duidelijk heeft gestaan, kan het best een F. lijken. En hier, asjeblieft, E. de Braal aan de Friese Straatweg; E. de B. aan de straatweg naar Leeuwarden, zullen we maar zeggen. Mensen, maak je niet te veel zorgen, hoor! Dat valt best mee, zul je zien!’

Het was een troost, maar het nam de spanning toch niet weg. Die verdween ook nog niet, toen het een paar dagen goed bleef gaan. Vader en de jongens kwamen overdag wel even thuis, maar ze waren voortdurend op hun hoede. Toen kwam vader op de gedachte om Van der Mey op te bellen. Die bracht een kort bezoek, kwam twee dagen later terug en toen was alle leed geleden. Ze konden gerust zijn: de brief was niet in handen van de S.D. gevallen. Een van de politieagenten, een goeie, die aan de overval had moeten deelnemen, had die bijna onder de ogen van de Moffen uit de schrijfmachine genomen en in de zak gestoken.

‘Je weet niet wat je aan hem te danken hebt,’ zei Van der Mey. ‘Want zelfs zonder onderzoek begreep hij dadelijk, wie er met E. de B. werd bedoeld.’

‘Zulke kerels zijn hun gewicht in goud waard,’ zei vader dankbaar.

De onderduikers kwamen terug. Ook Marietje werd weer teruggehaald en de Biemolts stonden haar slechts node af. Wim floot weer de Marseillaise in de garage bij het verzenden van pakjes met levensmiddelen, en Jan kon weer naar school: de eerste dag met een briefje van vader, dat hij een paar dagen ziek was geweest. Wat moest je anders?

Het duurde een poosje, eer vader weer geheel de oude was. Het avontuur had hem zwaar aangepakt. Hij was er mager van geworden.

'Als er weer zo iets gebeurt,' zei hij tegen moeder, 'laat ik jou en de kinderen niet meer thuis. De eerste nacht, ik moet er niet meer aan denken. Ik heb geen oog dicht kunnen doen van angst om jullie....'

Soms zat hij een poos in zijn atelier zorgelijk voor zich uit te staren en tegen Jan zei hij: 'Het wordt een rare tijd, jong. Tot voor kort wist ik nog, waar het gevaar vandaan kon komen en ik kon op mijn hoede zijn. Nu weet ik het niet meer. We zijn met zoveel mensen in aanraking geweest; er behoeft er maar één een stomme streek uit te halen, zoals nu is gebeurd, en je bent er bij. Het zou haast een rust wezen, als we maar moesten onderduiken met heel het gezin.'

'Het is nu toch ook goed gegaan,' troostte Jan.

'Ja,' zuchtte vader, 'dank zij.... dank zij....'

Toen keek hij op, lachte en zei: 'Ja, ik weet het wel, hoor jongen: dank zij Hem, die de vijand met verblindheid kan slaan. Maar ja, het blijft moeilijk.'

En na die tijd scheen hij 'zijn werk' toch niet meer met zo'n geestdrift te verrichten als tevoren; bijna als een last, die hij nu eenmaal op zich had genomen.

Hoofdstuk XI

Wat er zich een paar weken later afspeelde om meneer Muys, bleef voor de kinderen De Boer voorlopig geheim. Ze wisten, dat hij gevangengenomen was; met die ontstellende tijding was Frits bleek van schrik uit school gekomen. Geen kwartier later was vader in de auto weggereden en pas de volgende dag keerde hij terug. Frits liep hem overal na, verlangend om iets naders te horen, maar vader liet niets los. Hij legde zijn zoon alleen even de hand op het hoofd en zei: ‘Het is heel erg, Frits, maar wij geven de hoop nog niet op voor die dappere leraar van je. Dit mag je weten en het blijft onder ons: er wordt voor hem gewerkt. Zul je moed houden?’

En toen Frits zijn vader in de ogen keek, was het niet moeilijk om daar ja op te zeggen, want in die blauwe ogen was een uitdrukking van harde wilskracht, die voor geen moeilijkheden opzij zou gaan. Frits wist natuurlijk wel beter, maar hij had het gevoel, dat tegen zijn vader geen Duitser op zou kunnen.

Tegen donker vertrok vader weer, ditmaal op de fiets, en een week lang was hij meer uit dan thuis. Toen, op een late avond, nadat Frits en Guusje al naar bed waren gegaan, hoorden de anderen zijn fietsbanden in het grint en even later kwam hij de kamer in, moe en terneergeslagen, maar nog met diezelfde harde glans in zijn ogen en zei: ‘Ziezo, dàt hebben

we ook weer gehad!' En liet zich met een zucht in zijn leunstoel vallen.

Moeder schonk zijn koffie in, Jan haalde zijn pantoffels, Wim rolde al vast een cigaret voor hem. Maar oom Gerrit liep even weg en kwam terug met één sigaar, zijn laatste vooroorlogse, die hij bij vaders schoteltje legde met de woorden:

'Hier baas, die heb je, geloof ik, wel verdiend.'

'Lieve mensen, wat zijn jullie goed voor me,' zei vader. 'Wat is het heerlijk, dat wij mekaar nog hebben! Die arme Muys....'

En toen kwam het verhaal van alles wat er gebeurd was.

Midden in de nacht was het huis van meneer Muys overvallen door drie Duitse S.S.-ers en een Nederlandse rechercheur, Schram, de Jodenjager, zoals hij bij de politie werd genoemd. Ze hadden aangebeld, maar terwijl Muys en diens vrouw nog bezig waren hun Joodse onderduikers in een schuilplaats onder de vloer te verbergen, hadden de soldaten de keukendeur al ingetrapt en waren binnengestormd. De onderduikers, volwassenen, waren meteen ontdekt en de heer Muys was op zijn slaapkamer verhoord, waarbij het niet zachtzinnig was toegegaan. Wat de vijanden vooral wilden weten, was, wie deze Amsterdamse Joden bij hem in huis had gebracht, maar Muys had ondanks alle dreigementen geen woord losgelaten en evenals de anderen verklaard, dat ze regelrecht naar hier gekomen waren.

Terwijl toen de Duitsers het huis verder doorzochten, was Schram bij de gevangenen gebleven. Muys was op een stoel vastgebonden, en van deze omstandigheid had de lafaard gebruik gemaakt om zijn weerloos slachtoffer te mishandelen. Dat was hem echter lelijk opgebroken, want Muys had in zijn drift zijn handen weten los te rukken, had zich woedend op zijn belager geworpen en zijn vrouw was hem met het ijzeren onderstuk van een schemerlamp te hulp gekomen. Ja, dat lieve zachtmoedige vrouwtje, zo ver had die ploert

haar weten te brengen. De Duitsers hadden er aan te pas moeten komen om hun helper te ontzetten en ze hadden blijkbaar niet veel medelijden met hem gehad, want ze hadden hem nog lelijk de wind van voren gegeven. ‘Een verrader is altijd veracht, zelfs bij hen, die gebruik maken van zijn diensten,’ zei vader.

Door dit incident was er van de huiszoeking niet veel terechtgekomen, en dat was heel gelukkig, want er waren nog twee Joodse kindertjes in huis, - dezelfde, die Muys en zijn vrouw hier gehaald hadden - en die waren niet gevonden. Ze waren op het lawaai al zelf in hun schuilplaats gekropen, ergens achter een betimmerde wand, en daar werden ze de volgende morgen door de buren weggehaald. Toen zaten Muys en zijn vrouw met de onderduikers al in de gevangenis.

Vader had contact met hem gekregen door een bewaker en een plan op touw gezet om hem te bevrijden. Met de gevangenisarts was de afspraak gemaakt, dat hij Muys iets in zou geven, waardoor deze flink ziek zou worden en al de verschijnselen zou kunnen vertonen van een acute blindedarmontsteking. Dat was gebeurd en als hij toen maar naar het ziekenhuis was gebracht, zou hij waarschijnlijk gered geweest zijn, want een paar flinke jongens hielden zich al gereed om hem daar met geweld te bevrijden. Maar de Duitsers hadden geen risico genomen. Zijn vrouw hadden ze vanmorgen weer vrijgelaten, maar hem hadden ze, zo ziek als hij was, weggevoerd, waarschijnlijk naar het kamp Vught. En zo zat Wiebe Muys dan nu voor de tweede maal in zijn leven in een concentratie-kamp....

‘Die arme kerel,’ zei vader. ‘En het is de vraag, of hij er nu weer levend uit zal komen. Want het moet daar in Vught verschrikkelijk zijn.’

Wat was dit allemaal erg! Ze zaten stil en verdrietig bij elkaar.

‘Wij moeten dit niet allemaal aan Frits vertellen,’ zei vader.

‘Dat van die mishandeling en zo moet hij maar niet weten.’

‘Die ellendige Schram!’ barstte Wim plotseling los. ‘Die heeft wat op zijn geweten!’

‘Nog veel meer dan je denkt,’ zei vader. ‘Van der Mey heeft zijn licht eens opgestoken over deze man. Het is gebleken, dat hij geheel is vrijgesteld van de gewone dienst en door de Duitsers alleen gebruikt wordt voor het opsporen van Joden. Hij krijgt boven zijn gewone salaris een beloning van dertig gulden per slachtoffer en men meent te weten, dat hij de zeshonderd gulden al te boven is.’

‘Dat is meer dan twintig mensenlevens!’ riep Jan vol afschuw.

‘Ja, je kunt gerust zeggen, dat die man een twintigvoudige moordenaar is,’ knikte vader ernstig.

‘Maar oom Evert,’ riep Wim, ‘daar moet toch eigenlijk iets aan gebeuren! Zo'n kerel kun je toch maar niet zijn gang laten gaan!’

‘Wat zou je er aan willen doen?’ vroeg vader.

‘Vraagt u dat nog?’ riep Wim. ‘Laat die schoft mij niet voor de voeten lopen, want dan heeft hij zijn leven verbeurd! Ik geloof, dat je er een goede daad aan doet, als je wraak neemt op zo'n monster en hem naar de andere wereld helpt. Bent u dat niet met mij eens?’

‘Neen Wim, niet helemaal,’ zei vader. ‘Niet uit wraak zou je mogen handelen, dat is altijd verkeerd, maar om andere mensen het leven te redden.’

‘Dat blijft hier hetzelfde,’ meende Wim.

‘Neen jongen, dat is niet waar,’ zei vader. ‘De man, die deze verrader naar de andere wereld zal helpen, zoals jij het noemt, - die hem zal terechtstellen, kun je beter zeggen, moet van zijn daad verantwoording afleggen. Voor zijn eigen geweten allereerst en na de oorlog misschien voor de Nederlandse rechter, en dan moet hij volkomen vrijuit gaan. Zou

jij de verantwoording voor de dood van die Schram op je durven nemen?'

'Gerust,' zei Wim zonder aarzelen. 'Maar laten we er maar niet meer over praten, oom, er zal toch wel niks gebeuren.'

'Nu je dat zegt, zal ik je meer vertellen,' zei vader. 'Morgen hebben we een bespreking over dit geval. We willen niet lichtvaardig een besluit nemen, waarbij het om een mensenleven gaat, en daarom zal er een soort rechtbank gevormd worden, die de verantwoording op zich neemt voor wat er gebeuren moet. En ik zou graag willen, oom Gerrit, dat jij als oude wijze man daar ook bij zou willen zijn.'

Oom Gerrit was stil vanavond. Het gebeurde met Muys had hem blijkbaar sterk aangegrepen. Nu glimlachte hij.

'Dat "wijs" kun je er wel aflaten,' zei hij. 'Maar overigens, accoord, Evert!'

'En breng dan meteen die vent van hiernaast eens ter sprake, oom,' zei Wim. 'Die is in zijn hart geen haar beter. Liep hier vanmiddag op het erf rond te loeren! Ben je nog niet weer beter? zei hij tegen mij. Hoelang ben je hier nou al? Toen heb ik hem maar verteld, dat mijn school nu ook gebombardeerd was en dat ik al mijn best deed om ergens anders aan de slag te komen, maar hij geloofde het maar half, denk ik. Ik zal hier nog vandaan moeten alleen om die lelijke dwarskijker! Als die onschadelijk gemaakt kon worden....'

'Ik geloof, dat de haat je parten speelt, Wim,' zei vader.

'Als je me goed begrepen hebt daarstraks, zul je moeten toestemmen, dat dit een heel ander geval is. Zou jij dit aandurven? Voor je geweten, bedoel ik?'

Wim keek voor zich en gaf geen antwoord. Hij scheen het met zich zelf niet eens te zijn. Maar de volgende dag stond hij al op de uitkijk, toen vader en oom Gerrit na een urenlange afwezigheid weer thuiskwamen.

'Is het besloten?' vroeg hij.

Vader knikte ernstig.

‘En die vent van hiernaast?’

‘Wim, Wim,’ zei vader en anders niet.

In die dagen kregen ze ook weer een piloot in huis. Hij was reeds weken geleden bij een naburig dorp met zijn parachute naar beneden gekomen, toen zijn bommenwerper door een Duits jachtvliegtuig was neergehaald, maar hij had bij de landing zijn been gebroken. Een boer had hem in zijn hooischuur verborgen, maar pas enkele dagen later de dokter durven halen en misschien kwam het daardoor, dat het been niet genezen wilde. De voet was gezwollen en de huid in de omgeving van de fractuur was ernstig geïnfecteerd. David moest een betere verzorging hebben dan op de boerderij mogelijk was en daarom werd hij overgebracht naar het huis van de familie De Boer, waar het benedenkamertje naast de trap voor hem werd ingericht.

In een kruidenierswagen kwam hij aan en terwijl Jan en Wim op de uitkijk stonden, droegen vader en oom Gerrit hem snel op de brancard naar binnen. David bleek een jonge Joodse Amerikaan te wezen, een alleraardigste kerel, en moeder kon niet laten om even zijn smalle gezicht te strelen, nadat hij door haar was verzorgd. Toen verdween voor een ogenblik de verbeten trek om zijn mond en hij zei met een zucht van voldoening: 'I thank you, Madam. You are just like my mother. I feel quite at home.'[1]

Een uur later, toen ze zijn kussen nog eens wilde opschudden, viel daar een revolver onderuit. Hij greep er naar met een uitdrukking van angst in zijn donkere ogen en weigerde beslist om het wapen af te geven.

'The Germans won 't catch me alive,' zei hij. 'For I know too well what '11 become of me then!'[2]

Maar voortaan stopte hij het ding in zijn pyamazak, als moeder binnenkwam om hem te verzorgen.

Vader was enkele dagen druk met de trap. Die was ingebouwd tussen het atelier en het kamertje van David en werd aan de achterzijde begrensd door een rommelkast, die in het atelier uitkwam. De deur van die kast werd vastgespijkerd, opnieuw behangen en met een boekenrek onzichtbaar gemaakt. Het onderste stuk van de trap, vijf treden hoog, werd losgezaagd en door scharnieren aan de bovenkant opklapbaar gemaakt. De vloer van de kast werd uitgezaagd en wanneer nu de trap werd opgeklapt, gaapte daar een donker gat. Daarin werd van goed geschaafde planken een soort glijbaan gemaakt, als een rutschbaan in een speeltuin, die onder de vloer van het atelier uitkwam. Wanneer er een overval zou komen, zou David met matras en al op die glijbaan kun-

1 Ik dank u, mevrouw. U bent net mijn moeder. Ik voel me helemaal thuis.
2 De Duitsers krijgen mij niet levend in handen. Want ik weet veel te goed, wat er dan van mij zal worden.

nen worden gelegd en binnen enkele seconden in zijn onderaardse schuilplaats verdwenen zijn. Toen vader hem dat vertelde, lachte hij, maar scheen toch niet helemaal tevreden.

'And if the Jerries stay in the house?' vroeg hij. 'Then I 'm caught.'[1]

Dat gevaar was werkelijk niet denkbeeldig. Het was al vaker gebeurd, dat de Duitse politie zich in een huis, waar ze onderduikers hadden aangetroffen, had genesteld, met het doel om alles op te vangen, wat er in de eerstvolgende dagen aan de deur zou komen. Maar oom Gerrit wist raad en toen ging hij aan het werk. Hij dook in de donkere ruimte onder het atelier en honderden emmers vol zand werden in de eerstvolgende dagen door hem naar boven gereikt en door Wim in de tuin geworpen. Oom Gerrit groef een onderaardse gang, onder de fundamenten van het huis door in de richting van het bosje van jonge sparren, dat op een afstand van een meter of tien van de muur begon. Daar, een paar meter dat bosje in, kwam hij na vier dagen graven en zwoegen als een mol uit de grond kruipen, met het zand in zijn borstelige wenkbrauwen. De opening werd met een luik bedekt en dat werd met graszoden gecamoufleerd. Het gevaar voor instorten van de vluchtgang was niet groot: het wortelgestel van de sparren vormde juist daar, waar de gang de oppervlakte naderde, een prachtige stevige zoldering.

Oom Gerrit wilde zelf mee naar David, om hem te vertellen, dat hij zich nu volkomen veilig kon voelen. Vader zou zijn tolk zijn. Maar die moest naar de mening van oom Gerrit veel te lang naar woorden zoeken. De oude man was zo trots op zijn werk, hij brandde van ongeduld om David gerust te stellen.

'Ik zal het zelf wel doen,' zei hij ongeduldig. 'Zeg mij maar wat "konijn" is in 't Engels.'

1 En als de Moffen in huis blijven? Dan zit ik opgesloten.

‘Rabbit,’ wist vader.

‘Nou, luister dan, David,’ begon oom Gerrit. ‘You is een rabbit, I is een rabbit. De Moffen.... wat is Moffen, Evert?’

‘Jerries.’

‘Mooi. David, de Jerries hier bij de huis, wij - joeps, in de hol. De Jerries in de huis, wij, - floep-floep uit de hol, foetsie! When joe poot maar is better. Gesnapt?.... Zie je wel, Evert, hij begrijpt mij veel beter dan jou!’

Het voorjaar verliep rustig. Van de fronten kwam weinig nieuws. In Noord-Afrika rukten de Amerikanen langzaam maar zeker op naar Tunis en in Rusland, waar de Duitse legers na de ramp van Stalingrad op verschillende plaatsen hadden moeten terugtrekken, werd het voorjaarsoffensief door Hitler voorbereid. De kranten deden er erg dik over, maar niemand had er veel geloof meer in. De hoop op de invasie begon, nu het mooie weer kwam, weer groter te worden en je hoorde telkens van N.S.B.-ers, die hun lidmaatschap van de partij uit angst voor vergelding hadden opgezegd.

Het werk voor de onderduikers ging door en breidde zich zelfs van dag tot dag uit, maar wie daar niet aan meedeed, merkte op het platteland van de oorlog niet veel. Alles ging zijn gewone gang, de boeren waren druk op het land, de kinderen gingen als altijd naar school. Maar met de studie van Jan wilde het de laatste tijd niet al te best vlotten. Dat kwam door zijn briefwisseling met zuster Trijntje.

Hij was heel veel van het meisje gaan houden, maar hij had haar nu reeds in een paar maanden niet gezien. Het laatst was ze geweest in Februari, om een jong echtpaar te brengen, dat de volgende dag bij de weduwe Van Strien in haar huisje achter het Staatsbos, waar ook het onderduikstertje van Guusje verblijf hield, was ondergebracht. Toen had Trijntje beloofd, dat ze in het voorjaar nog eens terug zou komen.

Nu was het April, de voortuin zag bont van de tulpen en het jongvee liep al in de wei, maar ze was er nog steeds niet geweest. In een brief had ze meegedeeld, dat ze het te druk had, maar dat het er op begon te lijken, dat ze zich binnenkort wel een poosje rustig zou moeten houden en dat ze dan zeker in het huis van Jan haar toevlucht zou komen zoeken.

Meer stond er niet, maar voor Jan was het duidelijk genoeg: als zij er over dacht om zich rustig te houden, verkeerde ze op een of andere manier in gevaar. Hij was graag naar Rotterdam gereisd om meer te weten te komen dan per brief mogelijk was, maar dat zou vader niet goed vinden. En als nu een brief van haar te lang uitbleef, waren zijn gedachten voortdurend met haar bezig en zijn verlangen en zijn zorg maakten hem het werken bijna onmogelijk.

Op een mooie zomerse dag in het midden van April maakte hij met Wim een fietstocht. Vrouw Van Strien had een boodschap gestuurd, dat zij moeite had met de jongeman, die bij haar in huis was. Die wilde zich maar niet aan het voorschrift houden om alleen bij avond een wandelingetje te maken, maar trok ook op klaarlichte dag de velden in en de wegen langs tot bijna in het dorp.

'Zeg hem maar goed de waarheid,' had vader gezegd. 'Als hij niet ophoudt om zijn eigen veiligheid en die van anderen in gevaar te brengen, zal hij moeten verhuizen naar een adres waar hij dag en nacht onder de vloer moet zitten.'

Het was geen prettige opdracht, maar Wim scheen er zich niet veel van aan te trekken. Hij, met zijn nuchtere onbezorgde natuur, wist van het ogenblik te genieten en toen hij voor Jan uit langs de smalle bospaadjes fietste, floot hij zo luid en schel van 'Holland, mijn Holland, ik vind je zo mooi!', dat Jan er zich bijna aan ergerde. Want hij was al een paar maal tevergeefs naar de bus gelopen voor een brief van Trijntje en was ongerust over haar. In verbeelding zag hij haar bezig in het ziekenhuis, hij zag haar door de straten van het ver-

woeste Rotterdam fietsen en hij had het gevoel, dat hij haar een beetje zou kunnen beschermen door haar voortdurend met zijn goede wensen en gedachten te omringen. Zou ze dat nu niet merken, dat hij in de geest bij haar was?....

En toen hij dat dacht, begon een gedicht in hem te leven, terwijl hij op goed geluk achter Wim aan langs het paadje fietste.

> ‘Wanneer gedachten niet verloren zijn,
> maar zoekend rondgaan in de wereld en
> de ander vinden, op wie ze zijn gericht,
> dan moet jij, waar je bent, in huis, op straat
> of aan je werk, mijn liefde voelen, mijn verlangen,
> naar jouw nabijheid, naar je lief gezicht....’

Hij stapte af om die regels op te schrijven, want die wilde hij haar sturen als een bewijs, dat hij haar nooit vergat. Aan Wim dacht hij niet eens.... die fietste fluitend de bocht om en kwam een poos later verwonderd terug, om te kijken wat hij uitspookte. Maar toen was Jan al klaar en hij vertelde natuurlijk niet, waarvoor hij achtergebleven was.

De versregels hadden zijn hart lichter gemaakt, alsof hij nu toch iets voor zijn meisje had kunnen doen. En met meer opgewektheid fietste hij achter zijn vriend aan. Buiten het Staatsbos moesten ze nog een kilometer een stille landweg langs, waaraan slechts hier en daar een huis stond. Het huisje van de weduwe Van Strien lag een eindje van die weg af in het veld. Een pruimeboom, die al in bloei stond, overschaduwde met zijn brede takken de ouderwetse put en toen ze er hun fietsen tegenaan zetten, sneeuwden de bloemblaadjes op hen neer. Vrouw Van Strien, een goedig gebogen mensje, was op het akkertje naast het huis bezig om aardappels te poten en Ada, het onderduikstertje, hielp haar daarbij. Mevrouw Nathans zat met een boek in het zonnetje naast de deur.

Meneer Nathans was uit. Dat trof prachtig: hadden ze hem meteen op heterdaad betrapt.

Ze gingen allen door het lage deurtje naar binnen en door het portaaltje de kamer in. Vrouw Van Strien zette thee, Wim gaf haar de bonkaarten voor de nieuwe periode en het kostgeld voor haar drie gasten. Dat werd door de L.O., de geheime landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers, bijeengebracht. Jan kwam met nieuwe boeken voor de dag en pakte de oude weer in zijn tas. Vrouw Van Strien babbelde over haar poes, die een konijn had gevangen, en het had in dit eenvoudige huisje heel gezellig kunnen zijn, als ze maar niet voor zo'n nare opdracht gekomen waren.

Na een half uurtje zagen ze meneer Nathans aankomen van de kant van de landweg met een grote bos voorjaarsbloemen. Hij schrok er niet eens van, toen hij zijn verzorgers zag en de strenge woorden van Wim schenen weinig indruk op hem te maken.

'Wat kan mij overkomen?' vroeg hij. 'Ziet u hier een kip langs de weg?'

'En de boeren op het land dan?' zei Wim.

'Die hebben het veel te druk om op mij te letten,' verdedigde meneer Nathans zich. 'En ik ga altijd met een omweg naar huis terug, dat ze niet zullen weten waar ik in huis ben.'

'Maar als u 't nu maar begrepen hebt,' zei Wim. 'Dit is de laatste keer, dat....'

'Daar komt iemand aan,' waarschuwde Ada. 'Hij is hier al naast het huis. Een meneer met een grijs pak aan.'

'Dat zal de man van het begrafenisfonds wezen,' zei vrouw Van Strien. 'Gaan jullie maar even in het opkamertje, want die loopt altijd zo maar de kamer in.'

De onderduikers trokken zich snel terug. Vrouw Van Strien ging naar de deur. Wim wilde blijven zitten, maar Jan greep hem plotseling bij de mouw en sleurde hem bijna mee het zijkamertje in. Hij had door het smalle zijraam even een

glimp van de bezoeker opgevangen en het hart bonsde hem plotseling van opwinding in de keel.

‘Schram, de Jodenjager!’ fluisterde hij.

‘Is het waar?’ vroeg Wim.

‘Ik ben er zeker van,’ antwoordde Jan.

Hij zag de ogen van Wim naar zich kijken met een heel bijzondere harde blik, die diep in de zijne drong en hij begreep wat zijn vriend bedoelde: ‘Dit is onze kans en die laten wij niet verloren gaan!’ En toen voelde hij zich plotseling naar worden, heel bedroefd en heel slap; het was alsof de kamer met hem ronddraaide en hij moest zich aan de deurpost vastgrijpen. Maar dat ging snel voorbij en hij zag het gezicht van Cor van Bergen, met die lachende ogen, die hem vragend aankeken. Hij hoorde zich zelf weer de gelofte afleggen:

> ‘Wanneer het land mij roept, zal ik niet deserteren, maar met de angst in 't hart standvastig voorwaarts gaan....’

En toen was het, alsof er een nieuwe kracht in hem opstond, die alle twijfel en aarzeling uit hem wegjoeg. Hij dacht er aan, dat Rein Mulder en Aart van Dijk al een paar keer tevergeefs op de kerel hadden geloerd, nadat het vonnis over hem was uitgesproken. Hij was hun telkens ontsnapt, misschien voelde hij zich al niet veilig meer. Maar nòg ging hij door met zijn verraderswerk. Wim had gelijk: dit was hun kans om misschien tientallen arme vervolgde mensen het leven te redden; die mochten ze niet laten verloren gaan....

Hij duwde de slaapkamerdeur op een kier en gluurde er omheen. Hij trok zijn vriend mee de kamer in, want Schram stapte juist weer voor het zijraam op zijn fiets. Ze keken hem na en zagen hem nog achterom loeren naar het huisje.

Vrouw Van Strien kwam weer binnen.

‘Hij wou eieren hebben,’ zei ze. ‘Maar die kan ik wel beter gebruiken. Wat een rare vent is dat! Hij stond maar de kamer

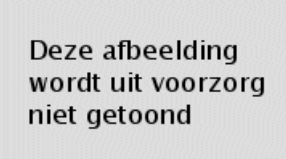

in te loeren. En hij vroeg van wie die fietsen waren bij de put. Van een paar arbeiders uit het Staatsbos, heb ik gezegd. En toen nam hij zo maar het boek van mevrouw, dat nog op de stoel lag en dat bekeek hij aan alle kanten. Wat een brutale, hè?'

Ze gaven haar geen antwoord. Ze hadden al hun aandacht bij de verrader, die nu bijna de landweg genaderd was. Als hij rechtsaf sloeg, ging hij door het Staatsbos naar de stad terug en op het eenzame bospad konden ze....

Ja, rechts! Ze waren tegelijk bij de buitendeur, maar daar hield Jan zijn vriend tegen. Hij had plotseling de leiding.

'Wacht even,' zei hij, 'hij kan ons nog zien tussen die bosjes door.'

'Wij laten hem gaan tot de driesprong,' fluisterde Wim.

‘Dan fietsen we hem voorbij en laten hem afstappen.’

‘Goed.’

‘Maar we hebben geen wapen.... En hij waarschijnlijk wel. Grijp jij hem? Jij kent jiu-jitsu....’

‘Kom mee,’ zei Jan kort.

Hij was het eerst bij de fietsen en vloog het paadje af. Bij de weg was Wim al een eind achter, maar daarna haalde hij snel in, want Jan fietste voorzichtig langs de kant van de weg over de grasberm en hield zijn ogen op Schram, die ver voor hem uit reed. Pas toen die linksaf geslagen was het bos in, zette hij zich met alle kracht op de trappers. Wim riep hem, maar het drong nauwelijks tot hem door. Dertig gulden per Jood kreeg de schoft, maar hij zou zijn laatste geld verdiend hebben!.... Het moest gebeuren, nu! En wat kon het schelen, waar het gebeurde? Het was hier overal even eenzaam.

Hij nam met zo'n vaart de bocht het bospad in, dat hij helemaal schuin hing en zijn knie schramde tegen een paaltje aan de kant van het pad. Maar hij bleef op de fiets en reed met dezelfde snelheid verder. Hij zag de man, die zij achtervolgden, niet meer en de angst begon hem te besluipen, dat hij zich misschien in het bos verborgen kon hebben. Maar toen hij weer een bocht omsuisde, zag hij hem plotseling voor zich uit fietsen en hij hield zijn snelheid in.

Daar ging de verrader! Hij fietste met één hand en de andere zwaaide hij losjes heen en weer. Hij leek blij, hij floot misschien wel, hij wist niet, dat de dood hem wachtte....

Begon nu toch de aarzeling weer te komen?.... Meer dan twintig mensenlevens had de kerel op zijn geweten, voor een maand al, nu waarschijnlijk nog meer.... En vijf rechters hadden het oordeel over hem uitgesproken, de dokter en de dominee en Van der Mey en vader en oom Gerrit, allemaal ernstige eerlijke mannen, die zelf hun leven waagden voor de mensen, die deze gewetenloze schurk.... En nu had hij de onderduikers in dat verborgen huisje op het oog, dáárom

fietste hij daar misschien zo tevreden. Ada en het echtpaar Nathans, dat door Trijntje gebracht was, en bij een verhoor zouden ze haar naam misschien noemen....

Nu was er geen aarzeling meer, hij schoot vooruit; het plan was hij vergeten. De verrader keek om, schrok en begon plotseling uit alle macht te fietsen. Vluchten? Het zou hem niet helpen! Jan zat hem al gauw op de hielen. Hij belde, driftig en schel, de man ging opzij en hij kwam naast hem rijden. En plotseling zag hij zijn kans en hij voelde, dat die niet zou mislukken. Hij liet zich van de fiets af op de man vallen, rolde met hem op de grond, sprong weer op en wierp zich opnieuw op hem. Hij kreeg zijn armen te pakken en wrong die op zijn rug. Er viel iets op zijn voet, een revolver, die de kerel nog had weten te grijpen. Hij schopte het ding naar Wim, die heen en weer stond te springen en niet wist, wat hij doen moest.

'Pak hem dan!' riep hij. 'Daar ligt hij immers, vlak bij je!' Waarom verstond hij het niet? O, die man schreeuwde zo.... Maar nu zag Wim de revolver en even later klonk het schot.

Het was voorbij. Het lichaam lag op de grond en al handelde hij als in een droom, Jan wist precies wat hij doen moest. Eerst op de weg kijken. Er was niemand. Dan de fietsen tussen het kreupelhout. Drie fietsen, hoe kon dat nou? Ze waren toch maar met z'n tweeën? O ja, hij wist het. Het lichaam was al weg. Hij volgde het spoor waar het langs gesleept was, en schopte zonder er bij te denken de dennenaalden weer op hun plaats. Daar was Wim; gek zag hij er uit, zo wit als een doek. Hij sleepte met dode takken en wierp die in een greppel op de plaats, waar het spoor eindigde. Hij hielp een poos mee, hij rukte ook grote plakken mos van de grond en wierp die er bij. Toen liepen ze terug naar de fietsen en hij hield zich vast aan een berkestam, een witte stam met hier en daar een kleine donkere vlek....

‘Wim,’ zei hij.

‘Kerel,’ zei Wim, ‘hou je goed, hoor!’

Hij hield zich goed, natuurlijk. Waarom zou hij zich niet goed houden? Hij wist precies wat er gebeuren moest. De fiets namen ze mee tot het kanaal. Toen daar niemand te zien was, smeten ze hem over de leuning. Toch eigenlijk zonde, zo'n goeie fiets....

Hij wist ook nog, dat de weg naar huis zo verschrikkelijk lang was. En dat hij lachte, toen hij thuiskwam. Hij moest toch wel lachen voor de kinderen, dat die niets zouden merken. En Wim ging het aan vader vertellen, maar hij ging naar bed. Hij knielde neer, maar kon niet bidden. In zijn hoofd hamerden de woorden: ‘Maar als een goed soldaat standvastig voorwaarts gaan....’ Dat was niet goed, maar hij kon die andere woorden niet meer vinden.

Later herinnerde hij zich, dat vader voor zijn bed gezeten had en zijn hand vasthield en dat hij vroeg: ‘Vader, het is toch oorlog, hè?’

‘Ja jongen, het is oorlog.’

‘O gelukkig,’ zei hij. ‘En ik ben soldaat, hè? Zeg, dat ik een soldaat ben, een goed soldaat!’

‘Je bent een dappere soldaat,’ zei vader. ‘En mijn lieve jongen.’

Mijn lieve jongen.... Dat had hij nodig om te huilen.

Hoofdstuk XII

Met David ging het heel voorspoedig, nu moeder hem dagelijks verzorgde. De infectie begon te genezen, de pijnlijke trek verdween van zijn gezicht, zijn wangen werden voller. En ofschoon een verborgen angst nooit geheel uit zijn weemoedige ogen verdween, hij was toch heel wat opgewekter dan toen hij kwam. Zijn leven was veel prettiger dan in zijn eerste kosthuis, nu hij met de mensen met wie hij samenwoonde, eens een praatje kon houden. Vooral met Jan hield David graag lange gesprekken.

Na de fietstocht met Wim bleef Jan een paar dagen thuis. Hij was niet ziek, maar hij voelde zich moe als na een zwaar examen en hij kon geen muziek horen en soms geen vogel horen zingen zonder de tranen in de ogen te krijgen. Maar wanneer hij bij David zat en het gebaar zag, waarmee die keer op keer uit gewoonte naar zijn revolver tastte, kwam er iets hards in hem en hij kon aan het gebeurde in het bos denken zonder te huiveren.

Hij had geen spijt van zijn daad. Op de avond van die dag waren vader en Van der Mey met Wim naar het bos gegaan om het lichaam beter te begraven. Toen hadden ze de portefeuille van de verrader meegebracht en daarin hadden ze aantekeningen gevonden omtrent nog vijf adressen, waar hij onderduikers had vermoed en bovendien twee anonieme brieven, gericht aan de S.D. en aan Schram voor onderzoek doorgegeven, waarin klachten werden geuit tegen goede

vaderlanders. Die mensen waren zo spoedig mogelijk gewaarschuwd, dat ze op hun hoede moesten zijn.

Nu was een uitgebreid politie-onderzoek aan de gang naar de verdwenen rechercheur, maar Van der Mey wist, dat elk spoor ontbrak, omdat het aan niemand bekend was, waar Schram zich op de dag van zijn verdwijning had opgehouden. Hij was geheel vrij in zijn dienst geweest en werkte altijd zeer geheim zonder een van zijn collega's er in te kennen. Daar behoefde Jan zich dus ook geen zorgen over te maken.

Maar toch had hij behoefte om alles eens uit te praten bij iemand, die hij geheel in vertrouwen kon nemen en die toch van het begin af buiten de zaak had gestaan. Hij nam zich voor om dat bij Trijntje te doen. Hij wist bij voorbaat wat zij zeggen zou, maar hij wilde het uit haar mond horen. Als zij hem zou verzekeren, dat hij niet anders had mogen handelen, zou ook het laatste restje twijfel uit zijn hart verdwenen zijn. Lang behoefde hij niet meer te wachten. Zij had geschreven, dat zij begin Mei een week vacantie wilde nemen en die graag bij Jans ouders wilde doorbrengen. Vader en moeder vonden het goed en Jan had nog nooit zo naar de Meimaand verlangd.

In het laatst van April mocht David voor het eerst van de dokter een beetje door huis hinken en toen de staking kwam, die Vrijdag, de dertigste April, zat hij heel de dag voor het raam te kijken, verborgen achter het gordijn. Hij zag de melkwagen leeg voorbijrijden met een lachende voerman, breeduit staande op de bok. Arbeiders van de strocartonfabriek fietsten in grote luidruchtige troepen voorbij naar huis, schreeuwend tegen hun collega's op het land, dat ook zij het werk er bij neer moesten gooien. En de kinderen kwamen terug uit school, want ook de onderwijzers wilden niet meer werken.

Dat alles was zo maar ineens gekomen, zonder dat iemand er het sein toe gegeven had. Het leek, alsof de wind het de

mensen had ingeblazen: ‘Als er dan toch geen hoop meer is, als jullie dan toch allemaal slaven moeten worden, gooi neer dat werk! Doe geen slag meer voor de Moffen, die al onze mannen naar Duitsland willen slepen!’

Want dàt was het begin geweest: de bekendmaking van de Duitsers, die Donderdagsmorgens door de radio werd omgeroepen, dat het Nederlandse leger opnieuw in krijgsgevangenschap zou worden gevoerd. Het volk had al veel verdragen: de wrede behandeling van de Joden, - die nog dagelijks doorging, - het werken in Duitsland, waar nu vierhonderdduizend Nederlandse mannen waren, de arbeidsdienst en de voedselschaarste, maar dit kon er niet meer bij. Het was te veel. Ze namen het niet. En toen kwamen ze op vele plaatsen tegelijk tot deze spontane wanhoopsdaad. De arbeiders in de fabrieken viel de hamer uit de hand. De boeren spanden hun paarden uit, het werken moe, omdat het toch niets hielp, omdat het toch alles voor de onderdrukkers was. De boekhouders wierpen de pen neer, de machinist in de zuivelfabriek zette de machines stil. En allen liepen ze de straat op. Ze schreeuwden het elkaar toe, dat ze het vertikten, er mocht van komen wat wilde. En toen ze anderen hetzelfde hoorden verzekeren met evenveel beslistheid, toen ze in troepen samenstroomden, toen kwam er toch ook iets van vreugde in hun ogen. Ze voelden zich vrij. Ze hadden het juk afgeschud, dat hen zo lang had gekneld. Ze scholden en schreeuwden, ze durfden nu eens alles te zeggen, zonder op verraders te letten. Waar waren die kerels, die vriendjes van de Moffen, ze moesten maar komen!

Ze waren er niet. Ze zaten weggekropen, of ze hielden zich stil. En toen de stakers dat merkten, kwam er weer hoop in hun hart. Als zij, goede Nederlanders, zo één waren in hun weigering om te werken, één in verbittering, één in opstandigheid, wat zouden de Moffen dan tegen hen kunnen beginnen? En als ze het aan de overkant hoorden, in Engeland, -

daar wisten ze immers precies wat hier gebeurde - zou dan de invasie, de langverwachte invasie niet komen?....

Het vee loeide in de weide en in de stal, dat moest natuurlijk door de boeren verzorgd worden. Maar die kostelijke melk afleveren, ze dachten er niet meer aan. Het ging toch voor het grootste deel naar de Duitsers! Ze gingen zelf aan het karnen of voerden de melk aan de varkens. Zelfs sommige N.S.B.-ers werden aangegrepen door de koorts van het verzet en weigerden ook om hun melk te leveren. En een voorbijganger trapte de bussen om, die boer Walinga bij de weg had klaargezet, zodat een witte stroom over de straat gutste. De boer kwam schreeuwend aandraven om te redden wat er te redden viel en bleef er de wacht bij houden tot de melkwagen langs kwam. Maar de voerman weigerde om ze mee te nemen.

'Die van anderen niet, die van jou ook niet!' riep hij. 'Zuip ze zelf maar op! Ga maar op je kop in een van de bussen staan, misschien kom je er dan nooit meer uit, verrader!'

En zo moest Walinga zelf met paard en wagen zijn melk naar de fabriek rijden, want ook zijn arbeider was al weggelopen. Maar de fabriek staakte ook en het hele dorp lachte en jouwde hem uit, toen hij met zijn melk moest terugkeren. Hij schreeuwde terug, hij sloeg met zijn zweep naar een kleine jongen die op zijn wagen wilde klimmen. Toen sleurde een troep stakende arbeiders hem van de kar, goot de melk over hem uit en dreigde hem in het kanaal te gooien, als hij niet 'Leve de koningin!' wilde roepen.

Walinga deed het, maar toen hij nat naar huis reed, zat hij te vloeken van woede. En toen hij het hele gezin De Boer met buurman Hoeks en de zoons van Hoving werkeloos bij huis zag staan, reed hij de oprijlaan in en begon zo'n lasterlijke taal uit te slaan, dat vader zijn geduld verloor en hem boos het erf afjoeg.

Die avond zaten ze weer in spanning bij de radio. Wat zou

de regering in Engeland zeggen? Zou die oproepen tot staken of zelfs het bevel geven tot de algemene opstand? Het verstand zei, dat het dwaasheid zou zijn, tenzij het invasieleger meteen te hulp zou komen. En toch, velen hoopten er op.... Maar de rustige stem van de omroeper zei alleen, dat er ernstige berichten uit Nederland ontvangen waren. En toen werd namens de regering de raad gegeven, dat de oud-militairen zich niet moesten aanmelden, maar desnoods moesten onderduiken. En dat het volk vooral rustig moest blijven.

Toen wisten ze genoeg. De dag der bevrijding was nog niet in zicht. Och, en het was ook eigenlijk dwaasheid, dat ze er in stilte op gehoopt hadden. Het was hun groot verlangen, dat hen even in geestdrift had gebracht....

Teleurgesteld gingen ze naar bed. In de nacht reed een goederentrein puffend voorbij. De volgende morgen kwam de postbode met de brieven. De grote overheidsbedrijven deden niet mee aan de staking. Vader belde enkele vrienden in Utrecht en Zuid-Holland op. Daar werd al weer door bijna alle bedrijven gewerkt. Intussen hadden de Duitsers het politie-standrecht afgekondigd: iedere staker en ieder die meedeed aan een samenscholing, kon op straat worden doodgeschoten. En de overvalwagens reden al rond en brachten de gevangenen bij tientallen naar de stad. Op een uur afstand werden drie boeren op hun erf neergeknald.

Maar in de buurt weigerden de mensen nog steeds om te werken. De middagtrein werd bij de spoorbrug door een groep opgeschoten jongens met stenen bekogeld. En alleen boer Hoving was op het land bezig, maar die ploegde het koolzaad onder, dat hij voor de Duitsers verbouwen moest. Hij had goed kunnen verdienen aan het gewas, maar hij haatte het, omdat het een gedwongen teelt voor de bezetter was.

Er moest iets gedaan worden om de mensen tot bezinning te brengen, vóór ook hier ongelukken zouden gebeuren, meende vader. Hij stuurde de jongens en Guusje er op de fiets op uit en liet de mensen, die met hem samenwerkten in het verzet, bij zich komen. Ze kwamen al spoedig opdagen, de meesten met ogen vol verwachting, want ze hoopten groot nieuws te horen. Ze wisten, dat Evert de Boer altijd goed op de hoogte was.

Het werd een drukke vergadering. Het hele atelier zat vol en het ging er warm toe, dat bleek wel uit de opgewonden stemmen, die door de open ramen naar buiten drongen. Jan, die met een boek in de zijtuin zat en meteen de straat in het oog hield, kon soms woordelijk verstaan, wat er gezegd werd.

‘Het is dwaasheid! Wacht tot de tijd rijp is, tot het land jullie nodig heeft. We kunnen immers niets beginnen, we hebben geen wapens, geen leiders, geen plannen. We zijn zelfs

niet één in ons verzet. In Holland staakt bijna niemand. Ga aan het werk, voor er slachtoffers vallen.' Dat was de stem van vader, die vlak bij het raam zat.

'Ophouden? Net, nu het zo mooi gaat?.... Ik denk er niet aan. Ik ga voor de Moffen niet opzij. En als we dat geen van allen doen, zullen we het winnen. Ze kunnen toch het hele volk niet tegen de muur zetten? We hebben altijd veel te makkelijk toegegeven, dat heb je ons zelf vroeger voorgehouden!'

Dat was Hoving met zijn zware stem, die geen angst scheen te kennen.

Toen praatten ze allemaal door elkaar en opeens vloog de deur open en kwamen ze naar buiten met rode koppen, blijkbaar zonder dat ze het eens waren geworden. Hoving sprong het eerst op zijn fiets en reed bijna Geert Reinders ondersteboven, die van de andere kant in volle vaart het erf kwam opstuiven.

'Weg, weg!' riep de N.S.B.-er. 'Allemaal weg! De Duitsers....' Hij snakte naar adem. 'De Duitsers komen er aan! Walinga is naar het dorp geweest en heeft ze opgebeld. Hij vertelde het mij daarnet. Hij had gemerkt, dat hier zoveel mensen waren en hij was kwaad, dat je hem van het erf had gejaagd....'

Hij had geen oog van de weg af, terwijl hij deze woorden uithijgde.

'Smeer hem maar gauw!' riep hij. 'Ze kunnen elk ogenblik hier zijn. Walinga, die schoft....'

Hij gunde zich de tijd niet om zijn zin af te maken en sprong weer op zijn fiets. Maar vader was al bezig zijn maatregelen te nemen. Zijn stem was hard, toen hij zijn huisgenoten bij zich riep en hun zijn bevelen gaf: 'Jan, neem Hanneke en Marietje en maak, dat je wegkomt. Het bos in en verder, naar de Achterweg. Frits er achteraan met Greetje. Guusje, blijf bij moeder en zorg voor Hansje. Neen, vraag niet meer, voor-

uit nou toch! Kleren, wat kunnen kleren schelen? Wim, naar de kampeerwagen en neem de onderduikers mee; je vindt wel een plek. Loop maar vast, moeder, ik kom je achterna. Oom Gerrit, oom Gerrit!'

Oom Gerrit kwam uit de schuur met in elke hand een revolver. Hij reikte er vader een toe.

'Blijf bij je vrouw,' zei hij. 'Ik zal wel voor David zorgen....'

'Oom Gerrit, ik kan je toch niet....'

'Schiet op!' riep oom Gerrit. 'Het gaat allereerst om jou, dat begrijp je toch? Het beste, jongen!'

Toen vader wegrende, de anderen achterna, haastte hij zich naar binnen en deed de deur achter zich op slot. De ramen van het atelier maakte hij dicht, de deur van de keuken ook. 'David!' riep hij en hij zette het onderstuk van de trap vast omhoog. Toen hoorde hij remmen gieren voor het huis en hij liep hard de kamer in. Daar had je ze al: een grote vrachtwagen, vol met soldaten, die juist de bocht nam de oprijlaan in en op het erf stopte. Hoe wisten ze zo precies, waar ze wezen moesten? Was dat Walinga, die bij de chauffeur gezeten had en nu uitstapte?....

De kerel stond het pad naar de boomgaard af te loeren en de vluchtelingen konden nauwelijks in het bos verdwenen zijn.... Als de Moffen niet opgehouden werden, zouden zij ze misschien achtervolgen....

Er was maar één manier om dat te voorkomen. Oom Gerrit stak zijn hand in de zak en terwijl de soldaten nog uit de wagen sprongen, richtte hij zijn revolver, kneep zijn ogen stijf dicht en trok af.

Pang! Dwars door de ruit. Zie je wel, dat hij het wel kon? Pang! Nog een keer. Eigenlijk grappig, zoals die kerels nu uit elkaar stoven. Achter de wagen, tussen de struiken kropen ze weg. En die Walinga, die judas, stond daar met een dom gezicht naar het huis te staren. Had je niet verwacht, hè stommerd, dat we hier ook schieten konden! Wacht eens even,

heb jij de dood nu niet evengoed verdiend?....

Beng!.... O, dat was David, vlak naast hem, op de vloer, met zijn hoofd net boven de vensterbank, die deed ook zijn best!.... Wat zag die kerel wit en wat stonden zijn ogen fel in zijn donkere kop!....

Pang! Dat ben ik. En.... beng! dat was David weer. Nou, die kon het beter, want daar ging Walinga. Hij sloeg zijn handen voor zijn borst en viel als een paal voorover....

Pas op, nu schoten ze aan de overkant ook. Mensen, al weer een ruit aan scherven! Wat floot zo'n kogel scherp. Zouden dat straks dan ook telkens kogels zijn geweest? Hij meende, dat buiten die hoofdman of hoe die kerel heette, stond te fluiten.

Pas op, nou rende er een Duitser langs die bloeiende heesters de hoek van het huis om. O drommel, de andere kant, als ze daar maar niet naar binnen probeerden te komen!....

'You blijf hier,' schreeuwde oom Gerrit. 'Ik wil gaan daar!' Hij wees en hij rende al op zijn ouwe benen. Ja, toe maar, schiet maar.... Die klok heeft toch zijn beste tijd gehad, die is nog van de ouwe De Boer, de vader van Evert, mijn baas, die nou vast al een heel eind weg is. En ik ben in eer en deugd twee en zeuventig geworden, aan mij is ook zoveel eer niet meer te behalen. Als je me raakt, ben 'k alleen maar een beetje eerder in de hemel....

Zie je nou wel, dacht ik het niet, dat er een Mof stond voor het raam van het atelier?.... Pang! Jammer van die grote ruit, maar dat kon niet anders, Evert! Ha, waar bleef die kerel? Lag die soms dood?

Hoor es, wat een ontzettende knal in de voorkamer! Wat zou dat wezen, een handgranaat?.... Die Mof kwam niet terug, die vent zou er heus wel dood kunnen liggen!

Maar nu werd het toch tijd, dat ze weg kwamen.... Hij moest David halen. Hij liep de kamer in, maar daar was de jongen niet meer. Even een schot door het kapotte raam, dat

kon geen kwaad. Gek was dat, ze gaven van buiten meteen antwoord.

'David!'

Neen, hij was er niet. Maar wat was dat in de voorkamer voor een raar geknetter? Brandde het daar?.... Kijk, een kop met een helm voor dat raam.

Pang! Weg die kop....

Nog een keer? Maar hij kon trekken, zoveel als hij wou, er kwam geen schot meer. Leeggeschoten natuurlijk. Ja, dan werd het tijd!

Wéér zo'n verschrikkelijke knal, nu in het atelier!

'David!.... David....!'

Geen antwoord. Maar in de keuken, daar lag hij, achterover met de benen onder zijn lijf. Zijn bloed was warm en het kleefde aan oom Gerrits hand, die het hoofd wilde oplichten. Dood. Die arme jongen, die prachtjongen!....

Oom Gerrit snikte. En hij slingerde woest zijn revolver door het kapotgeschoten raam naar een Duitser, die voorbijholde. Toen, op handen en voeten, kroop hij naar het trapgat, zag nog juist, dat het nu ook brandde in het atelier, liet het onderstuk van de trap achter zich vallen en gleed naar beneden in het donker. Daar lag hij, in het zand, bijna zonder gedachten, tot het hem bewust werd, dat hij pijn had, dat er vonken vielen op zijn hoofd en op zijn handen en dat er een stuk hout naast hem lag te branden. Hij kroop de vluchtgang in en lag daar weer een poos, tot de rook hem verder dreef en hij zijn hoofd stootte tegen het luik.

Toen drong het weer tot hem door, waar hij was. Hij tilde het luik op en loerde door de spleet. Het huis stond in lichtelaaie, het mooie huis van Evert Jan, dat hij voor zich zelf gebouwd had....